

Info sešit

VYSOKÝ ÚJEZD

u NETVOŘIC a OKOLÍ

Mgr. Jan Vizner, Václav Šmerák
a kolektiv

OBEC
VYSOKÝ ÚJEZD

Středočeský kraj

Povodí Vltavy, státní podnik, navazuje na nejlepší tradice a zkušenosti českého vodního hospodářství. Cílem je zlepšovat možnosti všestranného využívání povrchových a podzemních vod v celém hydrologickém povodí Vltavy tak, aby zůstalo významným místem zdravého životního prostředí a plnohodnotného života lidí. Na území o celkové rozloze 28 708 km² spravuje státní podnik Povodí Vltavy více než 22 000 km vodních toků v hydrologickém povodí Vltavy a v dalších vymezených hydrologických povodích, z toho je 5 520 km významných vodních toků, přes 12 000 km určených drobných vodních toků a dalších více než 4 600 km neurčených drobných vodních toků.

Mgr. Jan Vizner
Václav Šmerák
Ing. arch. Karel Kibic, Ph.D.
doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc.
Jiří Jiroušek

Grafická úprava: Pavlína Najfusová

Spolupráce: PhDr. Petr Juřina Ph.D.
PhDr. Šárka Juřinová
Prof. PhDr. Petr Sommer, CSc., DSc.

Mgr. Radovan Cáder
RNDr. Přemysl Štych, Ph.D.
Lenka a Ladislav Krulíkovi
Josef Kloubský
Martin Fulín
Blanka Raichardtová
Vojtěch Pavelčík

VYSOKÝ ÚJEZD u Netvořic a okolí

Unikátní fotografie kostela narození Panny Marie,
zaniklá ves Honojedy, středověká tvrziště,
vrch Holý a Keltové

Poděkování občanům a zastupitelstvu obce Vysoký Újezd

Starosta: Aleš Janda

Místostarosta: Jaroslav Sládek

Členové zastupitelstva: Jiří Dvořák, Bc. Lucie Dvořáková, Zdenka Horáčková, Mgr. Eliška Kašáková, Jitka Štrobová

Regionální muzeum v Jílovém u Prahy, www.muzeumjilove.cz

Archaia, společnost pro ochranu historického dědictví, Petr Juřina, ředitel společnosti Archaia, www.archaia.cz

Obec Vysoký Újezd, www.vysokyujezd.com

Národní muzeum. Oddělení dějin tělesné výchovy a sportu, fotoarchiv

Středočeský kraj

Univerzita Karlova

Hospůdka U Bazénu, Jílové u Prahy – Kabáty

Benediktinské arcipatství sv. Vojtěcha a sv. Markéty

Archeologický park Liboc, Praha 6

Vojtěch Pavelčík, fotograf

© Mezi řekami, z.s.

© Mgr. Jan Vizner, Václav Šmerák

© Jiří Jiroušek, letecké snímky

© Vojtěch Pavelčík, fotograf

© Martin Fulín, video – foto

© Foto Lenka a Ladislav Krulíkovi

© Národní muzeum

Použité fotografie: není-li jinak uvedeno, archiv Václav Šmerák

Mezi řekami, z.s., www.mezirekami.cz, mail: info@mezirekami.cz, mob. 603 196 678

ISBN 978-80-270-4023-0

Vysoký Újezd, archiv Miloslav Rejzek

VYSOKÝ ÚJEZD

u Netvořic a okolí

Poděkování všem, kteří na publikaci přispěli:

Občané regionu

obec Vysoký Újezd

Středočeský kraj

Mezi řekami, z.s.

POVODÍ VLTAVY

SKUPINA ČEZ

LESY ČR

VYSOKÝ ÚJEZD

u Netvořic
a okolí

VÁŽENÝ ČTENÁŘI,

na následujících stránkách se prolíná historie dvou tisíc let malého prostoru mezi Vltavou a Sázavou. Z nejvyššího místa v širokém okolí, z vrchu Holý nad Vysokým Újezdem, kterému ještě asistují vsi Větrov a Lhota, bývalo vidět až k Praze, Benešovu nebo na brdské pahorky k Mníšku. Bylo vidět, jak k vsi schoulené pod vrchem přijíždějí od dob Keltů kupci, pocestní, tuláci, lapkové, vojáci. S nimi přicházely i dějiny celých Čech.

Na procházkách s archeologem Mgr. Janem Viznerem, který byl víc než zasvěceným průvodcem, při vzpomínkových akcích k výročí regionu, v debatách s dalšími

Václav Šmerák

historiky jsem poznával zapomenutá místa tisíciletí a z vyprávění místních, ze starých kronik se dozvídal historii nedávných století. Vysoký Újezd je tak zasazen do souvislosti jednotlivých lokalit v jeho okolí. On zde nebyl sám, ale ve společenství dalších vsí, tvrzí, klášterů.

Vydejte se tedy i vy na procházku zapomenutým světem našich předků.

*Václav Šmerák, Mezi řekami
ve stém roku od vzniku
Československé republiky
1918–2018*

ALEŠ JANDA, STAROSTA

Újezd je pro mě domov, narodil jsem se sice v Praze a chvíli jsme tam žili, ale táta v letech 1978–79 v Újezdu dostavoval baráček, takže je to prostě pro mě rodiště. Je to asi jako pro každého z újezdských, mám to tu přirostlé k srdci a být jsem trochu cestovatelské povahy, že se vydávám do světa, vždycky se prostě těším, když se vracím. Újezd je pro mě domov.

Hrozně rád se jdu někdy projít na západní část Újezdu, jak jsou pole směrem k Teletínu, ke Kročákovu, Máji. Anebo i dolů k řece kolem Nedvězí až vlastně pod Pexův luh. Když jdu pak zpět, je velice pěkný pohled na újezdský kostel. Tak tam nějak ze všech starostí pookřeji. Vlastně tudy chodili předci po staletí, snad po tisíciletí, tak chodím v jejich stopách.

Zdejší lidé by asi také Újezd nevyměnili za nic. Je to vidět na pomoci při různých akcích. Dobrovolní hasiči pomohli upravit místnosti ve zdejší škole, aby se bylo ve vsi kde scházet. A dalo by se jmenovat dál.

Táta jako starosta udělal hodně pro obec, vůbec pro tohle místo. A to ať vezmu lidi, spolky,

Aleš Janda, starosta obce Vysoký Újezd

hasiče, myslivce, veškeré akce, a i problémy s tím spojené, nebo třeba jen prasklý vodovod a jiné komplikace. Dřív byly obecní brigády, dneska už se to moc nevidí, ale prostě to bylo pro lidi a on se nejen účastnil, ale i je organizoval. Pro něj to prostě bylo místo, kde se pohyboval od mala, protože dědeček s babičkou tu měli chatu a on tu vyrůstal. Myslím si, že Vysoký Újezd pro něj znamenal strašně moc a hrozně moc za něj bojoval. On byl v pravém smyslu patriot, opravdu jeden z těch, z těch mála, kteří by byli schopní pro tohle místo umřít. A ať to bylo cokoli, ať to byl kostel, ať to byla hospoda, ať to byli hasiči, ať to prostě bylo cokoli. Na Větrově, Lhotě, v Újezdě, od rána do večera byl schopen být k dispozici a každému pomoci, poradit.

Pro všechny to byl Říša, starosta mu říkal málo kdo.

*Úryvek z rozhovoru jednoho podvečera se
synem starosty Richarda Jandy,
současným starostou,
zaznamenal Václav Šmerák*

Vysoký Újezd

Pohled z vrchu Holý, nadmořský výška 516 m,
v okruhu 50 km nejvyšší bod krajiny.
Foto Jiří Jiroušek 2018

VYSOKÝ ÚJEZD

Historii obce ze starých pramenů zaznamenal kronikář Vladimír Mühlbach v roce 1968

Přepis úryvků z vlastnoručně psané kroniky. Jazyk sdělení a některé hypotézy jsou ponechány v původním znění. V dalších částech Info sešitu se k některým historickým domněnkám vracíme a vysvětlujeme je. V době psaní této kroniky nebyly všechny souvislosti známy. Řada pokladů a záznamů byla také přenesena z kroniky Rabyně a Nedvězí Františka Přeučila a z přepisů Pavly Rukavičkové. Obrazové ilustrace Václav Šmerák

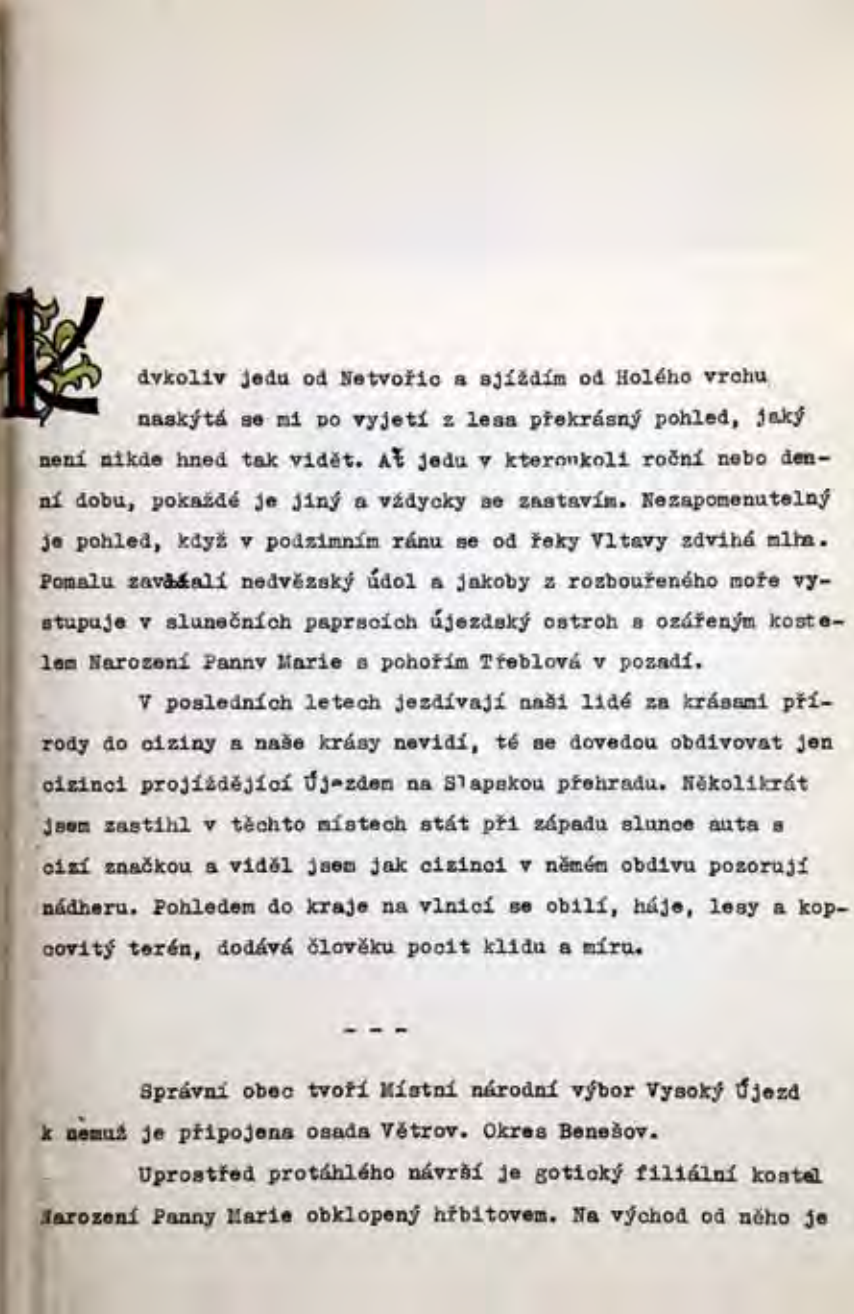
Kdykoliv jedu od Netvořic a sjíždím od Holého vrchu, naskýtá se mi po vyjetí z lesa překrásný pohled, jaký není nikde hned tak vidět. Ať jedu v kteroukoli roční nebo denní dobu, pokaždé je jiný a vždycky se zastavím. Nezapomenutelný je pohled, když v podzimním ránu se od řeky Vltavy zdvihá mlha. Pomalu zavalí nedvězský údol a jakoby z rozbouřeného moře vystupuje v slunečních paprscích újezdský ostroh s ozářeným kostelem Narození Panny Marie s pohorím Třeblová v pozadí. Pohled do kraje na vlnici se obilí, háje, lesy a kopcovitý terén, dodává člověku pocit klidu a míru.

Vysoký Újezd z pohledu od Nedvězí. Foto 30. léta

Kronika Vysokého Újezdu Vladimíra Mühlbacha z roku 1968

Původní zápis kroniky

Na protáhlém žulovém návrší pod Holým vrchem na prastaré Keltské stezce jest obec Vysoký Újezd.

Někdy před druhým stoletím před Kris-tem vládli v Čechách Bójové, národ keltský, zvaný také národem galským. V těchto do-bách tudy prokazatelně procházeli Keltové, a jest pravděpodobné, že toto protáhlé ná-vrší měli obsazeno jakousi strážnicí, což dokazuje nález střepu stradonické kultury, který se našel v majetku ing. Františka Lízla. Tento střep byl před r. 1936 nalezen jeho dědem na sever od Újezda. Střep pochá-zel z tlustostěné nádoby z nejčistší tuhové hmoty. Tento střep byl v tehdejším Stát. archeologickém ústavu označen jako dílo kultury stradonické, právě tak jako střepy nalezené u Hostěradic.

Abychom si udělali dokonalý obraz teh-dejší doby, musím se zmínit, že pod Rakousy Keltové rýžovali zlato, proto ta nedaleká je-jich osada u Hostěradic. Z tohoto zlata byly raženy keltské mince, kterých bylo spousty nalezeno na různých keltských sídlištích, zvaných oppida. Jen v krátkosti se zmí-ním, že u Stradonic /u Berouna/ se našlo na 200 kusů, ostatní byly rozkradeny, dále u Ústí n/L., Závisti u Zbraslavi, v Jílovém, na Hrazanech a jinde.

Nalezené mince se vyskytovaly od veli-kosti čočky, tzv. duhovky až do 18mm. Ry-zost keltských mincí byla určena chemickým rozborem.

Vrátíme se opět k Újezdu a pokusíme se o vysvětlení jeho pojmenování. Vsi dostávaly jména podle zakladatele, třeba jako dle jména Telta, Tele – Teletín, nebo po medvědu Med-věží – Nedvěží atd., avšak s Újezdy to bylo ji-nak. V době kolonizační, tj. ve XII.–XIII. stol. /1100–1200/, vznikaly nejčastěji vesnice na-zvané Újezdy nebo Lhoty. V české zemi je

Duhovky, zlaté keltské platidlo, mušlovitá řada, Střední Evropa, Bójové, 2.–1. stol. př. Kr.

Keltská platidla

na 150 Újezdů či Újezdců a 326 Lhot, Lho-tek a pod. Každá vesnice má své hranice, ty byly nedotknutelné. Proto bylo první starostí kolonizátorovou, aby naučil usedlíky znát hranice své vesnice, jež ovšem měla být te-prve budována. Za tím účelem o b j e l i nebo obešli všichni kolonisté území, které jim bylo vymezeno za sídliště. Přitom byly pozname-nány staré hraniční stromy, položeny mezní kameny, či nasypány kupy balvanů. Většině těchto vsí, jejichž katastr takto sedláci objeli, staročesky se říkalo, že jej „ujezdili“, a do-stalo jméno O u j e z d nebo O u j e z d e c; nově se jim říká Újezd nebo Újezdec. Na Ne-veklovsku se nachází pouze jeden Újezd a to Vysoký u Netvořic.

Jezditi po hranicích obce byl prastarý zvyk, který se dochoval dlouho do novověku

v tom způsobu, že se jednou do roka nebo třeba i za několik let konalo za účasti celé obce, starců i dětí, takové ohledání hranič-ních stromů a kamenů, aby se zjistilo, zda sousedé z vedlejší vsi neubírají polí a nepo-změňují svévolně hraničních znaků. Aby se dosáhlo úplného připomnění při těchto po-chůzkách, doprovázeli je v některých osa-dách zajímavým obřadem.

K obchůzce hranic bylo kromě nejstar-ších pamětníků vybráno též několik mla-dých hochů, budoucích hospodářů. Při každém hraničním stromě, balvanu nebo hromadě kamení učinili zastávku a vybra-ným klukům vysázeli několik poctivých ran na zadní část těla. Čím bylo těchto ran víc a čím byly bolestivější, tím podle mínění na-ších dobrých předků bylo jistější, že si příští generace hospodářů nikdy nedá ubrat ani kousku půdy, patřící jejich obci. Soudím, že tahle filosofie našich předků byla správná, neboť člověk jen těžko zapomíná na takový výprask, jenž tolik bolel, i na místo, kde jej utřžil.

Krajina našeho Povltaví byla v době sta-rých Slovanů řídce osídlena a jejich víra byla pohanská. Po nich jsou dodnes zachována pomístní jména jako na Moráni, na Živohošti, v Marši, Třebenice, Třeblová, Třebsín /dříve Třebín/, Třepí hora atd.

Počátek jmen T ř e b – jako Třeblová, Tře-benice atd. – značí rozšířené názvy staroslo-vanského slova T ř e b, třebiti, značící obě-tovati a pod. Tato slova nás upozorňují, že tato místa značila místa někdejších staroslo-vanských obětí. Obětní kamenné oltáře, jako třeba na Třepí hoře anebo v požárských le-sích, nám vyprávějí o zašlých časech. Z mno-hých oltářů zůstala jen hromada balvanů, při-pomínajíc nám dílo širitelů nové křesťanské víry.

Avšak ještě dlouho poté chodívali prostí lidé uctívat své bohy do tichých hájů. Tam chodívali se modlit, tam přinášeli oběti svým nejvyšším bohům, zlým, mstivým, těm, kte-rých se nejvíce obávali, protože je často nelí-tostně a nelidsky trestali. Když vlci přepadali jejich stáda, když přestáli strašný a nerovný zápas s medvědem, když se uzdravili jako zá-zrakem z těžké nemoci, když jim neznámou chorobou, proti níž byli zcela bezmocní, umí-ralo děcko za děckem – tu přicházivali na po-svátná místa v stráních nejčastěji a přinášivali s sebou nejvíce obětí.

Dnešní historikové mají pochybnosti, zda tyto obětní kamenné oltáře pocházejí jen od Slovanů, avšak lze za to míti a je dost možné, že jsou to pozůstatky po Keltech, jimž rovněž sloužily, kdož ví? Avšak jisto je, že tam, kde jsou tyto obětní kamenné oltáře, jako v požárských lesích a na Třepí hoře, do-chovala se dodnes pomístní jména ukazující na pozdější přítomnost Slovanů.

Rovněž v místech dnešního Újezda dalo by se soudit na přítomnost Slovanů, a to z po-místního jména „na Želetíně“, pastviště a pa-louk „pod Želetínem“, kterážto místa jsou u silnice poblíž Holého vrchu, kde odbočuje cesta na Větrov a Lhotu. Na takových mís-tech staří Slované oplakávali své drahé, „že-leli“ je a plní „žalu“ zde své mrtvé spalovali, a na takovýchto místech pak lze často nalézt i popelnice.

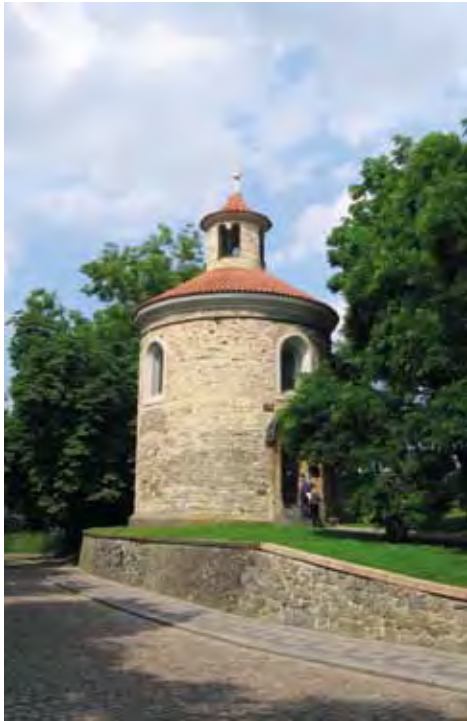
Nedaleká další pomístní jména, jako např.: „na Moráni“, nám připomíná staré slovanské božstvo. Místo prý zdědilo jméno od Morany, bájné to bytosti západních Slo-vanů. Znamená všeobecně smrt a v přírodě zimu. V pověrách prostého lidu si ji předsta-vovali jako bílou ženu, kteráž když se ně-komu ukázala, znamenalo to pro něho smrt; bájilo se o ní, že člověka na smrt uspává,

jeho smysly ponenáhlu mu zatemňujíc. Jako bohyně zimy vládne od podzimního do jarního rovnodenní. Až do nedávných dob se zachoval z dob pohanských obřad, jenž se vykonával na smrtelnou neděli. Děv-čata přistrojila figurínu představující smrt na způsob ženské postavy, kterou potom vzala a odnesla za dědinu, kdež ji odstro-jila a hodila do potoka nebo řeky, řkouce, že utopila smrt. Dosud se zachovalo staré pří-sloví: „Na Moráni se každý před Moranou chrání!“

Nedaleko Moráně na jih, na vzdálenost asi 4 km proti vodě, jest starobylé místo Ži-vohošť /Siwahost/, které opět připomíná bo-hyni Živu, dárkyni života.

Konečně uprostřed mezi Živohoští a Sedl-čany jest obec Radič, připomínající místo u Těptína /za Požáry/ Radoč, v jehož jménu vidíme jednoho z hlavních slovanských bohů – Radhosta. Snad jde o podobnost čistě ná-hodnou, ale je zajímavé, že jest v takové blízkosti Morany a Živy. K tomu můžeme ještě přidat na teletínském katastru údolí zvané „v Marši“. K jmenovaným již místům můžeme se domnívat, že toto údolí bylo vzhledem k blízkému Třebínu /Třebsínu/ zasvěceno bohu války M a r s u. – Václav Hájek z Libočan ve své Kronice české, v ka-pitole o zániku pohanství píše: „Léta 919,– Kněžna Drahomíra, když po třetí přísahala na záhubu křesťanů, pravila: „Po třetí, když k hrobu otce svého přistúpím, tu Marsovi a Belloně /Marsova manželka/ vzácnú učí-ním obět a žádného křesťana v mém králov-ství nezuostavím!“

Jak známo, kněžna Drahomíra držela se ještě pohanských zvyků, kdežto její tchýně Ludmila, pozdější sv. Ludmila, byla již křesťankou, kterou pak Drahomíra nechala pohanskými zemany Tůňou a Homoněm

Rotunda stojící u současné silnice procházející pev-ností Vyšehradskou je zasvěcena sv. Martinu

zavraždit. Bůh Mars byl u starých Římanů bohem jara, ale též bohem války.

Avšak k tomuto údolí se vztahuje ještě jedna pověst z časů Žižkových, který se pod Třebenicemi tehdá přebrodil a odtud pochází pomístní jméno Žižkův Brod. Když pak do-sáhl zmíněného údolí, měl tu dát příkaz k „marši“ na Tábor. Tato pověst se tu stále udržuje a je zapsána ve spisech lešanského archivu z počátku 18. stol. Je zajímavá a pro své stáří úctyhodná.

Konečně se v Teletíně za vlády císaře Rudolfa II. v roce 1600 vyskytuje svobodník Martin M A R S A, držitel svobodství, dnes čp. 8. Je dost pravděpodobné, že údolí patřice tomuto svobodství, dostalo jméno po něm

a zvalo se Marsovo údolí či v Marši. A tak si každý může vybrat, co se mu líbí.

Vysoký Újezd a křesťanství

Stavitelství jde ruku v ruce s křesťanstvím, neboť k jeho upevnění a šíření bylo třeba vhodného liturgicky vyhovujícího pro-středí, jímž byly a jsou kostely. Do prvé skupiny kostelů patří především tzv. ro-tundy, původně hradištní kostely s válcovi-tou lodí s půlválcovým kněžištěm – apsidou

Náhrobek rodu Nedvěžských – kostel Narození Panny Marie ve Vysokém Újezdu
Texty na náhrobních kamenech:

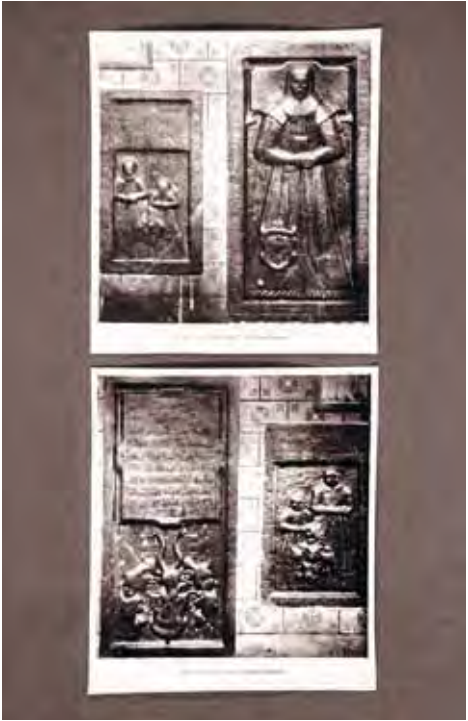
– „Letha - - - - usnula gest w panu urozena paní maryana nedwezská Ze zdisru a na nedwezy. Kterężto tielo w tomto bestie odpoczuiwa oczekawagieze weseleho z mrtwych wskrzyssenj.“

– Ve zdi je deska 1,88m vysoká, 0,92m široká. Nahoře na desce je nápis téměř úplně setřelý, dole znak čepice špi-čaté s lemovaným okrajem. Z nápisu čte se pouze: „Letha Panie ... urozený a stateczný rytířz pan Jan Nedwiezský z Nedwiezy a na Nedwiezy“ Rytíř Jan Nedvězský zemřel roku 1586.

– ve zdi, vedle předešlého, je deska, na níž jsou zobrazeny postavy dvou dítek, silně otřelé, nápis téměř úplně ošlapaný. Deska je vysoká 1,25 m a 0,74 m široká.

– opatrované později „lucernou“ tj. malou věžičkou pro zvonek.

Románský typ pražské rotundy se šířil kol r. 1100. Takovéto jednoduché rotundy nalé-záme v Praze tři a to v Praze 1, na rohu ul. Ka-roliny Světlé a Konviktské, druhou na Novém městě Pražském za kostelem sv. Štěpána „Na é Rybníčku“ a třetí je u silnice prochá-zející pevností Vyšehradskou a je zasvěcena sv. Martinu, /Dr. Jar. Herout: Staletí kolem nás/.

Takováto rotunda pravděpodobně stávala asi v polovině protáhlého návrší v blízkosti újezdské tvrze v prvé polovině 12. stol., kdo ji stavěl není známo, ale je dost možné, že se o to postarali benediktinští kněží z Ostrovského kláštera za bohatého přispění nedvěžských a újezdských rytířů. Nedvěžská tvrz byla v nedalekém údolí, a na konci újezdského návrší v místech Šebánkově usedlosti čp. 6 stávala tvrz újezdských rytířů. Zakladatelem pozdějšího a tím i dnešního kostela byl usedlý rod rytířů Nedvěžských z Nedvězí *(Poznámka: v dalších textech archeologa Mgr. Jana Viznera a historika Ing. arch. Karla Kibice, Ph.D. z Národního památkového ústavu je zpřesněn těchto hypotéz).*

ve Vysokém Újezdu byl vysvěcen biskupem Janem IV. Kam se tato listina poděla, není známo /Dr. A. Podlaha, Posvátná místa, vikariát Bystřický/. Tento biskup zdejší chrám vysvětil a pravděpodobně při té příležitosti listinu v kostele uložil.

Kostel v té době byl farním a farář bydlel v blízké faře, v chalupě, která se dochovala až do roku 1912, kdy byla postavena nová fara, téměř na témž místě.

Doměnka kronikáře Vladimíra Mühlbacha o vzniku kostela

Jak jsem se již zmínil, stávala tu „malá románská svatyněka“ (?), jejíž skromná apsida při pozdější stavbě nynějšího kostela Jak jsem se již zmínil, stávala tu „malá románská svatyněka“ (?), jejíž skromná apsida při pozdější stavbě nynějšího kostela

Znak Jana IV. z Dražic, biskupa pražského Jan IV. z Dražic (narozen kolem 1260 – zemřel 5. ledna 1343 v Praze) byl v letech 1301–1343 předposlední biskup pražský; jeho nástupce, Arnošt z Pardubic, se během svého episkopátu stal arcibiskupem. Biskup Jan se podílel na uvedení Lucemburků na český trůn, dal postavit řadu významných staveb a dal patrně podnět k prvnímu úplnému českému překladu Bible. Snažil se také o reformování církve a potlačoval rády žebrařích mnichů.

byla zachována a odsekáním zdiva uvnitř rozšířena v sakristii stojící za presbytářem /Dr. A. Podlaha: Soupis historických a uměleckých památek – plánek půdorysu z r. 1905/. To znamená, že zbytek apsidy se dochoval až do r. 1912. Zdivo této apsidy bylo 3,40m vysoké a síla zdiva na východní straně činila 1,20m, na vnější straně severní a jižní bylo zdivo odsekáno do rovné plochy. Uvnitř bylo zdivo odsekáno tak, že vznikla prostora v půdorysu pravoúhlá, takže vznikla sakristie 2,5 × 2,75m. Tento stav odpovídal půdorysu z r. 1905. Později pravděpodobně, když se stavěla nová fara v r. 1912, byl zbytek románské apsidy zbořen a přistavěna nová sakristie se vchodem ze severní strany a oknem k východu. Vchod do presbytáře byl na půl cihly zazděn s ponecháním dveří. Z toho všeho vidíme, že tu stávala kdysi románská rotunda, jejíž zbytek apsidy tu ještě před 1. svět. válkou stál *(Poznámka. Jedná se opět o doměnku, podle jiných zjištění se mohlo jednat o navazující tvrzíště a nebo opevněný statek. Variant je více.)*.

Po náboženském převratu způsobeném bouřemi husitskými byla újezdská fara osazována kněžími katolickými, později pak duchovními kalvínskými. Když pak náboženství katolické bylo v Čechách zase obnoveno, byla újezdská farnost přidělena provizorně k Netvořicím a tam zůstala podnes.

V době, kdy český národ byl poroben bitvou na Bílé Hoře a popravou českých pánů, odešel z Újezda v roce 1624 poslední z luteránských farářů následkem císařského mandátu. Pro nedostatek katolických kněží zůstala fara uprázdněna, kostel a fara s osadou osiřela a jak jsem se již zmínil, farnost dána zatím pod správu netvořických farářů a toto „zatím“ trvá až po dnešní časy!

Přijímání pod obojí

Němečtí žoldnéři naházeli husity v Kutné hoře do šachty

Ve válce třicetileté nebylo ani Povltaví od různých vojsk ušetřeno. Špižíři táhnoucích vojsk neušetřili žádnou obec, aby mohli obstarat krmivo pro koně a potraviny pro své vojsko. Bohatá obec Újezd byla zničena. Král Ferdinand III. potřeboval znát hospodářskou situaci po 30leté válce, a proto byly zřízeny

berní rulle, aby poznal, co mu ze 2/3 zničených Čech zůstalo. Ze 3 milionů duší zbylo pouze 800.000 duší.

Třicetiletá válka si brala daň i v Oujezdě

Něco stavení, však bez hospodáře, role ležící ladem. Suchý zápis v berní rulle nám říká, že k 2. termínu 1661 do jednoho všichni vyhořeli, ale co hrůzy museli prožít, o tom se zápis již nezmiňuje.

V té době patřil Oujezd s Větrovem k lešanskému panství, jehož byl majitelem mocný pán Václav Michna, hrabě z Vacínova. Syn Pavla Michny z Vacínova, který se spojil s Lichtensteinem, tehdá správcem země a se židem Jakubem Bašševim a konečně s malostranským kupcem Janem de Witte, nizozemského původu, zřídili tzv. syndikát. Za několik milionů obdrželi od císaře Ferdinanda II. právo zpět kupovat mince ku přetavení /přelítí/. Z hřivny stříbra na 32 zlatých razili 79 zlatých. Touto peněžní machinací přivedli české království téměř na mizinu. Avšak tím naopak velkého bohatství nabyli Waldstein a Michna.

Statek netvořický koupil 3. května 1622 Pavel Michna například za 14.500 kop míšeňských. Přes nesnesitelné pronásledování a týrání za svou víru zůstali lidé neblomní. Vzorem této vytrvalosti a nepoddajnosti byli sedláci v Netvořicích. Lid vzdoroval přes působení jezuitských kněží po několik let. Mnozí ukrývali se po újezdských a povltavských lesích, jejich dobytek zabaven a uprchlíci pronásledováni. Jsouce zbaveni všech prostředků, v zoufalství se ozbrojili a zmocnili opět svých statků. Dozvěděv se to Michna, přikvapil s pěti sty vojáky a v několika

V roce 1654 bylo ve Vysokém Újezdu jen 9 usedlých obyvatel:

<i>hospodářů</i>	<i>rolí:</i>	<i>koní:</i>	<i>volů:</i>	<i>krav:</i>	<i>jalovic:</i>	<i>ovcí:</i>	<i>sviní:</i>	<i>p.rostlin</i>
Jan Dvořák	40	1	1	2	5	–	–	pod 1 strych
Tom. Neplecha	18	–	2	4	2	10	1	1 “
Matěj Dvořák	45	–	3	2	2	–	–	3 “
Petr Petrák	30	–	2	3	1	–	–	3 “

<i>Nově osedlí:</i>								
Jan Hlaváček	56	–	3	2	2	–	–	pod 5 strych
Daniel Žák	30	–	–	3	1	–	–	“ 6 “
Jan Zmek	21	–	–	2	–	–	–	“ 1 “
Grunt Kopačovský	30	–						

hodinách dokonal dílo jezuitských otců. Že tím trpěly i okolní obce a tím i Újezd je vidno z toho, že v celém Újezdě před rokem 1654 zůstali jen 4 sedláci, 1 grunt zkažený a 4 neobsazené, jejichž majitelé se ztratili neznámo kam. Teprve později byly prázdné usedlosti nově obsazeny.

Kostel ve Vysokém Újezdu

Filiální chrám Narození Panny Marie velebne se pne uprostřed protáhlého návrší mezi usedlostmi Vysokého Újezda. Jeho zajímavá gotická stavba láká zvědavost milovníků církevních památek. Býval prý obklopen příkopy a náspy, po nichž však není ani stopy. Nyní jej obkličuje hřbitovní zeď. Až dosud zachoval si dost věrně původní gotický sloh.

Chrám skládá se z lodi a nižšího i užšího presbyteria, z délky 18m připadá polovina na loď a polovice na presbyterium. Presbytář je obdélníkový o dvou polích žebrové klenby, žebrovým pásem od sebe oddělených. Žebra mají v průřezu tvar otupeného klínu

1,75m nad podlahou gotický tabernaculum /svatostánek, schránka na hostie/, je 1,40m vysoký a 0,65m široký. Rámec je hrotitý, nahoře posázený kraby a zakončený kdysi fialou /věžičkovité gotické zakončení/, nyní otlučenou. Mřížka je kutá ze železa: křížují se ploché pásky; na zkříženích jsou hrubě vysekávané rosety /růžičky/ a trojúhelníkové plátky.

V jižní části zdi presbytáře je výklenek s oblou záklenkou s ostrými nosy, vedle kamenná Jehlancovitá výlevka /sakrarium/.

Vítězný oblouk je hrotitý, pod záklenkou kamenná římsa; jiná římsa v těže výši, v níž počínají přípory.

Loď v půdorysu téměř čtvercová, sklenutá jest jedinou křížovou klenbou žebrovou bez svorníku.

V severním boku lodi je hrotitý portál /vchod do chrámu/, v záklence dvěma ostrými nosy zdobený. Uvnitř nad vchodem čteme nápis: „Obnoven byl kostel L.P. 1905 za biskupa metrop. kapitoly dr Frant. Krásla, biskupa Eleutheropolského. – V. Chlad Praha“. Toho roku byl vnitřek kostela důkladně opraven a V. Chladem nově vymalován. Staré náhrobní kameny byly z dlažby vyzvednuty a zasazeny do zdí, na starou dlažbu pak položena nová z cementových dlaždic.

Vnitřní zařízení kostela je novější a pochází z r. 1885. Oltář v presbytáři ve slohu „gotickém“ zhotovil V. Kostečka z Prahy, obraz Narození Panny Marie na něm se nalézající pochází od mistra J. Scheiwla. Gotická kazatelna jest z těže doby. Oltář i kazatelnu dal zhotovit r. 1885 svým nákladem Dr. Eduard Tersch, tehdáž prelát scholastik. Mimo to daroval obrazy blahoslavené Anežky České a Jana Sarkandra, Křížovou cestu, mešní roucha a misál.

V lodi chrámové po stranách vítězného oblouku jsou malé oltáříky a to P. Marie Lourdské s terakotovou soškou pocházející od firmy „St. Joseph“ – Institut für Kirliche Kunst Th. Schülter z Kolína n/Rýnem a oltářík s malým tabernaculem a reprodukcí Maxova Krista na kříži /Dr. A. Podlaha: Posvátná místa, vikariát Bystřický/.

Zvony

Na věži byly 2 zvony, avšak horlivostí faráře Felixe Lippera v první světové válce byly odevzány do sběru na zbraně. Byly to prastaré evangelické zvony od známých pražských zvonářů: Magistra Jeronýma Pražského a Brikcího z Cymperku.

První z nich pocházel z roku 1483 a byl vyroben mistrem Jeronýmem z Prahy. Zvon byl vysoký 0,84 m a 1 m v průměru, nahoře dvouřádkový gotický nápis minuskulový:

- řádek: „Anno X domini X M X cccc X LXXXIII X hoc X opus X factum X est X per X manus X magistri X geronymi X de X praga X“
- řádek: ad X Lauden X et X honorem X dei X omnipotentis X et X gloriose X wirginis X marie X et X sanctorum X omnium X“ Ucha byla pletencová.

Druhý zvon byl 0,85 m vysoký a 1,02 m v průměru. Nahoře byl vlys s postavičkami geniů, pod tím pás svislých akantových listů. Na plášti šest znaků; nad nimi nápisy: a/ Przech z Hodiegowa na Miliwistie, Toskowie, Lezowiczych, Czesstiezych, Marsowiczych a Chotieticzych, heytman Krage Wltavskeho. – b/ Dorota z Hodiegowa rozena Hrzenka z Harasowa, diediczna Panj statku Nedwieskeho a kolatorstwj kostela tohoto na Wysokem Augezdzie. –

Jeden z původních zvonů újezdského kostela byl sejmut 2. prosince 1917 a roztaven pro válečné účely. Další dva zvony byly odvezeny do Německa v roce 1941, zůstal jen umíráček zavěšený na věž v roce 1921. 7. září roku 1991 byl zásluhou obce, církve a přispění občanů zavěšen zvon nový z dílny pana Manouška ze Zbraslavi. Na foto jeden z původních zvonů, převzato z publikace A. Podlaha, Soupis památek historických a uměleckých v Království českém. politický okres Benešovský, Praha 1911.

c/ Jan Nedwiesky z Nedwiezy a na Nedwiezy. – d/ Maryana Nedwieszka rozena Ždiarska ze Ždiaru. – e/ Jan Woraczysky z Pabienic. – f/ Maydalena Woraczicka z Wostrzedka. – Dole při okraji pak napsáno: SLOWUTY BRYKCY ZWONARZ Z CYNPERGKU W NOWEM MIESTIE PRAZSKEM DO WYSOKEHO AUGEZDA TENTO ZWON UDIELAL LETA PANIE & 1596.

Nově pořízený zvon z roku 1991. Na celkové údržbě kostela a zejména na obnově jeho věže se značným dílem podíleli občané Vysokého Újezdu. Velkým patriotem byl zejména Richard Janda, starosta obce, který se zasloužil společně s SDH Vysoký Újezd o současný vzhled kostela a úpravy jeho okolí. Na zvon přispěli také občané obce a širokého okolí. Celou akci provázela slavnostní mše sloužená biskupem Msgr. Liškou. Pavel Doležal

S jedné strany tohoto nápisu byl portrétní medailon Brikcího, s druhé strany medailonek s jeho znakem. Dole při okraji na jedné straně symboly čtyř evangelistů, na druhé odličky medailů.

Poznámka z rabyňské kroniky Fr. Přeučila – Pavla Rukavičková:

Zvon z roku 1596 časem praskl a byl roku 1925 odeslán do Duchcova k opravě. Nebyl však zcelen, ale rozbit a z něho ulity

Rozhlédněme se po okolí Vysokého Újezda

V dávných dobách nejen, že se v okolí Újezda dobýval křemen na výrobu skla, ale rýžovalo se tu i zlato. U Vys. Újezda jsou pomístní jména jako „Sklenné“ „na Sklené“, kde bývalo mnoho skalnatých kopců, a že tu křemen na sklo hledali, dosvědčují zmíněné názvy. V souvislosti s tím nacházíme zajímavé pojmenování. I na čerta se ve zdejší krajině myslívalo. „Čertova kamna“ – tak slul dle zápisu v deskách zemských r. 1544 jeden les u Dunavic. Čert značí i zde zřejmě osobu, která tu byla zdejšímu lidu cizí a záhadná, někdy dávno, kdy „kamna“ byla jim ještě něčím neznámým, se objevil a zpracovával ve zdejší peci – křemen na sklo. Vzhledem k názvům poloh zaznamenávám z Tereziánského katastru r. 1714 v okolí vsi Lhoty: 2 pole „na ohnístkách“, 3 pole psaná „na kamnách“, 4 pole „na kamnech“, 2 porostliny březové „na kamnách“, pole na velkém skalnatém vrchu „na kamnech“.

Se zřetelem k názvům u Vys. Újezda a u Teletína „na sklenné“ a „ve sklenných“ vysvítá, že zde nějakí cizinci vyráběli hrubé sklo.

Sotva je úplně bez významu, že název k a m e n, k a m n a, je původu latinského caminus – pec tavicí a pod.

Pod Holým vrchem nalézáme údolíčko, jímž protéká potůček z malého rybníka pod silnicí. Tato poloha se jmenuje „na pradlech“ a lid si vypravuje, že kdysi u kostela stával ženský klášter a v těchto místech že se pralo prádlo. K této doměnce došli, když se podívali v kostele na náhrobní kámen paní Mariany ze Žďáru, jejíž hábit a ústroj hlavy odpovídá pozdějšímu oblečení řádu

jeptišek. Avšak žádný ženský klášter tu nestál a rovněž ani žádný písemný záznam o nějakém ženském klášteře tu ani v okolí zdejších neexistuje.

Pravděpodobnější bude, jak dokládá prof. Dr. Jindřich Barvíř, nejlepší znatel zlatonosných hornin na Jílovsku, že v poloze „na občinách“ /staročeský výraz „obcina“ značí obecní majetek, pastviny/ byly kopaniny při Holém vrchu a zlatonosná ruda, že se tu „p r a l a, p r o p í r a l a“ pod nedařlým již zmíněným rybníčkem v poloze „na pradlech“.

Jméno samoty K o p a n i n a u obce Nedvězí nám připomíná, že se tu kdysi kopalo, či

Původní kříž z vrcholu věže kostela, který pro svoji váhu nebyl na ni při poslední opravě vrácen. Foto Václav Šmerák, doplněno do textu

dobýval křemen na sklo anebo, že se tu dobývala zlatonosná ruda.

Na jižní straně hřbitovní zdi je ovocná zahrada p. Šebánka. Vyprávěl mi jeho strýc, že se pamatuje, když se kopaly jámy pro ovocné stromky, že se nacházely staré popelnice z doby pohanské. Bývalá hospodářská usedlost čp. 6 p. Šebánka stojí na místech, kde kdysi pravděpodobně stávala tvrz újezdských rytířů, příbuzných to rytířů Nedvěžských, majících v erbu špičatou červenou čepici na stříbrném poli. Když Šebánkův otec orával v poli za stodolou a kůlnou, nacházel plno zbytků dřevěných uhlíků, patrně ještě zbytky po kdysi vypálené

Kamená křtitelnice

dřevěné tvrze. Asi uprostřed ohybu silnice jdoucí kolem kostela byla blíže hřbitovní zdi nehluboká studně se stálou vodou. Při stavbě silnice byla zasypána.

Jdeme-li dolů po silnici, vidíme pod Šebánkovou zahradou za silnicí pole č. kat. 301/2, kde asi tak od silničního ohybu k západu nalezl jsem na podzim 1966 po orbě spoustu hliněných střepů. Po roztřídění ukázal jsem je v Národním muzeu v Praze v archeologickém odd. Dr. Radoměřskému. Ten určil střepy silné 10/12 mm do doby kolonizační kol roku 1000, další do 14. stol., tj. doby, kdy se stavěl kostel a ze 16. stol., tedy z doby, kdy zemřel Jan Nedvěžský z Nedvězí.

Původní křtitelnice snad z XIV.-XV. století

Tak bohaté nálezy odůvodnili tím, že jak se ještě do nedávné doby dělo, rozbité nádoby se vyhazovaly na hnůj, s nímž pak přišly na pole.

Když se koncem minulého století stavěla silnice kolem staré fary a kostela, přišlo se v místech proti škole a pak proti Petráškovu stavení čp. 5 na spousty koster, asi hromadných hrobů. Rovněž když se hloubil před okupací SS příkop pro vodovod na zvýšeném prostoru za lípami, tak asi ode dveří fary až asi před vchod na hřbitov nacházely se po celé délce samé lidské kosti a lebky. Rovněž když v roce 1966 stavěla mládež „máj“ u samého pomníku padlých, narazili v metrové hloubce také na lidské kosti. Snad jsou to pozůstatky dávných bojů anebo morových nemocí, kdož ví?

V pěkné podhorní kotlině se jedna poloha pod Holým vrchem jmenuje „Kopanina“. Dnes tu stojí už jen tři bývalá hospodářství. Pole zabral stát. Statek Nedvězí (v současné době rekonstruovaný statek, farma Michael), a někdejší hospodáři tu žili jako důchodci: Alois Tůma, Božena Charvátová a Anna Žižková.

Nedaleko odtud k jihu v břidličnatém úvalu vidíme rybník „Zástražník“ u samoty stráže a napravo od silnice se zvedá Kordův vrch, kdysi zvaný „Strážov“.

Je to pozůstatek po strážistích, která stávala poblíž starých cest na nejvyšších místech, odkud byl volný rozhled ve směru stezky. Na strážišti stála jakási strážnice, která byla podle okolnosti opevněna, byl jen trnovým plotem. V blízkosti strážnice, na místě zvlášť pečlivě voleném, byly vyrovnány hranice a stohy suchého i syrového dřeva a chrastí. Zapálením dávalo se znamení sousedním strážím a osadám. Ve dne kouřem, tj. zapálením syrové hromady, a v noci

Kostel Narození Panny Marie ve Vysokém Újezdu s původním křížem na kopuli věže. 30. léta minulého století

jasným ohněm, zapálením suché hranice dříví. Zajisté se vyvinula celá soustava označovací /signální/. Jinak se hlásil příchod houfu a jeho početnost, jinak hrozící vpád nepřátelský, jinak všeobecné vyzvání do zbraně /mobilizace/.

Potok, který vytéká ze Zástražníka, vine se lučinami, vrouben starými olšemi, na nichž koncem léta vidíme pnout se chmel. Ano, je to pozůstatek někdejších chmelnic, které tu stávaly a odkud chmel putoval do blízkého nedvěžského pivovaru. Tento byl na začátku 18. století postaven na gruntech tvrze zničené v třicetileté válce.

Potok vtéká do několikahektarového rybníka, který od pradávna se jmenuje „Chůdník“. Teče kolem bývalé tvrze a pokračuje údolím, kde hnával kdysi Pexův mlýn, odtud se jmenuje údolí až k Vltavě Pexův luh. U jeho ústí do řeky stávalo stavení, odkudž se dopravovalo po vodě různé zboží na Prahu. Ještě je v paměti lidu, že v tomto údolí měla v minulém století svoje skrýše tzv. Adamova banda, která výsledky svých loupeží rovněž posílala odtud na Prahu.

Vývoj kostelů ve středním Povltaví

Prve než budu pokračovat o historii újezského kostela, zmíním se o prvopočátcích kostelů ve středním Povltaví, o nichž píše ve „Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka“ – 1968, „Postu osídlení středního Povltaví podle církevních staveb“ Zdeněk Boháč. Tím se mi dostává potvrzení mého bádání o újezdském kostele Narození Panny Marie.

Výskyt nejstarších vesnických románských kostelů úzce souvisí s vývojem venkovských neopevňených sídlišť. Je obecně

známo, že raně středověký český stát byl hustěji osídlen v centrální části, zatím co v ostatních oblastech existovalo osídlení spíše v ostrůvcích než ve větších sídelních komorách. V době revolučních zvrátů v zemědělství ztrácel rozhodující úlohu v kolonizaci kníže, který v minulosti usazoval své bojovníky ve služebních osadách, zřizovaných v blízkosti hradů, nebo válečné zajatce na okrajích vnitřních hvozďů (*O tom nejnověji D. Třeštík, B. Krzemieřská: Zur Problematik der Dienstleute im frühmittelalterlichen Böhmen, Wiesbaden 1967, str. 70–103*).

Od počátku 12. století, kdy se služebná organizace přemyslovského státu začala rozpadat, přesunulo se těžiště kolonizačních snah z vnitřní části země do okrajových oblastí, kde panovníkovi družiníci dostávali od knížete „újezdy“, na jejichž teritoriích položili základ svým budoucím rodovým državám, soustavně rozmnožovaným usilovnou kolonizací i reorganizací plužiny existujících osad.

V přímém sousedství současně vznikajících šlechtických sídlech /hradech a tvrzích/ byly budovány soukromé kaple nebo kostely. Z písemných pramenů je známo, že nejstarší církevní stavby byly budovány na střediscích knížecí správy i knížecích dvorcích – vlastnické kostely, rotundy. Od poloviny 11. století máme ojedinělé zprávy o stavební činnosti na statcích knížecích úředníků, pražského biskupa a klášterů. Kostely zbudované a nadané knížetem a světskými feudály zůstaly nadále v jejich dispozičním právu. Údržbu kostela a výživa duchovních byla zajištěna poddanskými poplatníky a vrchností; tím správci kostelů zůstali v závislosti na fundátorech (*fundator – dárce nadace, zakladatel*).

Od konce 11. století ve větší míře vznikaly soukromé i farní kostely na méně významných místech. V chudších oblastech, kde byli zpravidla patrony kostelů drobní feudálové, nedostatek finančních prostředků znemožňoval většího rozsahu a rovněž i menší počet obyvatelstva si tam nevynucoval větší stavební zásahy.

Při rekonstrukci sítě románských kostelů je nutné počítat s tím, že mnohé stavby byly i několikrát od základu přebudovány, a že jen v řídkých případech byly původní kostelíky ponechány jako sakristie prostornějších pozdně románských či gotických novostaveb.

Z vyprávěcích pramenů zaujímají přední místo naše nejstarší legendy i kroniky, které si všímají založení nejstarších našich svatyní. Písemnosti obsahují mnohdy zmínky o existujících již kostelích, zatímco náhodně objevené biskupské pečete a autentiky nalezené v oltáří svědčí o přesné době vzniku kostela. Časové údaje o vzniku kostela převzaté z písemných pramenů či autentik /biskupských listin, které potvrzují pravost ostatků uložených v oltáří/ jsou velmi důležité pro historiky umění, zejména váží-li se k objektům, které jsou dodnes dochovány v původní stavební podobě. Umožňují totiž poznání stavebního stylu v pevně vymezeném časovém období.

Mezi nejstarší autentiky z dob pražského biskupa Daniela náležela pravděpodobně i autentika, která byla nalezena v roce 1775 při úpravě sakristie kostela v Červeném Újezdě u Votic. Byla však ve zpuchřelém stavu a neodoborností objevitelů zůstala nepřečtena^x.

Tato autentika s největší pravděpodobností časově zapadala do okruhu autentik Dalimilových, protože vznik újezdů spadá do 12. století.

Značné potíže činí i časové zařazení pečete pražského biskupa Jana, nalezené

v kostele ve Vysokém Újezdě /u Netvořic/, kterou Dr A. Podlaha přiřknul Janovi IV., ale V. Mencl ve shodě s architekturou raně gotického kostela již Janu III.^{xx} Domnívám se, píše Z. Boháč, že pečeť náleží již Janu II., protože autentika^{xxx} byla nalezena ve zbytku románské apsidy na východní straně kostela, což by odpovídalo době do r. 1150.

O masovější výstavbě venkovských kostelů ve středním Povltaví je možné uvažovat

až od počátku 12. století, kdy hradiště na jeho okrajích ztratila svůj význam a správa jednotlivých oblastí byla svěřována knížecím družiníkům, kteří časem budovali na přetvářející se vesnici opevněné dvorce s opevněnými kostely.

Snaha po okázalejších bohoslužbách vedla na přelomu 13. a 14. století k tomu, aby u starších kostelů při ponechaném lodním prostoru byla odstraněna románská apside

S o u p i s kostelů středního Povltaví

<i>Lokalita</i>	<i>Církevní řád a doba založení</i>	<i>Pramen</i>
Ostrov u Davle Sv. Jana Křtitele	benediktinský klášter 999–1000	CDB I. č. 40, s. 46–47
Živohošť Sv. Fabián a Šebestián	nejstarší písemný doklad z r. 1141	FRB, s. 234
Vysoký Újezd Narození Panny Marie	předpokládaný vznik 1227–36	Oltářní pečeť biskupa Jana uložena v oltáří románské apsidy
Hodětice sv. Petr a Pavel	datování vzniku kostela podle dochované architektury cca 1290	Mencl, Středověká architektura, str. 238
Bělce Máří Magdalena	nejstarší písemný doklad o kostelu 1310 regist nedochované listiny ze 14. stol. Tadra: Paměti, str. 430	RBM II. č. 2243, str. 971
Křečovice Sv. Lukáš	nejstarší písemný doklad z r. 1352 /zvon 1581, Soupis pam., str. 144/	RDP, s. 61
Netvořice Nanebevzetí Panny Marie	Nejstarší písemný dokl. o kostelu z r. 1352	–“– s. 39
Neveklov sv. Havel	–“– z r. 1352	–“– s. 33

Prameny:

^{x/} A. Podlaha: Posvátná místa Král. českého VI. vik. Sedlčany

^{xx/} Z. Boháč: Kolonizace sv. okrajů bráského hvozdu, ČSČH 15. 1967

^{xxx/} autentika – hodnověrnost, z pravých pramenů.

a nahrazena polygonálním gotickým chorem větších rozměrů /např. v Ouběnicích a Vrchotových Janovicích/. Dílem některého mistra zvíkovské hutě je i kostel na Chvojínku s již charakteristickým zalomeným presbytářem. Gotická přestavba zcela zakryla původní románské prvky kostelů v Oldřichovci a ve Vysokém Újezdě. Novostavba újezdského kostela s reprezentačně zaklenutým chorem /9 × 5m/ i lodí /7 × 8m/ je dodnes svědectvím o zmíněných společenských a kulturních poměrech koncem 13. století.

Významným pomocníkem ke zjišťování doby vzniku kostelů mohou být i patrocinia, která poskytují též svědectví o nejstarších kulturních proudech a vlivech. Je totiž skutečností, že některé tituly kostelů byly podle dobových zvyklostí módní, jiné zase byly v užívání po celý středověk. Dobová úcta a záliba v uctívání určitých světců ne přímo ovlivňovala volbu patrocinií, ale bylo přihlíženo i na vhodnou dobu slavení svátku /poutí/, která byla nejvýhodnější na podzim /tj. po žních/, a mnohdy byl patron volen i podle zálib a potřeb některých společenských skupin.

Mezi nejoblíbenější a nejrozšířenější patrocinia středověku náleží titul Panny Marie /Nanebevzetí PM, Zvěstování PM, Narození PM. atd./, jejíž kult byl sice u nás živý od přijetí křesťanské víry, ale rozkvetl zejména v době rytířské působením církevních řádů. Je dosti pravděpodobné, že z tohoto období je řada kostelů středního Povltaví /Vysoký Újezd, Martinice, Pičín, Jesenice, Maršovice a Netvořice/. Vznik těchto kostelů před 14. stoletím nepřímo potvrzují i poměrně vysoké poplatky papežského desátku.

Lze říci, že střední Povltaví je jednou z oblastí, na které lze dosti objektivně

pozorovat postup osídlení podle vzniku mnohých kostelů, které jsou v početném množství alespoň zčásti stavebně dochovány v původní podobě, doloženy písemnými prameny nebo dosvědčeny charakteristickým patrociniem. Střední Povltaví bylo jednou z nejdříve osídlovaných oblastí a to lidmi, kteří sem pronikli ze staršího sídelního území úrodnějších středních Čech.

První sídelní proudy pronikaly nejdříve ze severu do dolního povodí Berounky, Sázavy a přilehlé Vltavy, na jejímž ostrově byl založen Ostrovský klášter již na konci 10. století a nedlouho předtím obdržel v jeho nedalékém okolí několik vesnic.

K velkorysé odlesňovací činnosti v souvislosti s budováním nových sídlišť došlo nepochybně až ve druhé polovině 12. a v první polovině 13. století. Z této doby je celá řada kostelních staveb v horním a středním povodí jižních přítoků Sázavy /Červený Újezd, Sedlec, Prčice, Vrchotovy Janovice, Vysoký Újezd a další/, jejichž tribuny i šlechtické

prezentace plebánů jsou přesvědčivým dokladem o převážném podílu šlechty na kolonizaci uvedené oblasti ve zmíněném období. Zatímco rozmezí let 1150–1250 je vrcholným obdobím kolonizačního úsilí v převážné části pravobřežního středního Povltaví.

Další písemná zmínka o újezdském kostele je z r. 1350 mezi listinami farních obvodů benešovského děkanátu. Zakladatelům kostela, rytířům Nedvěžským a Újezdským náleželo stále podací právo kostelní. Tak r. 1358 dne 29. prosince po smrti plebána Bartoloměje potvrzen je ke kostelu klerik Václav z Netvořic, jehož úvodcem byl plebán Netvořický. Klerika Václava podávali Buzek z Újezda, Filip z Nedvězí a Janek z Třebnic s vyhrazením střídavého práva Zdeňka z Újezda /Libri confirm. I. 80, – Borový, Libri erect. I. 43, – Tadra, Acta Jud. II. 174/.

Postupem času připadlo právo podací zcela na rytíře Nedvěžské z Nedvěží.

Roku 1362 plebán Václav směnil svoje pole na Chlistově s 67 gr. platu za pole v Újezdě s 80 gr. platu s panem Oldřichem Medkem z Lešan, svědky při tomto převodu byli bratři Bušek z Újezda a Filip z Nedvězí /Borový 43/. Roku 1367 dostal faru v Újezdě oltářník ze Chvojna jménem Vojtěch. Roku 1381 seděl tu Bernard z Újezda, bratranec vladyk z Nedvězí. /Acta ind. II. 174 /.

Z farářů až do bouří husitských jsou známí:

Bartoloměj † 1358, Václav z Netvořic 1358, ale byl tu ještě r. 1363, roku 1414 zemřel farář Jan z Okruží, na to byl podán r. 1415 Petr z Kojetína, Olomouc. diec., kterého podávali rytíři Petr, Rymeš a Jan, bratři z Újezda, jinak z Nedvězí, Mikšík z Újezda a Anna, vdova po Ježkovi z Újezda, bratra Mikšíkova.

Roku 1384 odvedl farář 15 gr. desátku. Před rokem 1402 dostala se část vsi k Nedvězí a patřila témuž statku až do roku 1542.

Husovo učení pronikalo i do středního Povltaví, tím spíše, že bylo hodně vzdáleno od královských hradů. Po vynesení „Čtyř artikul pražských“ bylo do všech krajů rozesláno pozvání na valné shromáždění husitů do Prahy na den 10. listopad 1419. Ze všech stran se hrnuly zástupy lidu. Zbraně, jimiž byli poutníci opatřeni, nevěstily nic dobrého. Poutníci se vyhýbali místům, jež měli obsazena královští. A tak lid ze Sezimova Ústí odbočil na Sedlčany, odtud pak na Nahoruby. Tady u Holého vrchu byli napadeni 1300 jezdci Petra ze Šternberka a na Konopišti. Ústeckých bylo na 300 pěších a tu u Nahorub se měli sejít se silným houfem od Klatov, Domažlic a Sušice. Dostavše zprávu od ústeckých, rychlým pochodem z Knína dorazili včas, takže lid z Ústí nebyl dočista vyhlazen. Petr ze Šternberka vida přicházející pomoc,

odjel s 90 zajatci do Kutné Hory, kde je němečtí žoldnéři naházeli do šachty. Druhý den po bitvě husité společně s knínskými táhli ku Praze.

Houf za houfem táhl přes Jablonku, Vysoký Újezd, Teletín a pod Hostěradicemi se již za noci přeplavili přes Sázavu. Třetího dne se dostali mimo Kunratice bez dalšího boje do Prahy. Byla to první husitská bitva, která se odehrála u Nahorub.

Bitva u Živohoště / Nahorub

Bitva u Živohoště se odehrála 4. listopadu 1419 kdesi nad bývalým brodem u vsi Živohošť⁴. Husitští poutníci ze Sezimova Ústí, přicházející na celozemský sjezd do Prahy, zde byli napadeni katolickými šlechtici z řad stoupenců krále Zikmunda Lucemburského pod velením Petra Konopištského ze Šternberka. Po prvním útoku byla řada jihočechů zabita, zraněna nebo zajata, nicméně posily západočeských husitů, které na bojiště dorazily od Nového Knína, přinutily české feudály ustoupit ke Kutné Hoře. Podle svědectví dobových písemných pramenů byla ozbrojená konfrontace u Živohoště první větší bitvou husitských válek.

Předehra

30. září 1419 došlo Na Křížkách u obce Sušice jihovýchodně od Prahy k setkání venkovských a pražských husitů, kteří se po vzájemné poradě dohodli, že na svátek Přenesení sv. Ludmily (10. listopad) uspořádají v Praze celozemský husitský sjezd. Patrně největší skupina plzeňských, klatovských, domažlických a sušických stoupenců přijímání podobojí se k odjezdu na tuto událost shromažďovala v Žinkovech a její příslušníci na výzvu kněze Václava Korandy na místo

Nahoruby – Psané skály Josefa Kloubského a Wikipedie

Psané skály jsou skalní útvar nedaleko vesnice Poličany na Benešovsku, nad zátokou, kde se potok Mastník vlévá do Vodní nádrže Slapy. Do srázu stoupají kamenné schody, nad jejichž zakončením jsou do skal vyryty nápisy náboženského charakteru (v češtině, němčině a latině) a reliéfy slunce a hvězd. Kolem roku 1925 zde byla osazena pamětní deska s reliéfem kalicha a nápisem „Pravda vítězí. Zde se zdržovali pro víru pronásledovaní naši předkové.“

Nápisy pocházejí nejspíš z 16. nebo 17. století a jejich autory jsou pravděpodobně mikulášovci (následovníci Mikuláše Vlášnického, zvaní též Mikulášenci či Pecínovští bratři) nebo členové jiné odnože

Detail jednoho z nápisů: „Wieczni Pane Boże nass genz na wisostech przebiwass“

českých bratrů, kteří se zde skrývali před pronásledováním. (Konkrétně bývá zmiňován živohošťský kališnický farář Matěj Poličanský, který v roce 1612 svou církev opustil a několik let stál v čele poličanských Mikulášovců.)

a směrem k jihočechům vyrazil ozbrojený houf na pěti vozech. Kromě toho byl vyslán spolehlivý posel se zprávou do Prahy.

Jihočeská výprava z okolí Sezimova Ústí měla také polovojskový charakter, avšak tvořilo ji asi jen 300 poutníků. Když její účastníci zaznamenali, že jim cestu na Prahu po benešovské silnici blokuje oddíl zhruba 1300 jezdců vedených Petrem ze Šternberka, vyslali spěšného posla do Nového Knína a sami stočili pochod stejným směrem, neboť doufali, že se jim podaří s větší výpravou ze západních Čech spojit. Svého záměru však nedosáhli, neboť nedaleko Živohoště je katolické vojsko, v jehož řadách se nacházely družiny Hynce Ptáčka z Pirkštejna, synů Jana Michalce z Michalovic, Albrechta z Koldic, Jana

Svídnického z Chotěmic a městští zbrojnoši z Kutné Hory pod velením rychtáře Václava z Donína, dostihlo. Jako obranné stanoviště si tedy zvolili nedalekou vyvýšeninu, odkud sledovali protivníka, který se šikoval na návrší naproti jejich pozici. V průběhu těchto manévřů přebrodil Vltavu a dorazil na dohled obou skupin pomocný oddíl vyslaný západočeskými poutníky. Když velitelé této jednotky spatřili množství nepřátel, zaváhali, zda vůbec mají spojencům vyrazit na pomoc, nicméně neprodleně vyslali spěšného posla, jenž měl přivolat všechny bojeschopné poutníky z Nového Knína.

Bitva

Zprávy současníků o událostech z 4. listopadu 1419 informují ve dvou českých písemných pramenech. Velmi obsáhlý a podrobný popis bitvy se zachoval v souboru drobných kronik, psaných od sklonku bojovného husitství, jež historik František Palacký jako první soustředil do jediného díla pod názvem *Staré letopisy české*. Další relací, díky níž jsou známi někteří účastníci střetnutí, je odstavec v Husitské kronice literáta, mistra artistické fakulty pražské university a přímého účastníka husitských válek, Vavřince z Březové.

Staré letopisy české Františka Palackého doslovně uvádí: *„Tehdy se stalo, že se tu poprvé sešli se zbraní, v oděni a s vozy. Neboť kněz Koranda kázal, že kdo se chce na tu pouť vydat, ať si sebou vezme sudlice na kozly, že kozlové chtějí okusovat štěpy.“*

Husité ze západních Čech rozhodli se, že pošlou do Knína, aby všichni sem hned přitáhli, a sami pak vyrazili vpřed. Mezitím si Ústečtí našli nějaký vršek, na který se všichni nahnuli. Pan Petr se svými také vyjel nejdříve na jeden kopec blízko Ústeckých. Nečekal dlouho, aby se nemohli spojit Ústečtí s těmi,

kteří byli vysláni od Knína, a vyjel se svým šikem proti Ústeckým, rozrazil je a celý jeho houf jezdců skrz ně projel. Když chtěli mezi ně vjet podruhé, Ústečtí se panu Petrovi vzdali. Několik jich leželo zabitých a raněných. Při tom vyjednávání sběhlo přes sto Ústeckých ke Knínským, kteří se poblíž také uchýlili na nějaký kopec, připravovali se k obraně a začali dělat z kamene nasucho zídku, aby se k nim jezdci tak snadno nedostali. Páně Petrovi jezdci s nimi začali vyjednávat, aby se vzdali, ať se jim nestane to, co Ústeckým. Oni se vzdát nechtěli a doufali v záchranu, a to se také stalo: za chvíli uviděli celý ten zástup, který byl v Kníně, jak jim táhne na pomoc s městskými korouhvemi. Když to uviděl pan Petr, nečekal déle, zajal ty Ústecké a jel s nimi pryč ke Kutné Hoře.

— Staré letopisy české, František Palacký

„Potom v den sv. Linharta skoro čtyři tisíce táborů, jichž starší tehdy byli pan Břeněk ze Švihova, Chval z Machovic, jinak z Řepice, a jeho bratr Kuneš, srazili se na jednom místě, vzdáleném míli od Knína, s královskými a zvláště s panem Petrem ze Šternberka, panem Ptáčkem z Rataj, Janem řečeným Svědnickým, s Koldicem, se syny Michalce z Michalovic a Václavem řečeným Donínským, rychtářem z Kutné Hory, usmrtili některé lehkoooděnce z nich a zabili mnoho lepších koní královských; odrazilše královské od sebe, přišli do Prahy a byli od Pražanů s radostí přivítáni.“

— Vavřinec z Březové

Pravděpodobný průběh

Ve chvíli, kdy Petr ze Šternberka zjistil, že nedaleko jeho pozice operuje druhá skupina

nepřátel, rozhodl se pro okamžitý úder, aby husitům zamezil v jejich spojení. Jeho útok směřoval proti jihočechům a hned první nájezd těžkých jezdců rozbil jejich sestavu.

Stará kovárna ve Vysokém Újezdu, 1935

Ta se za prvních ztrát rozpadla na dvě části. Na větší z nich byl veden i další útok a její příslušníci se katolickým silám po krátkém boji vzdali. Druhá část, kterou tvořilo asi sto

husitů, se urychleně spojila se západočeským oddílem. Společně vzápětí vystoupili na další návrší, kde začali kvapně budovat obrannou zeď z kamení. Za této situace se čeští šlechtici pokoušeli vést s husity jednání, při němž jim nabídli možnost vzdát se do jejich rukou, tato alternativa však byla pro druhou stranu nepřijatelná. Celá situace se nakonec vyřešila příchodem posíl z Nového Knína. Značná přesila přinutila Petra ze Šternberka, aby spolu se zajatci opustil bojiště směrem na Kutnou Horu.

Místo bitvy

Stejně jako u mnoha dalších střetnutí husitských válek, ani místo bitvy u Živohoště se nepodařilo přesvědčivě lokalizovat. Historik František Šmahel, na základě zmínky ve Starých letopisech českých o nasucho kladené zdi, umístil bitvu ke keltskému hradišti ležícímu pod vrcholem kopce Červenka (378 m n. m.).[7] Podle jiných názorů se srážka mohla odehrát na protáhlém návrší nad vsí Nahoruby, kde událost připomíná pomník.

Důsledky

Po bitvě husité přenocovali na bojišti a následujícího dne pochovali své padlé. Posléze se bez dalších ozbrojených srážek vydali přes Jílové a kolem kunratického hradu k Praze. V metropoli o den dříve vyvolala zpráva z Nového Knína poplach. Někteří kazatelé z popudu Ambrože z Hradce začali svolávat přítomné husity k pomoci ohroženým bratřím. V čele s Mikulášem z Husí se nejkratší cestou přes Malou Stranu pokusili tento záměr realizovat, za Kamenným mostem však byli zastaveni královskými ozbrojenci. Z pomoci jihočeským a západočeským husitům tímto sešlo, nicméně toto střetnutí bylo začátkem husitských válek.

Ona památná bitva nezůstala ani v Po-vltaví bez odezvy a kdekerou vesnicí husité procházeli, všude se k nim lidé přidávali. Čím více se blížili ku Praze, tím více rostl jejich počet.

Prameny: Wikipedie, redakce, Ze starých letopisů českých. Praha: Svoboda, 1980. 580 s.

BŘEZOVÉ, Vavřinec z. Husitská kronika; Píseň o vítězství u Domažlic. Praha: Svoboda, 1979. 427 s.

A život ve Vysokém Újezdě šel dál

Statistika

Nejvíce se v Újezdu narodilo dětí v roce 1931 a to 11 dětí, na to v roce 1932 – 12 dětí, nejméně v roce 1930 – 2, 1939 – 3 a 1940 – 3 děvčata. V též době zemřelo průměrně ročně 5 osob.

V letech 1940–1947 ubylo v důsledku okupace SS, buď úmrtím nebo se nevrátili zpět, 129 obyvatel.

Vys. Újezd byl v I. etapě určené k vystěhování – pro cvičiště SS. V roce 1942 bylo k evakuaci určeno 327 osob – vystěhováno bylo 290 osob – na práce v obci zůstalo 37.

V roce 1875 měla obec 200 obyvatel, 4 židy, v 25 domech.

Dle soupisu v roce 1947 bylo povoláním obyvatel ve V. Újezdě: V zemědělství, u lesů 131 osob, v průmyslu a živn. 64, v obchodě 9, veřejné služby 3, dom. sl. aj. 21 osob. Zemědělské závody v r. 1947:

0,5-2 ha = 18 usedlostí, 2-5 ha = 10, 5-10 = 17, 10-20 = 8, a 20-40 ha 1 usedlost. Využití půdy v r. 1947:

Rolí 196,72 ha – luk 25,45 ha – zahrad 7,45 ha – pastvin 17,5 ha – lesů 146,22 ha – neplod.

půda 0,89 ha – rybníků 12,72 ha, celkem 407,10 ha.

Záznam z roku 1968

Správný obec tvoří Místní národní výbor Vysoký Újezd, k němuž je připojena osada Větrov. Okres Benešov.

Uprostřed protáhlého návrší je gotický filiální kostel Narození Panny Marie obklopený hřbitovem. Na východ od něho je novější fara z r. 1912, v níž má kancelář MNV a Stát. spořitelna, kterou vede Václav Sládek. Dále tu má byt ndp. Jan Babický, člen sboru SNB, místní okrsek patří pod správu velitelství SNB v Týnci n/S. – Proti kostelu přes silnici vidíme jednopatrovou budovu dvoutřídní Národní školy, kterou řídí a také v ní učí p. Jan Jankovský s jednou učitelkou. Rovněž obecní knihovna je ve škole a má ji na starosti řídící Jankovský.

Zdravotnické středisko pro Vys. Újezd je v Netvořicích, právě tak i pošta a Devítiletá škola. Na železniční dráhu do Jílového je 8km. V našem kraji je hojně rozvětvená síť autobusových linek ČSAD. S Prahou je spojení 3× denně, rovněž tak s Benešovem a Neveklovem.

V bývalém Zajíčkově hokynářském krámku (bývala tu kdysi i obecná škola „u Zajíčků“) je dneska prodejna „Jednoty“, vedoucí je Anežka Jankovská. U rozcestí pod školou je hostinec „Jednoty“ u Váňů, kterouže vede dcera pí Váňové, provdaná za Václava Samka z Tetelína. Zemřelý Jan Váňa míval tu před válkou též řeznictví. V obci býval ještě jeden hostinec, a to „U Šebánků“ proti kostelu v čp. 6. V jeho sousedství býval v čp. 5 koloniální obchod Josefa Petráška. Na křižovatce proti Jednotě u Váňů ještě dnes stojí kovárna Frant. Sládka.

Dějiny jsou zachyceny v kronikách a starých letopisech. Můžeme je číst, ale bez návštěvy historických míst se nám doba minulá nepřiblíží. Proto díky za práci všech z Vysokého Újezdu, za léta úsilí přispět k zachování kostela Narození Panny Marie a soustavné zvelebování celé obce. Děkuje

Na levé straně Richard Janda s partou místních dobrovolných zedníků, která opravila věž kostela. Foto Josef Kloubský, 1986

Richard Janda, dlouholetý starosta Vysokého Újezdu a člen SDH. Zasloužil se o opravu kostelní věže, založení sbírky na nový zvon pro kostel Narození Panny Marie, byl legendárním čertem na Mikulášských, stál u zrodu koncertů Mezi řekami v kostele. Byl hybatelem svépomocných akcí v obci. Celý život zasvětil Vysokému Újezdu a v srdcích místních obyvatel je nezapomenutelným Říšou...

Opravená věž kostela za pomoci dobrovolných hasičů, rekreativ a obyvatel Vysokého Újezda

Nový zvon byl pořízen z finanční sbírky a darů obyvatel Vysokého Újezda a dalších organizací

Sbor dobrovolných hasičů Vysokého Újezdu

Byl založen 1902. Spolky patřily od 19. století k hybatelům společenského života na vsích. Dobrovolní hasiči Vysokého Újezdu byli vždy tam, kde bylo potřeba pomoci. Bez nároku na čas a námahu. Patří tak nezapadatelně k historii obce...

SDH Vysoký Újezd na přelomu 20. a 21. století

Slavnostní instalace nového zvonu

SDH Vysoký Újezd

Jan Dvořák starosta SDH Vysoký Újezd, 2017

Svěcení praporu SDH Vysoký Újezd

Historie SDH Vysoký Újezd od roku 1902

Ruční hasičská stříkačka

Ochotnický divadelní spolek se bez hasičů také neobešel

Pohled na Vysoký Újezd od jihozápadu, od Teletína a Krňan. Ves je vlastně umístěna na strategické křižovatce pod výhledem z vrchu Holý. Při rychlosti přesunu lidí ve středověku měli zdejší obyvatelé vždy dost času se připravit na nenadálou návštěvu. Navíc je Újezd na polovině cesty mezi oppidy Závist a Hrazany – tehdá to pěšky trvalo až tři dny a vozmo určitě dva. Ideální místo přenocovat a jít dál. Další z důvodů vzniku osady již za doby Keltů.

Na letecké fotografii Jirky Jirouška je naznačena původní trasa keltské stezky vedoucí přes Vysoký Újezd. Ještě dnes je stezka patrná pod kostelem a navazuje na současnou silnici směrem na Nedvězí, Blaženice a dál na Hrazany.

OD KELTŮ PO SOUČASNOST

Mgr. Jan Vizner, archeolog

Obrazová ilustrace a otázky Václav Šmerák

Foto: Archiv Muzeum Podblanicka, Mgr. Radovan Cáder

Historii Čech a Vysokého Újezda propojuje od doby před Kristem keltská stezka spojující největší české oppidum na Závisti, na soutoku Vltavy a Berounky, s oppidem na Hrazanech na střední Vltavě. Můžeme se domnívat, že vrch Holý byl významnou zastávkou na této cestě a dal budoucnost pozdější vsi Vysoký Újezd pod ním. Výstavba gotického kostela s raně gotickými až románskými prvky podtrhuje středověký význam tohoto místa.

Text rozhovoru doplňují fotografie staveb ze začátku 20. století ve Vysokém Újezdu. Samotné stavby ve většině vznikly již v století devatenáctém, odpovídají dispozicím středověkých staveb.

Pod vrchem Holý v Újezdci – Újezdu – Vysokém Újezdu lze dedukovat osídlení od Keltů až po současnost. Jaké důkazy nám dávají archeologické průzkumy?

Mgr. Jan Vizner, archeolog: V podstatě archeologie je věda, která se zabývá právě hmotnou kulturou, tzn. řečeno laicky: životem všedního dne, a právě díky archeologii máme zmapován život, způsob života a práce člověka od dob nejstarších, od paleolitu a následně od prvních zemědělců v neolitu až de facto do současnosti. A možná by nás překvapilo, že se život za tisíciletí zejména na venkově až tak dramaticky neměnil. Když pomineme nejstarší zemědělce někdy už 5000 let před Kristem, kteří právě do téhle té hornaté a málo úrodné krajiny mezi Vltavou a Sázavou příliš nemířili, tak bychom mohli říct, že nejstarší osídlení bylo keltské někdy ve 2. a 1. století před Kristem.

A jak v té době osada, dnešní Vysoký Újezd vypadala?

Stavěly se částečně zahloubené domy, které měly kúlovou konstrukci vyplétanou proutím a omazávanou hlínou, ale stavěly se už i klasické sruby. Většinou se jednalo o zemědělské usedlosti, tzn. určitou ohrazenou plochu, jejíž součástí byl jak obytný dům, tak hospodářské stavby, kůlny, chlévy. Ve všech případech se jednalo v podstatě o dřevozemní stavby, tzn. nebyly to stavby kamenné konstrukce, i když na oppidech víme, že se budovaly různé kamenné terasy, kamenné podezdívky. Na neďalekých Hrazanech bychom našli pozůstatky několika desítek takových staveb, ale skutečně se jednalo o menší, většinou jednoprostorové obytné dřevozemní stavby, kryté slaměnými nebo rákosovými došky. Oralo se klasickým způsobem, tzn. klasická orba pomocí hospodářských zvířat, koní nebo tehdy volů. Pěstovala se především pšenice i žito, oves, pěstovaly

se nejrůznější luštěniny. Co se týče hospodářských plodin, tak len, konopí, všecko vlastně na textilní výrobu. Ale látky se vyráběly i z kopřiv a zvláště u Keltů velkou oblibu měly látky vlněné, tzn. z ovčí vlny. Naprosto běžné řemeslo bylo řemeslo hrnčířské. Vyráběla se keramika. Kelti byli velice schopní zpracovatelé kovů, ať už se jednalo o železo, o bronz. Uměli vyrábět velice kvalitní věci. Pravděpodobně nějaká železářská výroba byla i v okolí Vysokého Újezdu, protože přímo na Holém vrchu se nám podařilo zachytit část objektu, v kterém jsme mimo jiné

nalezli i železnou strusku, takže můžeme předpokládat, že souvisel nějak s metalurgickou výrobou. Keltové byli civilizace velice vyspělá, byla to v podstatě taková, dalo by se říct střeoevropská antika, byli to současníci antického Říma, od kterého se v mnohém velice úspěšně inspirovali, takže v té době byla vlastně i ta venkovská řemesla a venkovské hospodářství na poměrně vysoké úrovni. S odchodem Keltů, před zlomem letopočtu a s příchodem Germánů tady dochází k poměrně velkému úpadku. Germáni na rozdíl od Keltů nejsou schopni žít

Vysoký Újezd – celkový pohled, pravděpodobně 2. polovina 40. let 20. století, ČTK

v sídlitích městského typu, tzn. v keltských oppidech. Vytvářejí relativně malé osady, které se spíš drží v údolních nivách, a nemáme žádné archeologické doklady o tom, že by území mezi řekami Vltavou a Sázavou bylo Germány nějak výrazněji osídlováno. Přicházejí sem pak samozřejmě Slované, někdy v 5., 6. století, ale hustší osídlení téhle té krajiny přichází až s kolonizací ostrovským klášteřem po r. 1000. S tím máme spojeny i nejstarší zmínky o řadě zdejších vesnic. Některé z nich, jako jsou například Měchenice na Vltavě, tak musely existovat už dříve před letopočtem 1000, protože jsou zmiňovány při založení kláštera, že mu byly darovány. Další vesnice ostrovský klášter přímo zakládá nebo je postupně získává do svého majetku.

A jak v té době běžný život vypadal?

Slované si budovali jednoprostorové zahlobené přibytky, tzv. polozemnice. S vytápěním v podobě otevřených ohnišť a zemědělství se od keltského nijak nelišilo. Neznali tehdy ještě trojpolní hospodářství, tzn., že vesnice se relativně často stěhovaly, protože docházelo k brzkému vyčerpání půdy. V podstatě po dobu jedné – dvou generací museli měnit místa polí. Vedle pěstování zemědělských plodin, které bylo identické s keltským, měla velký význam pastva hospodářských zvířat. Dobytek tehdy ještě nebyl stájen ve chlévech, ale v podstatě téměř po celý rok, tzn. od první do poslední trávy, od března až do listopadu, do prosince se pásli volně venku v lukách, na kraji lesů, a jenom na tu nejtužší zimu byl zaháněn do ohrad. V té době se ještě neshromažďovala chlévská mrva, což v podstatě ani nebylo při tomto způsobu možné, takže se pole, jak to známe dnes, ani nehnojila. Pochopitelně, že hektarový výnos byl nesrovnatelný s tím naším. Tehdejší klas byl asi tak čtvrtinový proti tomu, jaký známe dnes, ale zato samo obilí bylo vysoké asi 180 cm,

Původní kronika Vysokého Újezdu

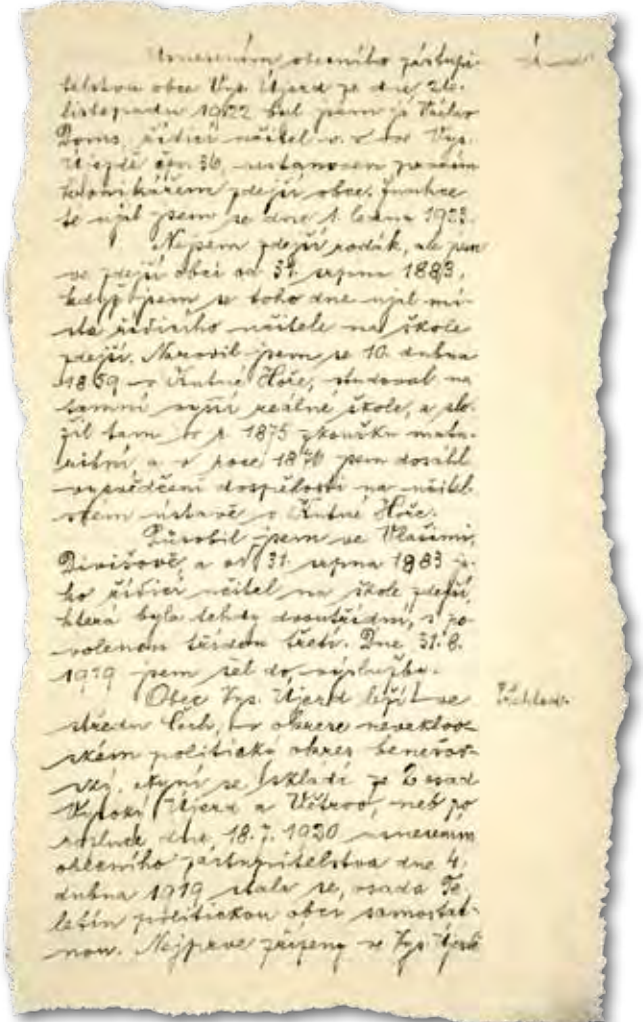
takže bychom se v něm pohodlně schovali. Zásadní revoluci v zemědělském hospodaření přináší přechod na to trojpolní hospodářství někdy ve 12. století a další, což je systém jař, ozim, úhor. Takže vlastně na jednom poli se jeden rok zaseje ozim, druhý rok se tam zaseje jař a třetí rok se nechá ležet úhorem, nechá ležet ladem,

a na to pole se naopak vyžene pást dobytek, který ho pohnojí, pole si odpočine a země tak nevyčerpá. A to je mezník, kdy se lidé usazují na jednom místě, tvoří osady, vsi. Příkladem je ves Krňany, kdy z původního sídla vsi na vyvýšenině nad stezkami se lidé stěhují blíž k polnostem a obydlí přesunou na nedalekou křižovatku cest.

Velkou revolucí je pak kolonizace, jednak kolonizace vnitřní, domácí, česká a především pak ve 13. století kolonizace vnější, německá, kdy přicházejí němečtí kolonisté, zvaní z tehdy přelidněného Německa českými králi, a usazují se v Čechách, přivádějí sem lánový systém, tzn. systém těch dlouhých úzkých lánů, který se pak v zásadě zachoval až do kolektivizace ve 20. století. Kolonizační vesnice se radikálně mění. Starší osady byly většinou nepravidelným, neuspořádaným shlukem chat, obvykle někde okolo pramene, pánve nebo potoka. Později vznikají souměrně vyměřené vesnice s pravidelně rozmístěnými usedlostmi, na které směřem za stavením, dozadu, navazují jednotlivé lány. Kdybychom si chtěli představit kolonizační vesnici, tak krásný příklad její zachovalosti jsou třeba velice známé a populární Holašovice v Jižních Čechách. Dnes sice v podobě selského baroka, ale jejich půdorys, systém těch jednotlivých usedlostí, dokonale koresponduje se středověkým založením. Když se podíváme na leteckou fotografii Holašovic, tak pochopíme, jak vypadala kolonizační vesnice ve 13. století. Ale podobně vidíme i navazující polnosti na stavení v Krňanech, Teletíně, na statek na Chlistově, kde Rudolf Strimpl začal jako první v Čechách pěstovat na přelomu 19. století jahody, a nakonec najdeme menší příklad i v Újezdu. Dramatickým zásahem jsou husitské války, kdy je veškerý majetek ostrovského kláštera, který byl v oblasti mezi řekami po Vysoký Újezd sekularizován, přerozdělen a přechází postupně do světských

rukou. Druhá polovina 15. a 16. století jsou časem, kdy se na životě venkovského obyvatelstva mnoho nemění. Ovšem v 16. století dochází k určitým změnám v podobě robotních povinností. Středověký poddaný před husitskými válkami, ač nás některá populární literatura má tendenci svádět na jinou cestu, nebyl nijak zotročen, byl prostě nevolník, který byl v zásadě majetkem svého pána, ale to se odbývalo tím, že dvakrát do roka, na svatého Jiří na jaře a na svatého Havla na podzim, platil berni, která původně se odváděla v naturáliích, tzn. odvedl na hrad pár ovcí, odehnal tam pár husí, přinesl tam med, vosk, obilí. Později ve vrcholném středověku se přecházelo již na rentu v penězích. Co se týče robotních povinností, tak v předhusitské době bylo v zásadě několik dnů do roka tzv. výpomocí. Pokud pán chtěl, aby mimo tyto robotní povinnosti pro něho poddaný někde pracoval, musel mu to nahradit. Buď odpustil berni, nebo mu za tu práci řádně zaplatil atd. Záleželo v podstatě na dohodě. Přelom 15. a 16. století vše mění, roboty dramaticky přibývá, dochází k utužení nevolnictví a nejdramatičtější se situace mění po třicetileté válce. Třicetiletá válka samozřejmě prošla i zdejší oblastí mezi řekami. Celá řada vesnic byla vypálena, vydrancována, počet obyvatel se v polovině 17. století v celých Čechách dramaticky snížil a právě proto, že ubylo rukou, které se podílely na zemědělství, muselo naopak přibýt roboty za ty, kteří bojovali v poli, kteří padli, utekli. Druhá polovina 17. století a zejména zesílení nevolnického útlatku probíhá vlastně i po celé 18. století, což vyústilo k celé řadě selských povstání.

Když se z Holého vrchu podíváme jižním směrem, uvidíme dva velice významné vrchy ve směru na Benešov a Konopiště. Jedním z nich je vrch Chlum a druhým je Neštětická hora, a právě ta Neštětická hora se stala místem posledního odporu jednoho ze selských povstání

Ukázka textu z kroniky Vysokého Újezdu

v 17. století. Zde se vzbouření sedláci opevnili a nějakou krátkou chvíli odolávali tlaku armády, která je nakonec samozřejmě zdecimovala. Selské bouře vyvrcholily na sklonku vlády Marie Terezie, v 70. letech 18. století, které konečně vedly osvětleného panovníka Josefa II. ke zrušení nevolnictví. Jednalo se o velice dramatickou

změnu pro venkovský lid. Nevolník, i když nebyl samozřejmě otrokem, se nesměl bez svolení svého pána stěhovat, nesměl se bez jeho souhlasu ženit, vdávat, atd. Zrušení nevolnictví toto vše zcela uvolnilo. Lidé, pokud se rozhodli, že prodají svůj grunt a půjdou do města za zdánlivě lehčím životem, mohli tak učinit, mohli prodávat své nemovitosti, kupovat si je jinde, takže tímhle tím způsobem došlo k naprostému uvolnění venkovského života. Nicméně nedošlo k úplnému zrušení roboty, k tomu dochází až po revolučním roce 1848, kdy mizí ony literárně vděčné postavy rychtářů a drábů. Začíná venkov počátku novověku. Nastupuje klasická občanská společnost, do té doby existující ve městech a teď v polovině 19. století se šířící právě už i na venkov. Je to doba spojená s nejrůznějším spolkovým životem, zakládáním ochotnických divadel a v druhé polovině 19. století pak samozřejmě všudypřítomného Sokola a hasičských sborů. To znamená, že se venkovský život dostává někam, kde ho známe i ve 20. století, a pokud se někde spolkový život zachoval, tak zásadně až do dneška. To vše se promítlo i do života ve Vysokém Újezdu. Včetně místního divadelního spolku a zájmu o historii Sboru dobrovolných hasičů.

Jak se měnila obydli? Na fotografiích máme pohledy na Vysoký Újezd, jak vypadal v 19. a začátkem 20. století. Jako by se příliš nelišil od středověkých stavení.

Co se týče obydlí, tak kdybyste vzali tu nejstarší fázi, řekněme právě a raný středověk, tak se jedná o jednoprostorová dřevozemní, většinou zahlobená obydli. Tzn. klasická chata o rozměrech řekněme 4 × 5 metrů, metr zahlobená pod zem, s roubenými nebo proutěnými hlínou omazanými stěnami, otevřená do krovů, se střechou krytou doškem ze slámy nebo z rákosy. Právě ta vnější kolonizace, kdy k nám

ve 13. století přicházejí němečtí osadníci, sebou přináší absolutní revoluci v bydlení, a to je trojprostorový dům. V 13. století k nám s německými kolonisty přichází model bydlení známý právě v porýnských oblastech a jedná se o dlouhý obdélný dům dělený na tři základní prostory. Hlavní prostor, který je zároveň středem komunikace v celém domě, je síň. Do síně vstupujeme z venku a ze síně se pak rozcházíme do všech dalších prostor. Na jednu stranu můžeme vstupovat do komory, která slouží jako skladiště, jako sušárna zemědělských plodin, anebo jako špýchar, tzn. sýpka na obilí. Pokud dům má sklep, je zde zároveň i vstup do sklepa, a dále vstupujeme do obytné jizby. Ta obytná jizba je jediným obytným užitným prostorem celého domu. V ní hospodář s celou rodinou, pokud je to hospodář zámožnější, tak i se svojí čeledí spí, jí a v zimním období samozřejmě i pracuje. Takže síň, obytná jizba a komora, případně špýchar, jsou těmi třemi prostory trojprostorového domu. Vývojem se pak u větších statků mění prostory na obývání pro majitele a čeled', vznikají čeledníky.

A jak se bydlelo?

Základem byla dýmná jizba, dýmná proto, že neměla v našem smyslu ještě komín. Vařilo se na otevřeném ohni nebo v peci a dým volně odcházel dýmnými okénky v čelní stěně a částečně samozřejmě i krovem a střechou. Pokud si představíme, že v téhle té jedné místnosti mohlo žít 10, 12 lidí, třeba i ve třech generacích, tak to nesvědčí příliš o velké potřebě nějakého soukromí a intimity. Nicméně od časného jara do pozdního podzimu ti lidé neustále od rána do večera byli mimo svůj dům. Pracovali na poli, pracovali v lese, na pastvě, pokud to počasí dovoľovalo, a místo zakouřené jizby volili často k noclehu různé seníky, oborohy, půdy a podobně. Takže v zásadě jediným stálým

Historický zápis, kde obec Teletín získává pro meziválečné období samostatnost. Kronika Vysokého Újezdu z roku 1923

obyvatelem byla hospodyně, která se starala o kuchyni. Pouze na zimu se pochopitelně celá domácnost stahovala do dýmné jizby, kde přespávali, žili a pracovali po dobu dvou až tří měsíců v nejtuzších mrazech. Součástí obvykle nebyla postel, maximálně jednoduché lůžko pro hospodyně s hospodářem, všichni ostatní spali

na lavicích anebo si na noc roztáhli na podlahu kupku sena nebo slámy, přikryli se kožichem a byli spokojeni. Potřeba nějakého komfortu nebo potřeba soukromí příliš dramatická skutečně nebyla.

A proč právě nástup trojprostorového domu je tou absolutní revolucí?

Jedná se o důsledek, ale spíš přínos poloviny 13. století, kdy k nám s německými kolonisty trojprostorový dům přicházel a jeho základní členění, podoba a funkce se nezměnila až do poloviny 20. století, kdy i na venkov začínají už přicházet stavby vil, stavby nejruznějších domů městského typu. Ale když se podíváme na nějaký statek, na nějakou chalupu, dejme tomu z let 1890–1900, uvidíme, že se jedná pořád o ten klasický dlouhý úzký trojprostorový dům se síní, s jizbou a s komorou.

Dýmná jizba se na přelomu středověku a novověku začíná pomalu měnit v něco, co známe právě už z mladšího venkovského bydlení, a to ve světnici. A jak se nám z té jizby ta světnice stala? Jednoduchým způsobem. V místě, kde předtím bylo otevřené ohniště a pec, objevila se nám kachlová kamna. Ta už se nevytápějí přímo z původní jizby, ale vytápějí se ze síně, kam se zároveň přesouvá celý kuchyňský provoz. Vznikají nám černé kuchyně, které už velice dobře známe ze starých chalup a ze skanzenů, a tím pádem se zakouřená černá dýmná jizba může vybělit, mohou se zvětšit okna, protože kamna mají lepší výhřevné vlastnosti a z dýmné temné jizby se stává jasná světlá světnice. Takové uspořádání bychom i v Újezdě našli někdy kolem roku 1550 a za těch několik stovek let do 19. století se vlastně téměř nic na venkově nezměnilo. Skutečně dramatické změny pak na venkov přináší až mechanizace zemědělství ve 20. století a s tím spojená 50. léta a kolektivizace, kdy se nejenom celý ráz vesnice, ale i chování a myšlení

lidí na venkově do značné míry změnilo. Hovoří o tom zejména místní kroniky.

Bydlení se tedy rozdělilo na panské, čeledník pro čeled' – a co fenomén vejminku?

Vejmínek je záležitostí novověku, víceméně je záležitostí gruntu. Na vejmínek odchází hospodář tehdy, když si může dovolit předat celou zemědělskou usedlost, celé to hospodářství synovi, který si samozřejmě už přivedl novou hospodyně, přivedl si ženu, vlastně je to jakási forma důchodu. Hospodář, starý hospodář nebo staří hospodáři odcházejí na vejmínek, mnohdy se smluvním zajištěním toho, co mají od mladého hospodáře na stáří dostávat, mladým už nemluví do hospodářství a ti samozřejmě se o ně starají do jejich konce. Je to záležitost novověká, středověk takové zaopatření neznal, tam každý v zásadě pracoval do té doby, dokud mohl, až padl, a žili všichni pohromadě, takže se jedná o záležitost novověké doby, spadající do 17., 18. století.

Jak se dělil majetek mezi děti? Jak přecházel z generace na generaci?

Zde byla velká snaha majetek nedělit, ale naopak ho posilovat. Stejně tak jako u šlechty a u panovnických rodů fungovala především u bohatých sedláků sňatková politika, jejímž cílem nebylo přivést si domů milovanou bytost opačného pohlaví, ale především věno, dívčí majetek. Sňatky domlouvali rodiče, dva bohaté selské rody se mezi sebou domluvily, že se jejich děti vezmou, aby se grundy spojily, posílily. Velice často to bylo ve středověku, především u vládyckých zemanských rodin venkovské drobné šlechty: aby se ten majetek nedrobil, tak pouze nejstarší syn přebíral majetek – u zemánů tvrz, u sedláků grunt, statek – a mladší synové odcházeli do škol nebo se dávali na církevní dráhu, která je byla schopná uživit

a zajistit, aniž by bylo nutno dělit grunt. Nejstarší syn měl povinnost svým mladším sourozencům zajistit finanční hotovost, vyplatil je z gruntu, aby i oni měli něco do začátku, ať už se rozhodli pro kariéru úřednickou, vojenskou nebo církevní. Dívkám vyplatil věno. Tak to bylo u zámožnějších lidí a na venkově, to znamená u sedláků. U chalupníků, lidí s minimálními vlastními pozemky, pro které středověk měl hezký termín „podsedci“, „dědiníci“ a tak dále, zatímco těm zámožným sedlákům se někdy říkalo „kmeti“ nebo někdy také „svobodníci“. Pokud byli osobně svobodní, tak u podsedků, tedy u chalupníků, kde žádný velký majetek nebyl, třeba jedna chalupa, minimální výměra zemědělské půdy, jedna, dvě kravky, tak tam se o to obvykle dělili všichni stejnou měrou a všichni v mezích svých možností společně hospodařili. Život chalupníků se v podstatě od počátku vrcholného středověku až do novověku, do 19. století, do zrušení roboty, nijak dramaticky neměnil.

Dějiny nám hodně napověděly, ale jak ovlivnily Vysoký Újezd?

Především vše, co se odehrávalo v Čechách, se v nějaké podobě promítlo ve zdejší lokalitě. Právě Vysoký Újezd je typickým příkladem vesnice, kterou kdybychom navštívili dejme tomu ve 14., 15. století, tak bychom viděli, že vše je tak jako jinde vystavěno ze dřeva. Veškeré zemědělské usedlosti, veškeré hospodářské stavby – vše ze dřeva, případně ze dřeva a hlíny. Samozřejmě kromě staveb, které vesnici vévodily. Vysoký Újezd měl minimálně od 14. století kostel, kamenný, takže se velice výrazně odlišoval od ostatní venkovské zástavby a i předpokládaná zemanská tvrz mohla být částečně kamenná, částečně roubená nebo hrázděná, ale kostel byl takřka vždy stavbou kamennou. Do raného novověku se stavějí kostely někdy i ze dřeva nebo s výrazným podílem dřeva,

ale církev se tomu snaží už od 13. století bránit a vlastně stavbu dřevěných kostelů zakazuje nebo nedoporučuje a žádá, aby stavby byly vždy kamenné. Takže jedinou stavbou na vesnici vystavěnou z kamene, bytelně a fortelně, tak byl kostel a možná v jisté době plnil i funkci obranného místa. Velice často se na stavbě kostelů podílely tzv. kamenické huti, dalo by se říct architektonické ateliéry a realizátorské týmy, které většinou pracovaly buď pro panovníka, pro významného šlechtice nebo pro nějaký klášter. U kostela Narození Panny Marie ve Vysokém Újezdu vzhledem k blízkosti kláštera na Ostrově lze předpokládat podíl benediktýnské stavební huti právě z Ostrova. Už z toho důvodu, že vlastně jedni z patronů tohoto kostela byli vladykové z nedalekých Třebenic a ti stáli ve služebnosti právě ostrovskému klášteru.

Vysoký Újezd - stavení čp. 1, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřický ústav v Praze

čp. 1
Majitel polníkové usedlosti čp. 1
je Václav Bábek, který je psal čp. 1
pro svou starou Václavu Bábek.
Bábov majitelé Jan Bábek a jeho
manželka Kateřina Bábeková a
Telefina čp. 11 koupil usedlost
tu za 500 Kč.
Vše majitelé Václav Bábek
se svou manželkou Bábekovou Char-
vatovou čp. 12 se Václavem Bábek
překoupil 16. května 1915 čp. 1.

Nová polníková usedlost čp. 1
a 3 m. - čp. 1 koupil ve vlastnosti
sice byla majitelé Josef Bábek.
Bábov majitelé Josef Bábek a
Telefina Bábeková koupili usedlost
překoupil 16. května 1915 čp. 1.

Vysoký Újezd - stavení čp. 3, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřický ústav v Praze

Vysoký Újezd - stavení čp. 3, hospodářský dvůr - chlévy, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřický ústav v Praze

čp. 3
Majitel polníkové usedlosti čp. 3
je Václav Bábek, který je psal čp. 3
pro svou starou Václavu Bábek.
Bábov majitelé Jan Bábek a jeho
manželka Kateřina Bábeková a
Telefina čp. 11 koupil usedlost
tu za 500 Kč.
Vše majitelé Václav Bábek
se svou manželkou Bábekovou Char-
vatovou čp. 12 se Václavem Bábek
překoupil 16. května 1915 čp. 3.

Nová polníková usedlost čp. 3
a 3 m. - čp. 3 koupil ve vlastnosti
sice byla majitelé Josef Bábek.
Bábov majitelé Josef Bábek a
Telefina Bábeková koupili usedlost
překoupil 16. května 1915 čp. 3.

Lesnického, který je psal čp. 3
pro svou starou Václavu Bábek.
Bábov majitelé Jan Bábek a jeho
manželka Kateřina Bábeková a
Telefina čp. 11 koupil usedlost
tu za 500 Kč.
Vše majitelé Václav Bábek
se svou manželkou Bábekovou Char-
vatovou čp. 12 se Václavem Bábek
překoupil 16. května 1915 čp. 3.

čp. 2
Majitel polníkové usedlosti čp. 2
je Václav Bábek, který je psal čp. 2
pro svou starou Václavu Bábek.
Bábov majitelé Jan Bábek a jeho
manželka Kateřina Bábeková a
Telefina čp. 11 koupil usedlost
tu za 500 Kč.
Vše majitelé Václav Bábek
se svou manželkou Bábekovou Char-
vatovou čp. 12 se Václavem Bábek
překoupil 16. května 1915 čp. 2.

Vysoký Újezd - stavení čp. 2, průčelní štít, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřický ústav v Praze

Vysoký Újezd - stavení čp. 2, hospodářský dvůr se špýčárkem, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřický ústav v Praze

čp. 4
Majitel polníkové usedlosti čp. 4
je Václav Bábek, který je psal čp. 4
pro svou starou Václavu Bábek.
Bábov majitelé Jan Bábek a jeho
manželka Kateřina Bábeková a
Telefina čp. 11 koupil usedlost
tu za 500 Kč.
Vše majitelé Václav Bábek
se svou manželkou Bábekovou Char-
vatovou čp. 12 se Václavem Bábek
překoupil 16. května 1915 čp. 4.

Vysoký Újezd - stavení čp. 4, hostinec, pohled ze dvora, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřický ústav v Praze

Vysoký Újezd - stavení čp. 4, hostinec, průčelí, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřický ústav v Praze

Vysoký Újezd – stavení čp. 5, průčelní štít, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

Do ruzích rozličných postavil se čp. 8
stavení čp. 8 Josef Jemel. Le masu
manželství Josefa. Vlastním po-
stavěním má v obci sabině na
papravímach, a do 12 ha 55 a 30 m.
Vlastně se P. K. má jen 5 ha 8 a 66 m.
Celkem 17 ha 55 a 96 m.

Vysoký Újezd – stavení čp. 8, štít, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

Vysoký Újezd – stavení čp. 8, brána do dvora, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

čp. 5
Do ruzích rozličných postavil se čp. 5
stavení domkářskou firmou Josef
Jemel. Vlastním po-
stavěním má v obci sabině na
papravímach, a do 12 ha 55 a 30 m.
Vlastně se P. K. má jen 5 ha 8 a 66 m.
Celkem 17 ha 55 a 96 m.

Vlastním po-
stavěním má v obci sabině na
papravímach, a do 12 ha 55 a 30 m.
Vlastně se P. K. má jen 5 ha 8 a 66 m.
Celkem 17 ha 55 a 96 m.

Vlastním po-
stavěním má v obci sabině na
papravímach, a do 12 ha 55 a 30 m.
Vlastně se P. K. má jen 5 ha 8 a 66 m.
Celkem 17 ha 55 a 96 m.

Vysoký Újezd – stavení čp. 10, průčelní, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

Vysoký Újezd – chalupa Antonína Kotka čp. 9, pravděpodobně 2. polovina 40. let 20. století, ČTK

Do ruzích rozličných postavil se čp. 9
stavení domkářskou firmou Josef
Jemel. Vlastním po-
stavěním má v obci sabině na
papravímach, a do 12 ha 55 a 30 m.
Vlastně se P. K. má jen 5 ha 8 a 66 m.
Celkem 17 ha 55 a 96 m.

Vysoký Újezd – stavení čp. 8, hospodářský dvůr, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

Vysoký Újezd – chalupa patřící k čp. 8, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

Vysoký Újezd – stodola došková u čp. 10, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

Vysoký Újezd – stodola došková u čp. 10, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

Vysoký Újezd – chalupa Antonína Doležala čp. 11, pravděpodobně 2. polovina 40. let 20. století, ČTK

Čp. 11
Stavba chalupy Antonína Doležala čp. 11 z
lét 40. let 20. století se svou majitelkou
Antonínou Doležalovou a jejími dětmi.
Pochází z domku Antonína Doležala
v Bělémě, který se nacházel v blízkosti
Doležalova domu. Doležalova chalupa
má výšku 30 m, šířku 10 m a délku 25 m.
Je zbudována z dřeva a má šindelovou
krytinu. V současnosti je chalupa v
dobrému stavu a slouží jako obytný
dům.

Vysoký Újezd – stavení čp. 12, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřický ústav v Praze

Čp. 12
Stavení čp. 12 je stavení z
lét 40. let 20. století se svou majitelkou
Antonínou Doležalovou a jejími dětmi.
Pochází z domku Antonína Doležala
v Bělémě, který se nacházel v blízkosti
Doležalova domu. Doležalova chalupa
má výšku 30 m, šířku 10 m a délku 25 m.
Je zbudována z dřeva a má šindelovou
krytinu. V současnosti je chalupa v
dobrému stavu a slouží jako obytný
dům.

Vysoký Újezd – stavení čp. 13, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřický ústav v Praze

Čp. 13
Stavení čp. 13 je stavení z
lét 40. let 20. století se svou majitelkou
Antonínou Doležalovou a jejími dětmi.
Pochází z domku Antonína Doležala
v Bělémě, který se nacházel v blízkosti
Doležalova domu. Doležalova chalupa
má výšku 30 m, šířku 10 m a délku 25 m.
Je zbudována z dřeva a má šindelovou
krytinu. V současnosti je chalupa v
dobrému stavu a slouží jako obytný
dům.

Vysoký Újezd – stavení čp. 14, průčelí, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřický ústav v Praze

Čp. 14
Stavení čp. 14 je stavení z
lét 40. let 20. století se svou majitelkou
Antonínou Doležalovou a jejími dětmi.
Pochází z domku Antonína Doležala
v Bělémě, který se nacházel v blízkosti
Doležalova domu. Doležalova chalupa
má výšku 30 m, šířku 10 m a délku 25 m.
Je zbudována z dřeva a má šindelovou
krytinu. V současnosti je chalupa v
dobrému stavu a slouží jako obytný
dům.

Vysoký Újezd – stavení čp. 16, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřický ústav v Praze

Čp. 16
Stavení čp. 16 je stavení z
lét 40. let 20. století se svou majitelkou
Antonínou Doležalovou a jejími dětmi.
Pochází z domku Antonína Doležala
v Bělémě, který se nacházel v blízkosti
Doležalova domu. Doležalova chalupa
má výšku 30 m, šířku 10 m a délku 25 m.
Je zbudována z dřeva a má šindelovou
krytinu. V současnosti je chalupa v
dobrému stavu a slouží jako obytný
dům.

Vysoký Újezd – stavení čp. 14, zadní fronta, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřický ústav v Praze

Čp. 14
Stavení čp. 14 je stavení z
lét 40. let 20. století se svou majitelkou
Antonínou Doležalovou a jejími dětmi.
Pochází z domku Antonína Doležala
v Bělémě, který se nacházel v blízkosti
Doležalova domu. Doležalova chalupa
má výšku 30 m, šířku 10 m a délku 25 m.
Je zbudována z dřeva a má šindelovou
krytinu. V současnosti je chalupa v
dobrému stavu a slouží jako obytný
dům.

Čp. 14
Stavení čp. 14 je stavení z
lét 40. let 20. století se svou majitelkou
Antonínou Doležalovou a jejími dětmi.
Pochází z domku Antonína Doležala
v Bělémě, který se nacházel v blízkosti
Doležalova domu. Doležalova chalupa
má výšku 30 m, šířku 10 m a délku 25 m.
Je zbudována z dřeva a má šindelovou
krytinu. V současnosti je chalupa v
dobrému stavu a slouží jako obytný
dům.

Čp. 14
Stavení čp. 14 je stavení z
lét 40. let 20. století se svou majitelkou
Antonínou Doležalovou a jejími dětmi.
Pochází z domku Antonína Doležala
v Bělémě, který se nacházel v blízkosti
Doležalova domu. Doležalova chalupa
má výšku 30 m, šířku 10 m a délku 25 m.
Je zbudována z dřeva a má šindelovou
krytinu. V současnosti je chalupa v
dobrému stavu a slouží jako obytný
dům.

Vysoký Újezd – stavení čp. 15 a 46, hlavní průčelí, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřický ústav v Praze

Čp. 15
Stavení čp. 15 je stavení z
lét 40. let 20. století se svou majitelkou
Antonínou Doležalovou a jejími dětmi.
Pochází z domku Antonína Doležala
v Bělémě, který se nacházel v blízkosti
Doležalova domu. Doležalova chalupa
má výšku 30 m, šířku 10 m a délku 25 m.
Je zbudována z dřeva a má šindelovou
krytinu. V současnosti je chalupa v
dobrému stavu a slouží jako obytný
dům.

Čp. 15
Stavení čp. 15 je stavení z
lét 40. let 20. století se svou majitelkou
Antonínou Doležalovou a jejími dětmi.
Pochází z domku Antonína Doležala
v Bělémě, který se nacházel v blízkosti
Doležalova domu. Doležalova chalupa
má výšku 30 m, šířku 10 m a délku 25 m.
Je zbudována z dřeva a má šindelovou
krytinu. V současnosti je chalupa v
dobrému stavu a slouží jako obytný
dům.

Vysoký Újezd – stavení čp. 17, obecní úřad, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

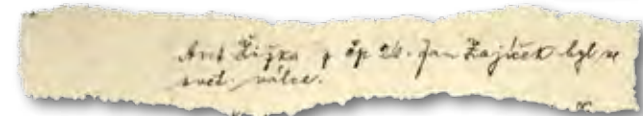
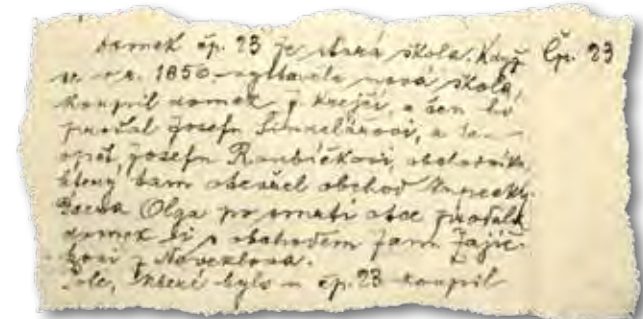
Vysoký Újezd – stavení čp. 17, obecní úřad, zadní průčelí, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

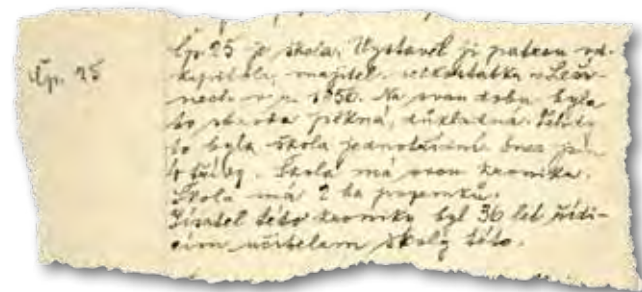
Vysoký Újezd – stavení čp. 17, obecní úřad, zadní boční stěna, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

Vysoký Újezd – stavení čp. 23, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

Vysoký Újezd – budova školy vystavěné roku 1856, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

Vysoký Újezd – stavení čp. 17, obecní úřad, boční fronta, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

Vysoký Újezd – stavení čp. 17, obecní úřad, obytná místnost, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

Vysoký Újezd – stavení čp. 17, obecní úřad, průčelí, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

Vysoký Újezd – fara, boční fronta s vchodem, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

Vysoký Újezd 2017

Foto reportáž Lenka Krulíková, letecké foto archiv V. Šmerák

Kostel Narození Panny Marie ve Vysokém Újezdu je datován do 13. století a je ve svém původním vzhledu skvěle zachován. Lze předpokládat, že na jeho místě nějaká svatyně z románské doby již stála. Nově opravená věž kostela hezky dokumentuje její dostavbu a barokní závěr věže již zasahuje do našich věků. V raném středověku se kostely stavěly bez věží, bylo to nákladné, a tak teprve později se přistavují věže. Spodní patro bylo z kamene a na něj přicházela dřevěná nástavba. Měly spíše pevnostní charakter a sloužily v době nebezpečí k obraně. Později byly osazovány zvony na svolávání věřících a na poplach v době nebezpečí nebo požárů.

HISTORIE KOSTELA VE VYSOKÉM ÚJEZDU

Ing. arch. Karel Kibic, Ph.D., Národní památkový ústav

Foto: barevné snímky Pavel Horák, Václav Šmerák,

historické fotografie: Archiv Muzea Podblanicka, Mgr. Radovan Cáder a Vojtěch Pavelčík

Vesnické kostely v nás vždy vyvolají úctu k minulým stoletím. Jednou z takových památek je kostel Narození Panny Marie ve Vysokém Újezdě, který nese charakteristické znaky rané gotiky, slohu, jež obecně náleží druhé půli 13. století. Dochoval se překvapivě dobře, byť zvenčí jen vnímáme jednoduchou barokní fasádu, věž a střechu.

Díky zájmu Společenství Mezi řekami, z.s., bylo v roce 2017 provedeno zaměření kostela, které představuje základní podklad pro jakýkoliv budoucí projekt opravy památky a zároveň dovoluje lépe pochopit vlastní stavbu a snad i její historii. Zaměření jako určité

Vysoký Újezd, celkový pohled, pohlednice, 60. léta 20. století, Orbis Praha

geometrické zobrazení objektu totiž nutí pohlédnout pod povrch, umožňuje měřit šířku zdiva či klenby či posoudit vazby mezi jednotlivými úrovněmi věže. Zdivo kostela má v celém rozsahu (vyjma mladých přístaveb) shodnou šířku cca 160cm, v přízemí věže ještě o něco víc, což svědčí o tom, že objekt vznikl najednou a je včetně věže středověký. Šířka zdiva je značná, oproti tomu kamenné klenby kostela – též gotické – jsou relativně slabé, mají šířku cca 35cm, včetně omítek.

Jak už bylo konstatováno, kostel náleží do období rané gotiky. Ve 13. století se zakládaly a nově vyměřovaly vesnice a vůbec vytvářela struktura osídlení českého venkova, která vytrvala až podnes. S nevelkým odstupem zaplnily český venkov jednoduché kostelíky s pravoúhlými kněžišti (presbytáři) na východní straně. Stavěly se jak v územích, které byly odpradávná osídlené a obdělávané, kde už stály nějaké kostely starší, románské, tak ve vyšších polohách, osídlených teprve nedávno. Byť šlo o stavby církevní, iniciátory byly většinou místní šlechtičtí vlastníci území. Ti se pak stávali patrony kostelů, ale ne už jejich pány či vlastníky, jak bylo zvykem dříve, u kostelů románských. Kostel ve Vysokém Újezdě tedy náleží k této velké vlně. Přitom se však jistými znaky vymyká a především se vyznačuje honosnější architektonickou

Vysoký Újezd – kostel Narození Panny Marie

Na zdi kostela jsou původní náhrobní kameny zakladatelů kostela rodu Nedvěžských z Nedvězí

Vysoký Újezd – oltář

výbavou, což z něj činí – v rámci českého venkovského prostředí – určitý solitér.

Raně gotické venkovské kostelíky se sobě navzájem většínou velmi podobají. Mají lapidární hmotu, vzniklou složením o něco objemnější kostelní lodi a menšího kněžiště čili presbytáře, prostoru pro hlavní oltář, orientovaného k Jeruzalému, tj. východním směrem (lze též říci, trochu méně správně, chóru či závěru kostela). Naprostá převaha českých venkovských kostelů té doby má v pravoúhlém kněžišti jedno pole žebrové klenby. Dvě pole křížové žebrové klenby presbytáře kostela ve Vysokém Újezdě jsou tedy jistou zvláštností. Interiér tím nabývá značně protáhlý charakter a připomíná některé jiné klášterní stavby z té doby, pro které je protažený půdorys charakteristický. Jinou zvláštností je klenutá loď – v 2. polovině 13. století vlastně nenalézáme srovnatelný příklad; interiéry lodí venkovských kostelů byly neklenuté.

Charakteristickou součástí kostela je západní věž, až do úrovně střechy kostela gotická, jak lze tvrdit na základě přesného zaměření. Poloha věže na západní straně připomíná kostely románské, jež byly často vybavené věžemi s typickými sdruženými okny. Proti tomu převaha raně gotických vesnických kostelů byla bezvěžová. Může to překvapit, neboť gotiku máme spojenou s vysokými

Vysoký Újezd – současný pohled do prostor kostela

Vysoký Újezd – věž se západním vchodem do kostela

Vysoký Újezd – oltářik zasvěcený patronce kostela, Panně Marii

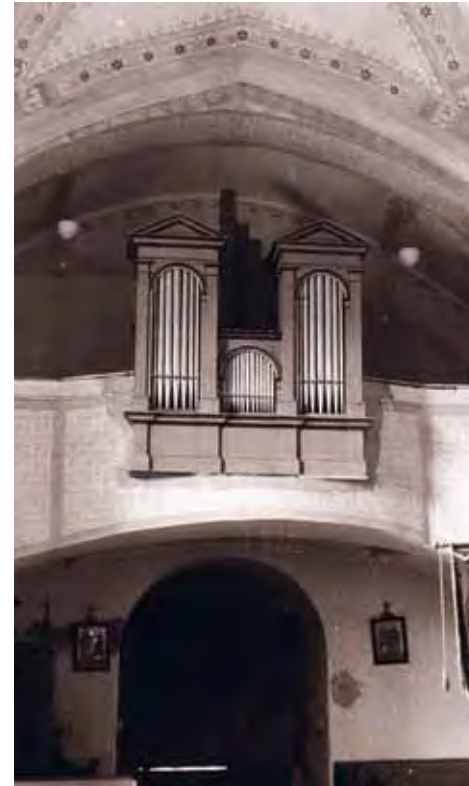
Vysoký Újezd – zvonice kostela

Vysoký Újezd – kostel Narození P. Marie, interiér – výběh klenby v hlavní lodi, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

Vysoký Újezd – kostel Narození P. Marie – sanktuář, 30. 04. 74, Fotoklub kultury a výchovy Benešov

Vysoký Újezd – kostel Narození P. Marie, pohled ke kruchtě, 30. 04. 74, Fotoklub kultury a výchovy Benešov

Farář Jindřich Brandejs

Vysoký Újezd – pohled do lodi kostela z apsidy, tribuny s varhany

Vysoký Újezd – gotická klenba u vchodové části kostela

Vysoký Újezd – klenba kostela

Vysoký Újezd – krov lodě kostela

Vysoký Újezd – kostel Narození P. Marie, interiér – svorníky malované klenby, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

Vysoký Újezd – kostel Narození P. Marie, svorník klenby – drak, 30. 04. 74, Fotoklub kultury a výchovy Benešov

Vysoký Újezd – kostel Narození P. Marie, svorník klenby – beránek Boží, 30. 04. 74, Fotoklub kultury a výchovy Benešov

Vysoký Újezd – kostel Narození P. Marie, výklenek u oltáře a kamenná kropenka, 30. 04. 74, Fotoklub kultury a výchovy Benešov

věžemi katedrál. Překvapivé může být i to, že se věže vyskytovaly ve starší době. Vysvětlením je asi skutečnost, že „vlastnické“ románské kostely bývaly budovány v těsném sousedství šlechtických sídel, a stávaly se tak součástí šlech-

stavby byly velmi prosté a řešené v podstatě standardně; navzájem se ale odlišují mírou preciznosti kamenického opracování ozdobných článků, tzv. architektonickou výbavou. Kostel ve Vysokém Újezdě si ji uchoval v překvapivě velké

dovoluje srovnání s významnými stavbami té doby, a protože tyto stavby bývají poměrně dobře datované a reálně můžeme předpokládat, že se tentýž dekor nepoužíval s delším časovým odstupem, dovoluje i poměrně přesné časové

Podle architektonického detailu se předpokládá, že kostel byl vystavěn v 70. letech 13. století, případně o něco později¹.

Podívejme se nyní na architektonické články kostela jednotlivě. Nejhonosnější je obvykle pojednán

Vysoký Újezd – kostel Narození P. Marie, jižní průčelí, 30. 04. 74, Fotoklub kultury a výchovy Benešov

Vysoký Újezd – kostel Narození P. Marie a hřbitov od východu, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

Vysoký Újezd – kostel Narození P. Marie, jižní boční vchod, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

Vysoký Újezd – kostel Narození P. Marie, interiér – hlavní oltář, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

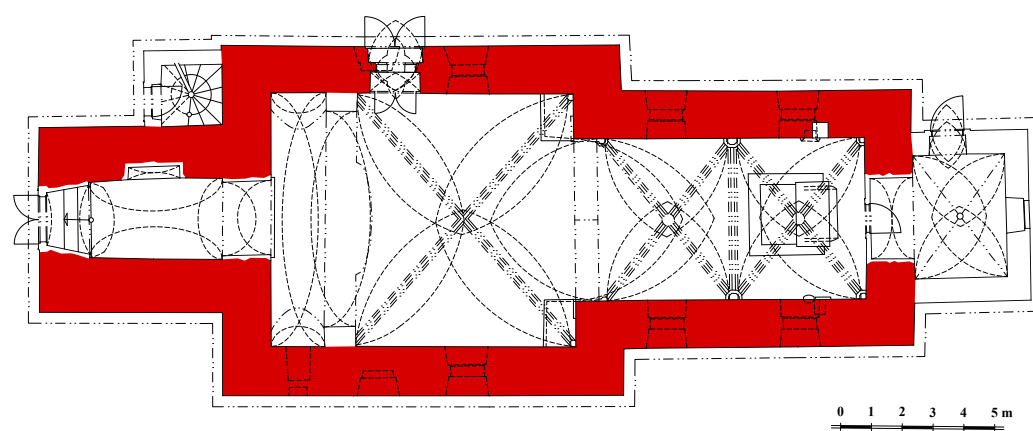
tické reprezentace. Věž kostela ve Vysokém Újezdě je každopádně další zvláštností, jakoby „románským“ znakem. Takových „románských“ znaků obsahuje kostel ještě několik.

O architektuře té doby lze u vesnických kostelů té doby těžko mluvit. Tyto masivní kamenné

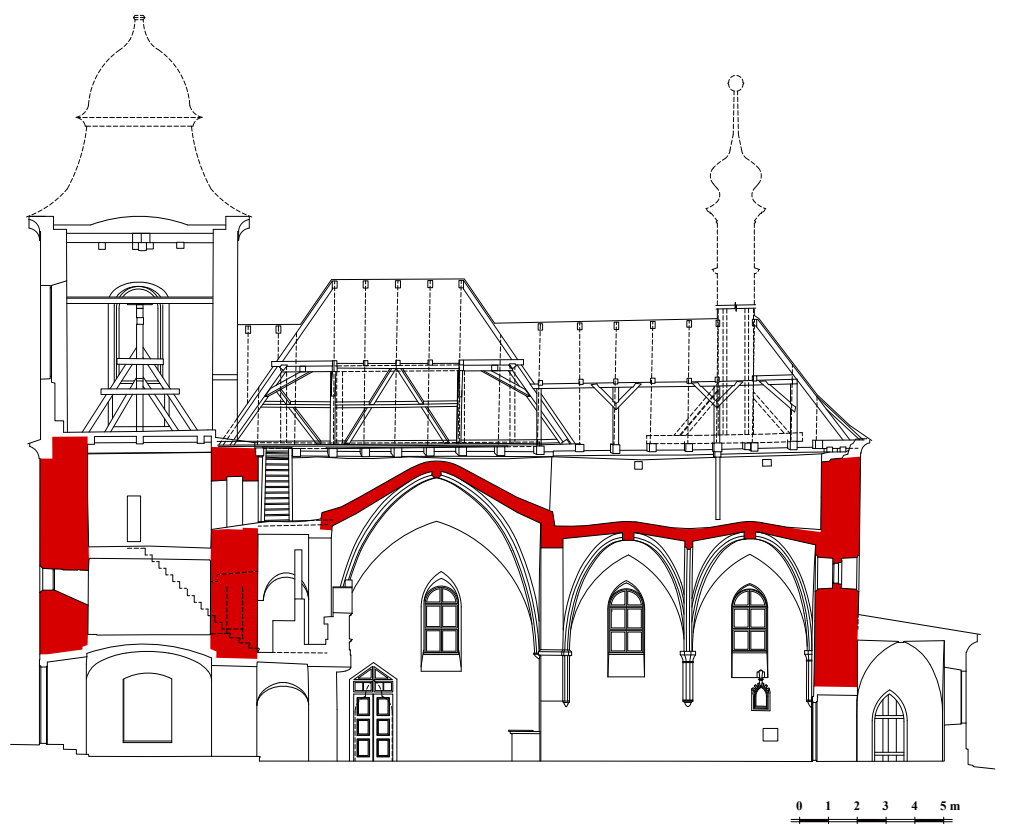
míře. Vyjma klenebních žeber a jejich nástěnných podpor a sanktuáře k ní náleží vstupní portál i odkryté ostění kruhového okna na východní straně. V kontextu české raně gotické venkovské sakrální architektury patří kostel ve Vysokém Újezdu k těm nejbohatším. Tato kamenická výbava

zařazení. To je důležité, protože o stavbě středověkých venkovských kostelů nebývají žádné písemné doklady. Kostel ve Vysokém Újezdu je prvně zmiňován v registru papežských desátek z roku 1352, i když podle architektonických článků je jasné, že musel stát již o řadu desetiletí dříve.

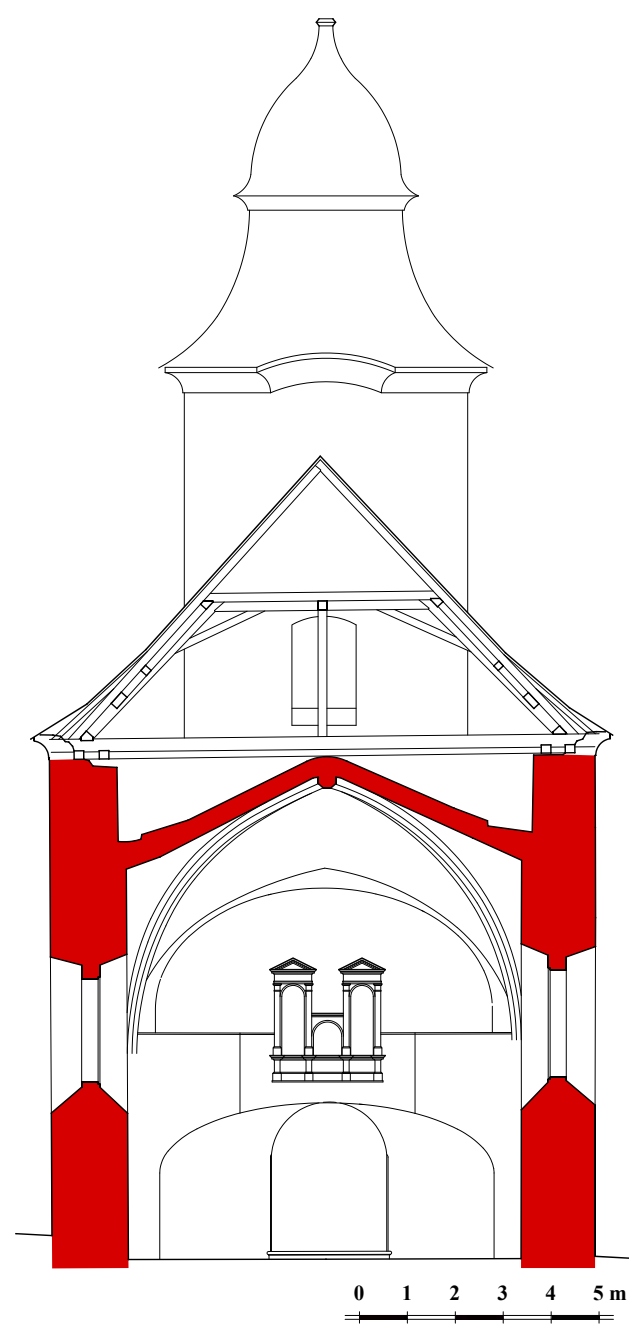
vstupní portál. Byl přechodem mezi světským (profánním) a posvátným (sakrálním) prostorem a je pochopitelné, že místu s tak symbolickým významem musela být věnována patřičná pozornost. U venkovských kostelů byl portál většinou situován na severní či jižní straně lodi, podle toho, kterým

Vysoký Újezd, kostel Narození Panny Marie, půdorys s vyznačením středověkého zdiva

Vysoký Újezd, kostel NPM, podélný řez s vyznačením středověkých konstrukcí

Vys. Újezd, kostel NPM, příčný řez s vyznačením středověkých konstrukcí

směrem ležela zástavba vesnice (oproti katedrálám a velkým kostelům, které mívaly hlavní portál na západní straně). Do kostela ve Vysokém Újezdě se vstupuje původním portálem, situovaným přibližně uprostřed severní stěny lodi. Portálové ostění je umístěné na venkovní straně zdi a na vnitřní straně má špaletu, do níž se otvíraly dveře. Původní vzhled poněkud znejasnily novodobé dveře osazené na vnější a vnitřní líc zdiva, které – využívajíc jeho značné šířky – tak vytvořily zádveří. Portál má hrotitý záklenek, do kterého je ve vlastním ostění vepsán trojlist. Takový tvar portálu je v české raně gotické architektuře častější, nalezneme ho třeba na hradech Zvíkově či Písku, jejichž formám je kostel ve Vysokém Újezdu velmi blízký².

Pro ranou gotiku je charakteristická jistá těžkopádnost, masivnost. Ve Vysokém Újezdě ji vnímáme na profilu klenebních žeber, jejichž plochý pětiboký tvar vznikl přitesáním masivních kamenných hranolů po stranách. Žebra v presbytáři se setkávají v masivních válcových svornících, žebra v lodi se protínají bez svorníku. Ve výběžích mají tzv. náběžní štítky, charakteristické pro celou ranou gotiku – pětiboká konzola jakoby pokračovala kousek výš, než se vydělí jednotlivé profily žeber. Žebra spočívají na konzolách, většinou vypouklého jehlanovitého tvaru. Náročněji pojednané

Vysoký Újezd – kostel Narození P. Marie, interiér – kruchta s varhanami, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

jsou podpory středních žeber, která dělí klenební pole presbytáře (ta jediná mají odlišný profil s výžlabkem po stranách). Pod jejich širokými hlavicemi pokračuje masivní pětiboký přístěnný sloupek, tzv. přípora³. Nepokračuje až k podlaze, jen do poloviny výšky, kde je ukončen konzolou. Vítězný oblouk, který odděluje loď a kněžiště kostela, není nijak členěn.

Na důležitých místech architektonické výbavy se mohl uplatnit tesaný kamenický dekor. Ve Vysokém Újezdě je to zejména na hlavicích, kde jsou většinou lipové a v jednom případě dubové listy.

Vysoký Újezd – kostel Narození P. Marie, interiér – varhany, pravděpodobně 1942, Státní fotoměřičský ústav v Praze

Výskyt takového dekoru je u vesnického kostela pozoruhodný, na druhou stranu bližší pozorování potvrdí, že nesnese srovnání s předními stavbami své doby. O něco častěji se tesaný dekor objevuje na svornících – v presbytáři ve Vysokém Újezdu je ve východním svorníku zobrazen beránek Boží, na svorníku bližším k lodi stočený had kousající se do ocasu, tzv. uroboros⁴.

Kamenicky pojednaná bývala i okna, profil okenního ostění se však zachoval jen na východní straně presbytáře. Zde je pozoruhodné uskupení dvojice hrotitých

oken, mezi jejichž horní hroty je vepsáno okno kruhové. Dvojice hrotitých oken je dnes zevnitř zazděná, zevně byla odkrytá při opravě v 80. letech 20. století a prezentovaná díky snížení střechy sakristie. Podobné seskupení oken nenajdeme v naší gotické architektuře často. Srovnatelný příklad se vyskytuje v architektuře pražského Anežského kláštera nebo v ambitu cisterciáckého kláštera v Oseku. Zdrobnělinu nalezneme v severní zdi hradního paláce na Zvíkově. Zajímavé je připomenout v té souvislosti myšlenku Václava Mencla, podle něhož základem gotické kružby jsou dvě menší gotická okna spolu s kruhovým oknem nad jejich záklenky⁵. Mencl zde navazuje na starší teorie Viollet le Duca a jiných učenců.

Oproti románským stavbám je kostel vyzděn z lomového kamene, z tesaných kvádrů jsou provedena pouze nároží a ostění oken. Při opravě v 80. letech 20. století byly zachyceny rozsáhlé pozůstatky původních omítek, jejichž struktura byla napodobena (údajně byly ve velkém rozsahu zachovány). Armování z tesaného kamene bylo ponecháno, jen opatřeno nátěrem. Na fasádě tak můžeme sledovat polohu původních oken a rozlišit ta, která byla proražena dodatečně. Gotická okna byla situována v osách jednotlivých klenebních polí. Barokní okna presbytáře byla pouze zmenšena, takže se středověká

ostění vlastně téměř úplně zachovala. Na podélných fasádách lodi byla asi při barokní úpravě kruchty proražena další dvě okna, situovaná proti sobě mimo střední osu. Zřejmě působila natolik excentricky, že byla posléze opět zazděna.

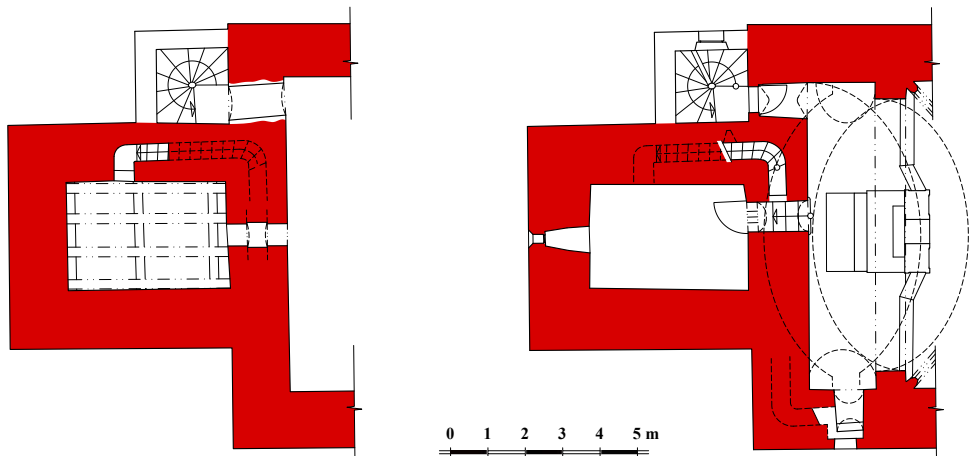
Středověký je ovšem drobný otvor v západní části jižní fasády. Je specifický; nebylo to okno, ale venkovní vstup na tribunu, umístěnou v místech dnešní varhanní kruchty. Na vnitřní straně, na kruchtě, mu odpovídá hluboká vnitřní špaleta. Oproti oknům je tento otvor mnohem užší. Mimochodem je to jeden z dokladů existence středověké tribuny, vyvýšeného prostoru v západní části lodi. Pro existenci tribuny samozřejmě svědčí tvar klenebního pole lodi, které nedosahuje až k západní stěně a ponechává pro tribunu prostor. Tribunu jako stavební druh známe zejména z románských kostelů; předpokládá se, že tribuny sloužily jako svého druhu samostatné soukromé kaple, z nichž mohl šlechtický vlastník kostela sledovat bohoslužbu. V rané gotice tribuny mizí, byť např. v kaplích hradů Bezděz či Zvíkov máme skvělé příklady z té doby. Tribuny a věže románských kostelů byly často provázané, na tribunu se chodilo přes patro věže nebo byla tribuna přímo v tomto patře. Ve Vysokém Újezdě tomu tak nebylo, prostor v patře věže byl oddělen. Tribuna

Gotické články v Anežském klášteře, které jsou ze stejné doby, ale bohatší

Gotické články ve Vysokém Újezdu, ze stejné doby, ale jednodušší

Vysoký Újezd, kostel Narození Panny Marie, půdorys s vyznačením středověkého zdiva

ve Vysokém Újezdu nepochybně spočívala na sloupku či sloupcích, jak ale byla uspořádána, nevíme, neboť celou šířku kostela překryl barokní oblouk. Lze předpokládat, že stejně jako kněžiště měla kvalitní architektonický detail. K poloze sloupků by něco mohl říci archeologický výzkum v podlaze.

Z varhanní kruchty, resp. tribuny vede původní vstup do patra věže. Má v podstatě stejné proporce, jako jižní zazděný vstup na tribunu. Středověký vstup do věže se zachoval i o podlaží výše z půdy kostela, a po pravdě řečeno je řešen velmi zajímavě. Otvor přes sílu zdiva věže jakoby prochází dvěma slabšími zdmi, mezi nimiž je cihelná vyzdívka. Vysvětlení, zdá se, poskytuje obdélný otvor uvnitř tohoto podlaží, ze kterého klesá schodiště, které ústilo do špalety již zmíněného vstupu z varhanní kruchty. Otvor o úroveň výš nejspíš opakuje stejné schéma – podle všeho se zdá, že z něj na obě strany vycházely schodišťové chodbičky v síle zdiva. Zda chodbičky skutečně vedly až do dalšího patra věže, není jasné, protože věž mohla zůstat nedokončená nebo ukončená jen dřevěným patrem se zvonovou stolicí. Dnešní zvonové patro věže a celá její vrchní část je dodatečná, barokní. Jasně to říká podstatně slabší zdivo i charakter okenních otvorů.

Je otázka, proč je zdivo kostela tak silné. Roli mohly hrát regionální zvyklosti, neboť jižně

a jihovýchodně od Prahy se raně gotické kostely s velmi širokým zdivem vyskytují. Nezdá se však, že by důvodem byla nedostatečná zkušenost tehdejších stavitelů, neboť kostel je vyzděn i zaklenut dobře a netrpí dosud v podstatě žádnými statickými problémy. Jedním z důvodů mohly být právě schodišťové chodbičky v síle zdiva. Lze totiž uvažovat, že další taková vedla ze špalety otvorem na kruchtu do lodi kostela. Venkovní (dnes zazděný) vstup na kruchtu se totiž vstupům do patra a 2. patra věže půdorysně podobá a kromě toho je jasné, že nějaké propojení mezi tribunou (kruchtou) a lodí být muselo.

Určitou zajímavostí je i fakt, že středověké zdivo lodi a presbytáře pokračuje poměrně vysokou nadezdívkou nad úroveň klenby. Zdivo je provedeno z lomového kamene středověkým způsobem. Zajímavostí je, že i vnitřní nároží nadezdívky nad vítězným obloukem jsou zpevněna tesanými kvádry. To mimochodem říká, že nad vítězným obloukem nebyl zděný štít, což je poměrně neobvyklé. Je otázka, zda byl zděný štít nad východní zdí presbytáře, pravděpodobné to je, každopádně štít se nezachoval. Nezachoval se samozřejmě ani středověký krov, na východní straně však v půdní nadezdívce zůstaly dva trámký, které patrně sloužily jako podpora středověkého stavebního lešení. Případně by mohly posloužit pro

Růžice spojující klenbu kostela

Obnova kostela v roce 1905

Severní vstup do kostela v gotické úpravě

dendrochronologickou dataci, mají však slabý průřez.

Kostel do dnešní podoby z větší části formovala barokní přestavba, řazená dle soupisu památek k roku 1769⁵. Hlavní změny, které přinesla, byly již naznačeny – horní část věže, krov kostela, nová varhanní kruchta a úprava a doplnění oken. Byl proražen západní vstup do kostela přes podvěží, které původně bylo přístupné jen z interiéru. Barokní úprava byla až překvapivě jednoduchá – hlavní římsa je bez profilu, jen s okrouhlým fabionem, a jak vyplývá z příčného řezu, pronikají do ní konce vazných trámů krovu. Poměrně skromnými prostředky však přece jen dokázala kostel podstatně zvýraznit. Střední část krovu lodi byla řešena jako vyšší, ukončená na obou kratších stranách valbou. Mezi touto střechou a západní věží je tak jen nízká přechodová stříška, navíc po většinu dne stíněná. Není lepší (a jednodušší) způsob, jak západní věž pohledově zdůraznit. Obdivujeme i propracované tvary barokní bání věže a také sanktusníkové věžičky nad presbytářem, jejíž dnešní provedení je ovšem až z mladší opravy.

Kostel prošel ještě několika dalšími opravami. Někdy v polovině 19. století (možná o něco později) přibyla východní sakristie, která původně měla vyšší střechu. Celková oprava kostela proběhla – podle nápisu nad vnitřní

Vysoký Újezd na přelomu 19. a 20. století

Vysoký Újezd – kostel Narození P. Marie a hřbitov od severu, pravděpodobně 1942, Státní fotomečnický ústav v Praze

stranou portálu – v roce 1905. Pochází z ní dnešní výmalba interiéru, přičemž nelze vyloučit, že překrývá hodnotné starší, možná i gotické malby. Z této opravy je i dnešní interiérová vybava, zejména hlavní oltář a kazatelna. Poslední velká oprava proběhla v letech 1980–86.

^{1/} Burget, J. – Kroupa, P.: K stavební podobě středověkého kostela ve Vysokém Újezdě. *Archaeologia historica* XI, 1986, s. 299–304. Článek shrnuje výsledky průzkumu památky při příležitosti poslední opravy.

^{2/} Díky příbuznosti kamenických článků bývá kostel ve Vysokém Újezdě, spolu s nedalekým kostelem ve Chvojínku, řazen ke stavbám písecko-zvíkovské huti. Např. *Kuthan, J.*: Gotická architektura v jižních Čechách. Zakladatelské dílo Přemysla Otakara II. Academia, Praha 1975.

^{3/} Pětiboký tvar žeber, konzol či přípor je považován za charakteristický pro díla písecko-zvíkovské huti, např. *Kovář, M.*: Raně gotická architektura benediktinského kláštera v Břevnově, Praha 2010.

^{4/} Jedná se o starodávný symbol, jež se kromě křesťanství objevuje v řadě dalších kultur, a který symbolizuje věčný koloběh všeho dění, život a smrt, plození a zánik.

^{5/} *Mencl, V.*: Vývoj okna v architektuře českého středověku, *Zprávy památkové péče* XX – 1960, s. 181–232.

^{6/} *Poche, E. a kol.*: Umělecké památky Čech IV, T–Ž, Praha 1982, s. 307.

Vysoký Újezd, kostel Narození Panny Marie, pohled od východu s malou přístavbou sakristie. Ta dává podnět k hypotéze, že byla vybudována na základech románské rotundy. Přístavba je z posledních století a teprve archeologický výzkum pod kostelem a v jeho okolí by mohl tuto domněnku potvrdit nebo vyvrátit.

KOMENTÁŘ K NĚKTERÝM ČÁSTEM KOSTELA NAROZENÍ PANNY MARIE VE VYSOKÉM ÚJEZDU

Mgr. Jan Vizner, archeolog
Prof. PhDr. Josef Petráň, CSc., dr. h. c.
Fotografická ilustrace Václav Šmerák,
ukázky kostelů sv. Bartoloměje a sv. Petra a Pavla, Wikipedie

Zaměření kostela Narození Panny Marie ve Vysokém Újezdu sebou přináší řadu otázek, na které hledal odpověď Mgr. Jan Vizner, archeolog a nestor regionu mezi řekami Vltavou a Sázavou, spolupracovník Regionálního muzea v Jílovém u Prahy.

Kostel Narození Panny Marie ve Vysokém Újezdu z 13. století. Foto Blanka Raichardtová

Jižní vchod do kostela pro věřící a poddané

Po obvodu kostela vidíme na stěnách řadu zazděných oken svědčících o úpravách kostela. Jaké je vysvětlení?

Mgr. J. Vizner: Přestože jsou okna částečně zazděná, je původní dispozice gotického okna dobře patrná. Okno bylo užší, zužovalo se vlastně směrem dovnitř, bylo vyšší a nahoře zalomené do klasického gotického oblouku, pravděpodobně ve vrcholu ozdobného kružbou. A v baroku v rámci změny estetického cítění pro sakrální stavby se okno zmenšilo co do délky a dostalo klasický valený

Vchod do kostela ze severní strany

oblouk nahoře bez skruže. Původní okna tak měla lomené oblouky stejně, jak to můžete vidět zezadu kostela na kněžišti, presbytáři.

Nad novější sakristií jsou patrná původní gotická okna kněžiště, presbytáře

Další zachovaná gotická okna jsou skrytá nad novější sakristií, kde je vidět ostění původního hrotitého gotického oblouku. Dvě okna zezadu nad presbytářem, spolu s kružbou jsou nejspíš ještě původní, z nejstarší fáze stavby ze 13. století.

V exteriéru kostela jsou okna do hrotu, zatímco na vnitřní straně zdiva, v interiéru je již barokní zaklenutí. Vnější tvar okenního

výklenku koresponduje s gotikou, zatímco samotné okno je barokní, vsazené, do částečně zazděného, upraveného oblouku.

Ukázka původního gotického okna

Na ostění oken a na nároží vidíme bosáž, tzn. z mohutných kvádrů vystavěné, zpevněné nároží, tedy bosované nároží, a pod mladší omítkou prosvítá zbytek kamenného ostění, také bosovaného, stejně tak kolem gotických oken, což je dobře vidět i vzadu nad sakristií, na východní stěně presbytáře. Když se podíváme na samotné zdivo kostela, a budeme předpokládat, že to není

nějaká mladší oprava, tak tam, kde je slezlá omítka, vidíme provedení z lomového kamene. Což odpovídá druhé polovině 13. století, vzhlédem k tomu, že starší, čistě románské kostely měly většinou systém zdění kvádříkový, tzn. klasické kvádříkové, pravidelné zdivo, kde typ zdění ještě respektoval antickou tradici, zatímco gotika, která už všechno dávala pod omítky, měla zdivo z lomového kamene, tzn. bez té pravidelnosti.

Tento pohled nám krásně dokumentuje ostění a celou dispozici oken proměněnou z původní gotické na barokní formu. Gotické okno začínalo výš, než v současnosti a končilo výš. Celé bylo

Zvýraznění gotického oblouku

posunutě stranou proti barokní úpravě. Loď kostela byla původně osvětlena pouze jedním jediným gotickým oknem, osvětlující hlavně presbytář, kněžiště, což je typické pro gotické sakrální stavby, které byly poměrně tmavé. Veškeré světlo vstupuje do míst, kde se odehrává bohoslužba a prostor, kde jsou věřící, byl v šeru.

Výklenek na levé straně stěny kostela

Co se týče výklenku na levé straně stěny, tam je to s datací složitější. Budeme-li předpokládat, že pochází ze zazdění nějakého bud' osvětlovacího nebo vstupního otvoru, možná na původní chór kostela, tak by to mohlo souviset s emporou, tzn. s tribunou, která mohla v úplně původní, nejstarší fázi kostela souviset s celebrováním bohoslužby za účasti panstva, které přicházelo hypoteticky po dřevěném schodišti tímto vstupem.

Zdejší kostel byl založen nikoliv církevní vrchností nebo králem, ale fundátory. Zakladatelé ho stavěli ze svých peněz a jednalo se většínou o místní šlechtu. Jednak o rod Nedvěžských z Nedvězího, který sídlil na tvrzi přímo u kostela ve Vysokém Újezdě (pravděpodobně v současnosti volný prostor u kostela, kde byly ještě v 19. století patrné rozvaliny středověké stavby), a jednak v Nedvězí na konci rybníka, blíže k současnému statku,

a následně jsou k tomu zmiňovány rody Teletínský a Třeбенický. Pro dobu založení tedy poměrně běžný systém, kdy několik rodů spojilo své ekonomické možnosti a snahy a z vlastních prostředků, samozřejmě se souhlasem církve, se souhlasem papeže, s posvěcením biskupa a v našem případě i s podporou benediktinského kláštera založilo a postavilo kostel, který pak sloužil jim. Jednak jako svatyně pro služby boží, a i jako takové „úložiště“ mladších synů, protože byla poměrně běžná praxe u zeman-ských rodin, že když měly víc mužských potomků, tak vlastně nejstarší dědil majetek a pro ty ostatní bylo nutno získat jakési vedlejší

Původní náhrobní desky rodu Nedvěžských z Nedvězí

živobytí. To znamenalo buď v královských službách, nebo ve službách mocnějších, bohatších feudálů anebo, což bylo nejčastější, ve službách církve. Někteří odcházeli do klášterů nebo na studia, přijímali kněžské svěcení. Patroni kostelů, tzn. šlechta, která kostely de facto vlastnila, která je zřizovala, si do nich podle práva, které jim bylo dané, dosazovali faráře, což většinou býval některý z oněch mladších synů, synovců nebo příbuzných.

Věž

Jak v současnosti věž kostela vidíme, lze předpokládat, že se jedná o mladší přístavbu ke kostelu.

Současná úprava věže kostela již patří do barokního období

Většina venkovských, ať už filiálních nebo farních kostelů, byly v rané i vrcholné gotice stavby bezvěžové. Věž, která slouží primárně jako zvonice u kostelů stavených v rané nebo vrcholné gotice, u venkovských sakrálních staveb nemáme.

Je nutné podotknout, že románské kostely většinou věže měly. Můžeme uvést příklad z blízkého Poříčí nad Sázavou, románský kostel sv. Petra a Pavla právě

Kostel sv. Bartoloměje v Třebovle je ukázkou rané gotické architektury na českém venkově. Zvonice je mimo stavbu původního kostela (Wikipedia)

Románský kostel: kostel sv. Petra a Pavla z přelomu 11. a 12. století (Wikipedia)

s věží. Ale u gotiky to znamená pro pozdní 13. až 14. století, že většina vesnických sakrálních staveb nemá samostatnou věž, pokud jsou to novostavby a nevyužívají vlastně starší románskou stavbu. Jednalo se o to, že věže byly většinou jako zvonice a zvon byla poměrně drahá záležitost. V té době ke svolávání věřících dost běžně sloužily třeba řehtačky nebo klepačky, a pokud se tedy místní obec křesťanská na ten zvon nějakým způsobem dokázala složit a financovat ho, tak pro něj byly

Schodišťová vížka, která je přistavěna mezi věž a loď kostela, je stavbou jednoznačně mladší

často stavěny samostatné dřevěné zvonice, jak už je následně spíše známe z období renesance nebo z pozdní gotiky vedle bezvěžové stavby, spíše jednodušší

Pravděpodobný vchod na tribunu - dnes s varhanami

Pravděpodobný vstup na tribunu, ke kterému mohlo vést v minulosti dřevěné schodiště

s jednoduchým presbytářem, buď pravouhlým nebo polygonálním. Veškeré stavebně-historické průzkumy u kostela ve Vysokém Újezdě předpokládaly, že ta věž je mladší přístavbou. Zaměření kostela to potvrzuje.

Schochodišťová vížka, která je přistavěna mezi věž a loď kostela, je stavbou jednoznačně mladší. Vstup s dřevěným schodištěm vedoucím na tribunu s barokními varhanami a dál do zvonice lze datovat do 17., 18. století. Západní vstup

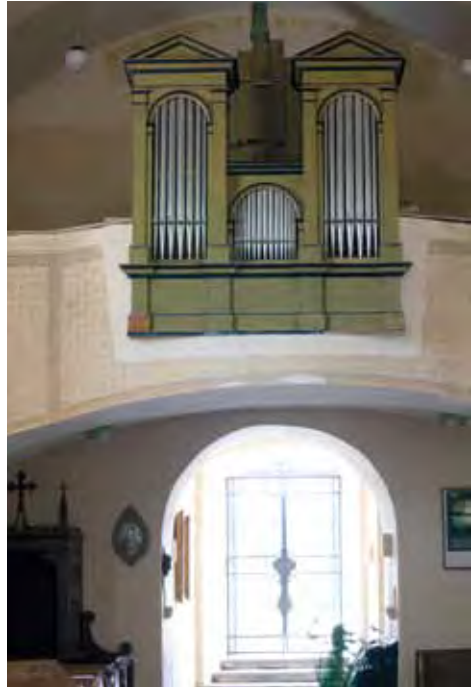
Tribuna pro šlechtu a významné návštěvy

Foto vystěhovaného kostela v roce 1945, tribuna již v pozdější barokní úpravě

do kostela byl také později upraven základem věže do současné podoby.

Výklenek popsaný na vnější stěně kostela koresponduje

Současný stav

Současný stav

s výklenkem na úrovni empory, tribuny, kde jsou v současnosti barokní varhany. Jednalo se jistě o původní vstup na panskou emporu, tribunu. U obdobných vlastnických kostelíků šlechta, zde ta drobná venkovská šlechta, zemani, přijímala slovo boží odděleně. Ne dole se svými poddanými, ale nahore, na samostatné tribuně. Nemuseli se potkávat ani při vstupu do kostela. Věřící přicházeli portálem ze severní strany, zatímco šlechta z jižní strany po samostatném schodišti na nějakou dřevěnou pavlač, a z ní už rovnou na tribunu s pohledem na kněžiště a později i kazatelnu.

Tajná chodba

Josef Kloubský: „Zde je zazděna dutina, vyústění schodiště vedoucí o patro výš do prostor pod zvonicí. Otvor vybourali v roce 1967 estébáci, hledali nějaké zbraně. To si pamatuji, poněvadž matka měla pohřeb a oni tady byli s autákem. Po čase jsem otvor zazdil, poněvadž všude zbyly rozházené cihly. Z horního patra je pak úzký vchod do sestupujícího schodiště se zazděným vyústěním. V minulosti se říkalo, že se jedná o vstup do podzemní chodby. To se nikdy nepodařilo ověřit.

Chodba vedená zdí věže

Mgr. Jan Vizner: Dispozice úzkých schodišť v síle zdiva, tzn. vedené uprostřed zdi, souvisí ještě

Zazděný vchod do chodby uvnitř věže z prostor za současnými varhanami – z empory kostela, na fotu J. Kloubský, který se po celá léta o kostel pečlivě stará společně s paní Zdenou Šebánkovou

Původní schodiště

Zazděný otvor do původní schodiškové chodby

Vstup do původního schodiště

Josef Kloubský ve stupu na původní schodiště

s románskou, až tedy raně gotickou architekturou, ať už sakrální nebo fortifikační, tzn. církevní nebo světskou, sloužící k opevnění. V nejbližším okolí je analogie třeba na hradě v Týnci nad Sázavou, kde je takovéhle schodiště v síle zdiva přístupem do vyšších pater hradu datované asi do poloviny 13. století, a stejné schodiště v síle zdiva bychom mohli najít v kostele sv. Havla v Poříčí nad Sázavou, které je datované někde na počátek 13. století.

Odhalený vnitřní prostor chodby-schodiště původní věže újezdeckého kostela, který je nedílnou

Věž románského hradu v Týnci nad Sázavou s přílehlou rotundou ze 12. století. Původní hrad měl pravděpodobně vztah k prastaré obchodní stezce, která vedla přes Sázavu kolem hradu Kostelce z jižních Čech na Prahu. Ke kamenité rotundě jako sakrálnímu objektu patřil též sídelní objekt, odkrytý při výzkumu v roce 1969. Měl jen kůlovou konstrukci a pocházel asi z 11. století. Na jeho místě vznikl na přelomu 12. a 13. století kamenný románský palác a u něho později obranná hranolová věž při rotundě. (Wikipedie)

Hrad Týnec nad Sázavou, románské schodiště věže

Vstup to románské věže hradu v Týnci nad Sázavou

Střílna ve věži Týneckého hradu

Kostel svatého Havla v Poříčí nad Sázavou byl postaven na začátku 13. století, dnešní podobu získal v podstatě mezi lety 1745–1750. Z té doby pochází i dřevěná barokně-gotická výbava interiéru, která je dílem Lazara Widemanna. Později byla ještě upravována věž. Kostel patří mezi vzácné české románské stavby (Wikipedie)

součástí už „novostavby“ toho kostela, můžeme datovat okolo roku 1300, plus minus dvacet let. O tom by svědčilo i maličké střílové okénko, takže jak věže nebo kostely byly budované nejenom jako místo modlitby, místo, kam přichází věřící k božím službám, ale zároveň místem, kde nebyla v blízkém okruhu tvrz, nebylo opevnění a tak byl kostel útočištěm před nebezpečím. Jednalo se o opevněný kostel. Takže velice často se kostely stavěly jako jakési malé tvrze a právě zdejší věž mohla sloužit jako jádro pevnostní stavby.

Pro 12. století máme krásnou analogii kousek u Benešova na Chvojnu, kde vlastně vladycké

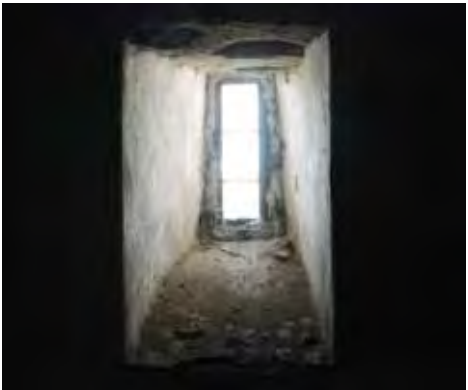
Kostel svatého Jakuba (podle některých zdrojů Kostel svatého Jakuba a Filipa) ve Chvojně pochází ze 13. století. Je umístěný o samotě na návrší nad barokním hospodářským dvorem Chvojen v katastrálním území města Benešov u Prahy

sídlo a jeho opevněná věž byly přímo nedílnou součástí kostela, který se nám do dneška zachoval. Krásný, opevněný kostel se zachoval i v Sedlčanech, je datovaný do druhé poloviny 13. století. Obdobná tradice pokračovala třeba na Slovensku, kam přišla hodně pozdě, až s tureckými válkami, takže zde se opevněné kostely začínají budovat až v podstatě po husitských válkách, v době občanských válek v Uhrách, a pak hlavně za tureckých válek.

Původní vstup do věže nebyl vůbec možný z přízemí, ale pouze z patra přes emporu, přes panskou tribunu, na kterou se vstupovalo po nějaké pavlači. Do těch vyšších pater věže se muselo jít po úzkém

schodišti sílou zdiva a ve vyšších patrech mohly navazovat ještě nějaké lehkokonstrukční, dřevozemní nástavby, vlastně jakési podsebití. Nabízí se tedy hypotéza, že kostel byl postaven dřív, než ve Vysokém Újezdě vzniklo feudální sídlo. Že tvrz, o které víme, tady existovala až v polovině 14. století a byla mladší než kostel.

Jestli tu tedy vladykové nesídlili ještě předtím, jestli sídlili pouze na Nedvězí, kde máme potvrzené starší feudální sídlo datované už někde na konec 13. století, nebo jestli tady sídlili jenom v nějakém neopevněném dvorci, to nevíme. Ale každopádně by se dalo předpokládat, že kostel byl budovaný zároveň i jako pevnostní stavba. Takže by byl starší než opevněná tvrz zemanská zde ve Vysokém Újezdě a to nám napovídá spolu se schodištěm v síle zdiva věže a dalšími dochovanými stavebními články datovat kostel opravdu již do poloviny 13. století.

Střílové okénko ve věži kostela Narození Panny Marie

Datování změn

Západní vstup do věže je jednoznačně novější a souvisí s přestavbou, při které bylo pravděpodobně dostavěno poslední, dnes barokní zvonické patro. Původně tady vidíme sílu zdiva, jednak kostelní lodi a jednak věže. Novější vstup je tedy proražen pravděpodobně v době baroka, kdy již kostel ztratil

Středověká obranná zeď kolem kostela

definitivně smysl jako pevnostní stavba.

Kostel jako celek je ukázkou vrcholné gotiky, ať už si prohlédneme patky sloupů, svorníky sloupů, jak jsou reliéfně upravované.

To vše je krásná vrcholná gotika, která přesně odpovídá dejme tomu k tomu roku 1340, 1347. A právě vzhledem k tomu, že v presbytáři

Závěr gotické křížové klenby

jsou užívané jako poměrně pro polovinu 14. století moderní architektonické články, tak by neodpovídalo, že by věž byla budovaná v téže době už archaickým způsobem. Spíš by to odpovídalo hypotéze, že původní kostelní stavba by mohla být třeba i o sto let starší s obrannými prvky a obrannou zdí, než nejstarší písemná zpráva, která

Křížová klenba vrcholné gotiky

souvisí s vysvěcením roku 1347, následující po nějaké přestavbě nebo dostavbě a nikoliv vlastní výstavbě kostela. Ovšem zde jsme již v oblasti hypotéz. Bohužel jak při branniborském drancování, tak později za husitských válek byly zejména v benediktinském klášteře na Ostrově všechny zápisy, které by nám mohly něco napovědět, zničeny.

Patky a svorníky sloupů byly bohatě zdobený

strategicko-obranou funkci, kterou přejala opevněná sídla feudálů. V první polovině 14. století se zpravidla uskutečnila přestavba starých románských tribunových kostelíků na farní kostely s gotickými polygonálními chóry. Centrum kultu bylo hlavně místem veřejných shromáždění i v okolí kostela.

Neopevněná i opevněná sídla šlechty na vsi vznikala v souvislosti se zcizováním zeměpanského majetku od druhé poloviny 12. století

Hrad v Týnci nad Sázavou

a snadno hájitelném. Dvorec měl skupinu dřevěných obytných objektů, k níž se připojovaly hospodářské objekty kůlové či rámové konstrukce s vyplétanými stěnami, dále zemnice a chýše čeledi, popřípadě dílny. V jeho sousedství býval kostel jako jediná kamenná stavba. Objekt dvorce i kostel býval ohrazen. Obytné stavby dvorců měly obytné místnosti v prvním patře. Obydlí šlechtice mohlo být spojeno s tribunovou částí kostela (Švihov).

Tribuna - kostel hradu Švihov

Život na venkově

Církevní svátky a vůbec cyklus církevního roku začínaly vytvářet nový rámec života venkovského lidu. Spolu s tím také rychleji ustupovalo pohanství, které ještě ve 12. století bylo na českých vsích zřejmě velmi živé. Církevní rok byl – a dosud je – vymezen třemi velkými svátky: Vánocemi, Velikonoce a svátky sv. Ducha (nebo také letnice). Kolem vánočních a velikonočních svátků se

seskupila i řada lidových zvyků, které mají z valné části pohanský původ. Souvisejí se zimním slunovratem a jarní rovnodenností, a prozrazují tak svou vazbu na zemědělský rok. Toto propojení usnadňovalo přijímání jejich nového náboženského obsahu.

(BENEŠ, Zdeněk – PETRÁŇ, Josef: České království za posledních Přemyslovců (1212–1306) Vzdělanost a umění. In: České dějiny I.

Koloběh života ve středověké vesnici - Agrikulturní kalendář, manuskript z 15. století (Liber ruralium commodorum od Pietra de' Crescenzi). Zaujímavé je vyobrazení pro měsíc květen, kde vyjíždělo na lovy panstvo. Jinak na vyobrazeních není vůbec šlechta znázorněna

Vesnické kostely jako pravidelné shromaždiště obyvatel

Farní obvody ve středních Čechách mívaly průměrně 7–9 vesnic

Prof. PhDr. Josef Petráň, CSc., dr. h. c.

Dodejme, že nejvýstavnější a nejnákladnější stavbou na vesnici býval vždy kostel. Od poloviny 12. století se rozvinula výstavba těchto sakrálních staveb na venkově. V první polovině 13. století architektonicky navazovaly na tradici vlastnických tribunových svatyní, které plnily funkci farních kostelů, pro které býval zvětšen prostor staveb. Farní obvody

ve středních Čechách mívaly průměrně 7–9 vesnic. Vedle městských tržišť vytvářel venkovský kostel a jeho okolí pravidelné shromaždiště obyvatel z okolí asi 4 km. Během 13.–15. století kostel býval jedním z míst společenského života, jehož se výjimečně účastnily i ženy. V první polovině 13. století docházelo k zvětšení kostelního prostoru.

V přestavbách zděných kostelů se využívalo co nejvíce starého zdiva, které se včlenilo do nové stavby či přístavby. Původní prostor byl obestavěn a po dokončení nového zdiva bylo nepotřebné staré rozebráno. Nekultovní, zejména strategicko-obranné funkce kostelů ve starším období, podmiňovaly jejich umístění v terénu často izolovaně od sídel nebo

na pokraji osad. Kostely bývaly budovány na vyvýšeninách, ostrožnách či náplavových terasách. Od přelomu 12. a 13. století byly kostely jako součást feudálního sídla umísťovány častěji při okraji nebo uvnitř vsi. Později se budovaly na návsi, v mladší lánové vsi vedle farní usedlosti začleněné do sídelního katastru vesnické obce. V té době ztratily většinou

a s budováním rodinných sídel šlechty na kolonizované půdě. Na vsi sídlila především drobná šlechta. Od druhé poloviny 13. století se na vesnici objevovaly neopevněné zemanské dvory i opevněná sídla feudálů – tvrze. Ve 14. století sídla nebyla jen v místech s kostely a vedle tvrzí stávaly v téže vsi i zemanské dvorce. Na přelomu 14. a 15. století ztrácela vesnická opevněná sídla šlechty svou funkci a došlo k jejich opuštění, chátrání a pustnutí. Někde si funkci udržely a od 16. století byly někdy přestavěny v zámky.

Do poloviny 13. století byly šlechtické dvorce v místech s dochovanými kostely. Později se opevněné sídlo odděluje od kostela a tvrze stávají někdy na okraji vesnic. Tvrz se zakládala na místě co nejvíce chráněném

V nížinné krajině se tvrze stavěly v pravidelných čtvercových, oválných či kruhových půdorysech. stavěly se poblíž potoka, kde bylo možné založit rybník a z něho naplnit příkop kolem tvrze (např. Nedvězí).

Ve 13.–15. století se vyvinula stavitelsky náročnější opevněná sídla šlechty. Ve 14. století došlo k rozšíření typu věžových staveb. Výstavnější tvrze obsahovaly věže, paláce a hradby. Vesnická opevněná sídla šlechty bývají zjednodušenou podobou hradních stavebních článků. Ve 14. století byla nejčastějším typem tvrz s obytnou čtverhrannou věží.

Literatura: Petráň, Josef a kol. 1985: Dějiny hmotné kultury I. Státní pedagogické nakladatelství, 326–427, Praha.

Netvořice z vrchu Holý, vzadu vlevo pod horizontem. Blíže na pravé straně ves Lhota, součást Vysokého Újezda. Archeologické nálezy z okolí Netvořic dokazují osídlení kraje již v době kamenné a bronzové. První písemná zpráva, potvrzující již existenci Netvořic, pochází z roku 1205. Tehdy český král Přemysl Otakar I. potvrdil darovací listinu rytíře Časa z Netvořic, stvrzující odstoupení pozemků Ostrovskému klášteru na Vltavě. Tam se poprvé objevuje latinský název Netvoricium. www.netvorice.cz
Foto Jiří Jiroušek 2018

VARHANY V KOSTELE NAROZENÍ P. MARIE VE VYSOKÉM ÚJEZDĚ

Štěpán Svoboda, organolog Arcidiecéze pražské

Varhany kostela Narození Panny Marie ve Vysokém Újezdu

V druhé polovině 19. století se na kůrech mnoha kostelíků na českém venkově nacházely malé nástroje, povětšinou pořízené ještě v 18. století. Jednalo se o malé varhánky s jedním manuálem – klaviaturou pro hru rukama, někdy opatřené i pedálem pro hru basových tónů nohama. Kromě toho, že tyto nástroje při pravidelném bohoslužebném využití byly často za desetiletí provozu dosti opotřebované – např. měchy varhan bylo třeba opravovat minimálně v intervalu 5 až 10 let – přestaly tyto nástroje po polovině 19. stol. vyhovovat jednak po technické stránce (omezený rozsah tónů – tzv. krátké oktávy – to znamená chybějící některé hluboké tóny), dále nevyhovovaly ani po zvukové stránce, neboť se v průběhu století změnilo hudební cítění a staré varhany s množstvím vysokých rejstříků se zdály „ukřičené“, „pisklavé“ a neschopné doprovodu lidového zpěvu či doprovodu gregoriánského chorálu, kterým byla

v kostelích dána absolutní přednost. Rozhodnutím církevních autorit byly z kostela vykázány ostatní hudební nástroje – housle, violoncella, basy, trubky, lesní rohy, fagoty a klarinety – a jejich funkci měly zastat právě varhany.

Významnou roli sehrála i průmyslová revoluce, technické vynálezy, které pronikly rovněž do varhanářství a v neposlední řadě taktéž jisté zlevnění výroby varhan ve velkých varhanářských podnicích. Zatímco dříve se varhany stavěly měsíce až roky, nyní vyráběli varhanáři některé díly a součástky varhan „do zásoby“ a byli schopni postavit varhany velmi rychle a za příznivější ceny. Přes toto „zprůmyslnění“ stavby varhan byla ruka mistra varhanáře, který nástroj intonoval – tedy vdechoval píšťalám život – sílu, barvu a charakter zvuku – nepostradatelná.

Také ve Vysokém Újezdě staré barokní varhany dosloužily a byly nahrazeny novým nástrojem. Stalo se to roku 1884 nákladem patrona kostela – Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze. Ta vybrala pro tuto zakázku osvědčeného pražského mistra – varhanáře Karla Schiffnera.

Zastavme se na chvíli u tohoto mistra varhanáře.

Karel Schiffner se narodil 28. prosince 1835 ve Cvikově jako syn truhlářského mistra Ignáce Schiffnera. Truhlářské řemeslo si osvojil v dílně u otce a varhanářskému řemeslu se vyučil u pražského dvorního varhanáře Josefa Gartnera, po jehož smrti převzal r. 1863 zavedenou varhanářskou dílnu. Schiffner se vypracoval v uznávaného a oceňovaného mistra, který působil prakticky po celých Čechách, několik nástrojů postavil i v ostatních zemích tehdejšího Rakouska-Uherska. Ke sklonku života předal Karel Schiffner zavedenou dílnu svému bratru Heinrichovi,

Varhaní píšťaly při opravě

který varhanářský podnik ještě více rozšířil a znásobil věhlas firmy.

Za více než 25 let samostatné práce postavil Karel Schiffner asi ke dvěma stovkám varhan a několik stovek jich opravil. Postavil mj. varhany pro katedrálu sv. Ducha v Hradci Králové, přestavěl varhany v pražské katedrále sv. Víta a získal i prestižní zakázku na stavbu varhan do nově postaveného Národního divadla v Praze.

Karel Schiffner byl varhanářem přemýšlivým a progresivním, který uplatňoval novinky v konstrukci i ve zvuku varhan (tzv. romantizující tendence). Tyto progresivní prvky se projeví i ve zdejších nástrojích. Kdyby se tyto varhany stavěly ještě o 30 let dříve, nechyběl by jim zcela jistě rejstřík zvaný mixtura, který dává varhannímu zvuku stříbřitý lesk. V 2. pol. 19. století se však změnil hudební vkus a tento rejstřík „mixtura“ byl odmítán jako křiklavý, nedůstojný šera kostelního kůru. Proto mistr Schiffner tento rejstřík ve zdejších nástrojích již nepostavil.

Na druhou stranu se Schiffner držel stáletími prověřených zásad stavby varhan, které spojil s vysokou kvalitou svého řemesla a s výběrem jakostního materiálu – dřeva i cínu. Díky tomu hrají četné varhany mistra Schiffnera – a do tohoto počtu můžeme bezpochyby počítat i varhany zdejší – v podstatě bez větších zásahů do dnešní doby.

Varhanář Schiffner ve Vysokém Újezdě uplatnil osvědčený koncept, který do té doby realizoval v několika desítkách kostelů. Kvůli nízkému stropu kostela vestavěl varhany do zábradlí kruchty, hrací stůl, odkud ovládá varhaník nástroj, umístil na zadní stranu varhan a pedál s měchem postavil za záda varhaníka. Zcela identické varhany – dokonce s identickou skříní, dalo by se říci „jednovaječná dvojčata“ – postavil Schiffner např.

v kostele v Kralupech – Minicích či ve Lstiboři u Českého Brodu. Skříňe se liší pouze barvou nátěru, případně ozdobami.

Újezdský nástroj opatřil Schiffner pěti rejstříky do manuálu a jedním do pedálu. I při tak malém počtu rejstříků poskytuje nástroj díky jejich vhodné zvolené kombinaci velký zvukový účinek a je pro varhaníka velkou inspirací. Varhany jsou opatřeny rejstříkem pro tichou hru, dvěma rejstříky pro doprovod jednoho zpěváka či menší scholy, další rejstřík umožňuje doprovod zpěvu lidu při bohoslužbě a nechybí vysoký rejstřík, který tvoří zvukovou korunu nástroje.

První opravu, spojenou s jejich vyčištěním a naladěním, provedl r. 1914 pražský varhanář J. Hubička. Do dalšího osudu nástroje zasáhla 1. světová válka. Pro válečné účely – výrobu zbraní – byly nejprve rakousko-uherskou vládou zabavovány předměty z barevných kovů (měděné střechy, vany, konvice, mosazné kliky, nádoby atd.) a poté následovalo kulturní barbarství nejhoršího ražení. Nejprve sáhl erár k rekvizici, tj. násilnému zabavení kostelních zvonů, aby se v závěru války – na sklonku roku 1917 a na jaře r. 1918 – uchýlil k zoufalému činu – zabavení velkých cínových varhanních píšťal u všech nástrojů zhotovených po r. 1850, vyjma umělecky či historicky hodnotných. Mezi cca 4 000 postiženými varhanami v Čechách byly bohužel i varhany zdejší. Nové píšťaly náhradou za staré byly zhotoveny ze zinku, který byl mnohonásobně levnější, ovšem zvukově se nedaly s původními srovnat.

Větší opravu zdejších varhan provedl r. 1994 varhanář Petr Nožina. Tehdy byly pořízeny nové cínové píšťaly do prospektu varhan, připojen nový varhanní motor, varhany vyčištěny, opraveny a ošetřeny proti dřevokaznému hmyzu.

Ukázka jednotlivých částí opravovaných varhan ve Vysokém Újezdu

Při opravě Petr Nožina za varhany a přihlíží Josef Kloubský

Pražský pěvecký sbor Zvoneček s varhaním doprovodem

Štěpán Svoboda, organolog Arcidiecéze pražské

Varhaník Jakub Janšta, Zvoneček

Po téměř 20 letech po této opravě nastal čas na údržbu varhan, neboť varhany byly zaprášené a vyskytlo se na nich několik závad. Práce se ujal syn výše uvedeného varhanáře – varhanář Petr Nožina z Nahorub – Křečovic. Varhany počátkem letošního roku rozebral, vyčistil, opravil vyskytnuvší se závady, vše sesadil zpět a nakonec varhany naladil.

Přeji zdejšími farníkům, osadníkům, návštěvníkům a posluchačům velebných tónů varhan, aby se mohli dlouho těšit ze zvuku opraveného pěkného nástroje.

Dispozice varhan:

Manuál, C-d´´´´, 51 tónů
Principal 8´
Bourdon 8´
Salicional 8´
Flaut dulcis 4´
Octav 2´
Pedál, C-a, 22 tónů
Octavbass 8´

Poděkování

Sdružení Mezi řekami společně s Obecním úřadem ve Vysokém Újezdu a Římskokatolickou farností v Týnci nad Sázavou děkují všem účastníkům sbírky na opravu varhan v kostele Narození Panny Marie ve Vysokém Újezdu ve výši 24 000 Kč.

Oprava kostelních varhan se odehrála v lednu 2013 a popudem byl vánoční koncert 8. prosince 2012, kdy vystoupil Pražský pěvecký sbor Zvoneček s varhaním doprovodem. Hudební podvečer byl současně poděkováním Sdružení Mezi řekami a Sdružení obcí Neveklovska všem, kteří se účastnili akcí projektu Ohlédnutí věnovaného 70. výročí vystěhování našich obcí za II. světové války a současně pomohli s vydáním publikace

Almanach – Ohlédnutí. Jednalo se o premiéru varhan pro koncertní účely. Pamětníci včetně pana Josefa Zajíčka, újezdského rodáka, si nepamatovali, že by posledních 70 let byly varhany pro tento účel využity. Nádherný koncert se zpěvem dětského sboru umocněný varhanní hudbou byl pobídkou v obdobných koncertech pokračovat. Znamenalo to ale pro příští využití jejich opravu. Po konzultaci s varhaníkem a dalšími odborníky se Sdružení Mezi řekami ujalo organizace sbírky a vlastní opravy varhan, kterou provedl varhanář Petr Nožina. Varhany po opravě byly představeny 6. dubna 2013 a v plné kráse se rozezněly na koncertu festivalu Podblanický podzim 21. září 2013 v 17.00 hodin.

Dvůr jednoho ze statků ve Vysokém Újezdu
po opuštění vojskem SS za 2. světové války

VYSTĚHOVÁNÍ VYSOKÉHO ÚJEZDU 1942–1945

Úryvek z bakalářské práce Veroniky Morávkové:
„Výcvikový prostor Böhmen na Sedlčansku za druhé světové války“.

Záznam vyprávění pamětníků Václav Šmerák

Foto: Senát Vojtěch Pavelčík, historická foto: archivy pamětníků

V březnu roku 1939 přestávají existovat i poslední trosky Československé republiky. Již v létě je připraven návrh na projekt s pracovním názvem „zrušení českého společenství“, díky němuž by měli být čeští občané buď poněmčeni, nebo odstraněni. Jednou z forem germanizace bylo i vysídlování celých oblastí protektorátu pro vznik vojenského cvičiště jednotek Walfen SS. Celkem bylo vysídleno na 65 obcí s více než 30 000 obyvateli v prostoru od Sázavy, Vltavy po Benešov a Bystřici, mezi nimiž se nacházel i Vysoký Újezd.

Z důvodu obav o budoucí život odjela v únoru roku 1942 vybraná delegace starostů za protektorátními ministry. Jedinou podstatnou odpověď jim nakonec byla vyhláška Okresního úřadu v Benešově, zahajující vysídlovací akci.

V první etapě, zahrnující i Vysoký Újezd, se měli lidé vystěhovat do 15. září 1942. Vyhláška zakazovala jakékoliv manipulace s nemovitostmi, následovaly vyhlášky o sklizení úrody a hledání nového bydliště, poté zákaz vstupu lidem, kteří zde neměli stálé bydliště. V Benešově byla pro tyto případy zřízena tzv. přesídlovací kancelář, jejímž úkolem bylo najít

Vysoký Újezd po odchodu jednotek SS

stěhujícím se obyvatelům bydlení. Do roku 1944 proběhly ještě dvě etapy, první je považována za nejmírnější ze všech. V ní si obyvatelé mohli odvézt živý i mrtvý inventář, nemovitosti byly vykupovány, avšak vojákům museli být předány v perfektním stavu.

Nicméně život v jiném městě nebo vsi byl velice náročný, také z důvodu, že ne všichni byli seznámeni se situací stěhujících se. V některých místech na ně bylo nahlíženo pohrdavě, s nepochopením a despektem. Do jejich domoviny čili zabraného prostoru směli jen na propustku například na dušičky, ale nesměli se v prostoru cvičiště nijak pohybovat.

Po osvobození, v květnu roku 1945, zdržovaly návrat obyvatel vládní orgány, z části kvůli bezpečnosti, ale také z důvodu návrhů na zřízení rekreační oblasti v těchto místech. Dané plány však skončily naprostým neúspěchem.

Obyvatelé vracějící se do svých domovů našli jen obrázek zmaru – domy zpustošené, pole zarostlá, studny zavezené. Známy, malebný kostelík ve Vysokém Újezdě poničený. Na každém kroku nebezpečí v podobě nevybuchlých granátů a min. Obnovení celé oblasti dalo nadlidské úsilí a s následky zabrání prostoru Neveklovsko pro zřízení výcvikového prostoru SS se lidé potýkají dodnes.

Vzpomíná paní Jindra Schneiderová

Jindra Schneiderová přednáší svoji báseň v Senátu ČR

Můj tatínek učil v Jablonné a potom v Újezdu, a maminka byla dcera dědy Zmekového, tam, co bydlel dnes Kašákovi, to byli Zmekovi – dřív, a děda tu býval starostou, a měli hospodářství 18 hektarů. No a tatínek se zakoukal do maminky a bydlel u nás, tady bydlela teta, sestra dědy, a ta ho tu ubytovala a maminka mu sem nosila asi dobrůtky a tak se zamilovali. A vzali se v Újezdě.

Narodily jsme se tedy dvě děti, dvojčata 18. 3. 1937 v Neveklově. Tatínek byl učitel v té době na měšťanské škole v Neveklově. Maminka pocházela

Jindra Schneiderová

z Vysokého Újezda. Byla dcerou Josefa Zmeka, hospodáře. Babička dobré srdce rozdávala svým dětem, vychovala 6 dětí a pak rozdávala lásku mezi nás. Pro nás všechny nastaly smutné časy, když jsme museli opustit své domovy. Tatínek si psal takový deníček a píše v něm, že roku 1941 přišla zpráva o našem vystěhování z Vysokého Újezdu. Bylo to 14. září 1942 a byly to těžké chvíle. Ve vystěhovacím výměru bylo uvedeno, že se musí občané této etapy vystěhovat s veškerým mrtvým a živým inventářem a zásobami obilí, sena atd. podle svého rozhodnutí, kam chtějí nebo na jejich

Vysoký Újezd – meziválečná období

žádost jim ubytovací kancelář, to byla nějaká ta organizace pro přesídlení, najde nové bydliště. Naši Zmekovi měli štěstí, veterinář Jan Žižala jim pronajal svoje hospodářství ve Vlašimi na Malé Straně. A tam se začali v červnu 1942 stěhovat. Pomáhali jsme jim s manželkou Anežkou a byly to těžké doby. Naši konci skoro denně odváželi majetek a úrodu do Vlašimi. Byla to dlouhá cesta, kterou jsme na žebříňáku s navršenými panáky obilí konali. Tatínek šlapal 40 km pěšky tam a zpět se vezl na žebříňáku. Takových cest udělal 80 a 13. září jsme vyjžděli ze dvora naposled.

Tatínek v poznámkách dál vzpomínal: Není ani času a snad bych to ani nedokázal. Hodně toho mi z paměti vymizelo. Do Vlašimi jel i dědeček Zmeků, který byl zraněn těžce na hlavě. Jel s kobyloou na bryčce z Netvořic na Holém vrchu, na silnici se kobyla lekla, vyplašila a vjela do příkopu. Přes velký balvan bryčku rozbila a přiběhla domů. Dědu jsme dopravili domů zraněného s rozbitou hlavou, ale uzdravil se. A se Zmekovými se stěhovala i teta Váňova. Byla vdovou po truhláři a měla domek číslo 32. Stěhovala se do domu u Žižalů a tak naši tři hospodařili ve Vlašimi a celkem se jim dobře dařilo. Žižalovi byli hodní lidé a naši s nimi velmi dobře vycházeli.

Vzpomínám, že ona ta paní Žižalová, my jsme jí museli říkat milostpaní, že ona byla paní doktorová, my děti jsme byly chudý. Ale byla na nás hodná. Na Štědrý den nás po večeři pozvali, a oni měli strom až do výšky, a na tom pověšený čokolády. U nás babička pekla pusinky, takový bílý cukroví ze sněhu. Náš Honzík, ten byl o dva roky starší, říkal: Jindro, co chceš, a já jsem říkala: Jendo, já bych chtěla na hoře tu hvězdu, jako čokoládovou, protože čokoládu jsem tenkrát neměla. On to stáhl a stromek se rozbil, spadl, a my vyběhli po schodech pryč do našeho přístěnku. Ona tam přilítla s důtkama, měla na psa důtky, a babička říká: Milostpaní, v mém bytě je bít nebudete. A tak se stalo. Žižalovi pak chtěli, abychom tam zůstali, ale po válce babička toužila se vrátit do Újezda a tak jsme jeli zpátky.

Vypráví pamětnice Hedvika Petrlíková – Větrov

Hedvika Petrlíková, školní třída

Hedvika Petrlíková u původního zvonu z újezdského kostela, za 2.svět. války zničeného

... No, my jsme bydleli v Oujezdě, v hospodě, protože naši byli otdať, jo? A tady, můj děda pořád chtěl hospodařit, no a ty naši peníze neměli. Tak bydleli v Oujezdě, to byla maminka maminky, babička. No a až když dostali hospodářství zde na Větrově, tak jsme se přestěhovali. Tak tady hospodařili, až do vystěhování. Byli jsme vystěhovaný v Přestavkách u Slap. No a tady měli plnej chlív dobytka, jenomže tam, jak se dostali do toho baráčku, tak tam byly než 2 ha, tak si tam vzali dvě krávy a ten ostatní dobytek si řekli, že dají sestře do Všetec. A mysleli si, ono to praskne, pak si to vemem zpátky. Jenomže to už byla druhá etapa vystěhování a všechno jim vzali. To odešlo už všechno pryč. Ty si mohli vzít než nábytek a jiného už ne, řáký ty slepice, to drobný zvířectvo, jinak ne. No tak to bylo.

Než jsme se stěhovali, tak jsem chodila do Újezda do školy. Pak když jsme se vystěhovali, tak jsem chodila ve Slapech do školy a tam jsme chodili jenom odpoledne, protože tam byl Hitlerjugend. Tam, jak je to rekreační středisko, tenkrát se tomu říkalo Sázava.

Tak tam právě byl Hitlerjugend, ty kluci. Ty chodili v zimě v podkolenkách, krátký kalhoty, bundičky. No a chodili dopoledne do stejné školy v těch Slapech a my jsme tam chodili odpoledne. A ještě v zámku ve Slapech, tam zase byly holky, ale ty do školy nechodily, ty učily tam, v tom zámku. No a oni chodili s tím prápor, že jo, v řadě, nosili ten prápor ty kluci.

Takhle se procházeli ve štrůdlu až do těch Přestavk, zase šli zpátky tam. Takhle to bylo, no.

Mluvili jste s nimi?

A víte, že ne? Protože oni měli svoje učitele a my jsme měli taky ty svoje. A jestli ty učitelové mezi sebou nějak mluvili, nevím ...

No tak to nevím, jak tohle to bylo. To víte, kolik mi tenkrát bylo let. Mně bylo 10 let, když jsme se stěhovali otdať a 13 let mi bylo po válce. No já si pamatuju jen tohle to.

Text ponechán v původní úpravě

Hedvika Petrlíková

Hedvika Petrlíková – domov

Miloslav Rejzek, pamětník

Nad Hradištěm byl kárnej tábor, pracovní, byli tam mladý kluci. Jako jsem byl já, tak 21, 22, kluci, který utekli z Reichu, tak tam byli soustředěni, hlídali je ještě čeští četníci a ty nám přidávali při zednických

Miloslav Rejzek

Miloslav Rejzek

pracích. A protože já jsem byl mladej tam, tak my jsme se kamarádili, dali mi adresy na ně domů a nechali si posílat bochníky chleba, no a já jsem jim je tam nosil. A potom je najednou vystěhovali do Lešan a tam místo toho udělali pobočku koncentračního tábora. A to byli většinou Francouzi. Byl tam taky monsieur, advokát mezi nima. Tak jsem potom pochopil, že ho chránili, dělali i za něj práci. Ale když je jako přivedli po prvně, tak kápo měl takovej klacek, ale nemlátil jako, ale řval na něj. Tak já si ulevil, povídám – co na ně řveš, vždyť oni ti stejně nerozumějí. Tak jsem se naučil pár slovíček jako francouzsky, když jsem chtěl dát někomu kousek chleba, dal jsem ho mezi cihly kousek a on si tam pro to došel a řek beaucoup, merci beaucoup. A takhle jsem se snažil, co potřebovali předávat, tak jim to říct i francouzsky. Fakt je, že káповé se jich moc nevšíмали, že je jako nebili, jo, to před námi ne. Ale když jako, když přišli někdy taky vyčištěný, vymytý, tak jsem říkal, co se

Miloslav Rejzek, foto z archivu

to stalo, tomu unterkapovi, a on říkal – to tam přišla delegace z Mezinárodního červeného kříže, tak byli čistí, to svítilo, to byli, to voněli úplně mejdlem, no. Tak to byl spíš podvod na Červený kříž.

Ale tam byl takovej případ, právě z toho Mezinárodního červeného kříže, prostřednictvím něho přicházeli i balíčky. A tomu monsieur advokátovi přišel taky balíček a já viděl, že ten monsieur advokát plakal. Tak jsem se ptal toho unterkapa, jsem se ptal, co se stalo. On říkal – no, on dostal balíček a v tom balíčku byla fotografie jeho ženy a dvou dětí. A oni mu to sebrali a tam se hihňali v tý boudě stavební a hihňali se a prohlíželi si to. A říkali, no takovej starej dědek a má krásnou holku nebo ženu a děti a on brečel, asi to chtěl na nich. Tak jsem tam vlít, mě to nějak našťvalo. Já tam na ně vlít a povídám – co tady děláte? A oni mi ukazovali, a říkali, podívejte se, takovej starej. Tak jsem povídal, tak mi ji dejte, pro vás to nemá cenu. Oni mi ji kupodivu dali, tu fotku. Já mu ji zase dal,

Miloslav Rejzek – rodina

ten vám měl takovou radost. Říkal beaucoup, merci, merci beaucoup, úplně. Jestli mu ji pak vzali nebo nevzali, ale měl ji, já jsem mu ji dal. Prostě jsem dělal takovýhle, jako kluk já jsem se jako nebál tenkrát.

Miloslav Rejzek – válečné doklady

Miloslav Rejzek – válečné doklady

Miroslava Fulínová, pamětnice Větrov

Její rodina se nuceně stěhovala, když jí bylo skoro 22 let a měla známost se svým budoucím manželem Václavem. Starali se o pětihektarové hospodářství i se zvířectvem. Miroslava Fulínová měla dvě sestry: jednu již vdanou, druhá šla sloužit do Prahy ke kněžně Lobkowitzové. A tak zůstala s rodiči sama. Když jim přišlo rozhodnutí o vystěhování, otec obcházel místa a hledal, kde by se rodina mohla usídlit. Už byl domluven s doktorem ze Šatálky u Dolních Břežan, ale objevil se nějaký Smetana, který si zajistil protekci a na vyhlédnuté místo se stěhoval on. Nakonec jim byl přidělen baráček ve Šternberku, kde také žila ještě jedna stará babička, a začalo stěhování. Musela se ovšem nejdříve otrhat jablka, vybírat brambory, sklízet obilí a všechno se převáželo do nového bydliště.

„Pro mě to byl hrozný šok,“ svěřuje se, „ještě dnes je paní Fulínové při té vzpomínce do pláče. Byla tam taková malinká světnička, na dvorku se jeden nemohl skoro otočit, teprve se musela zavést elektřina. Naštěstí jsme byli zařazeni v první etapě, mohli jsme si vzít i prasata a krávy. Můj chlapec s rodiči spadl do druhé etapy a už si nesměli vzít ani tu krávu. Stejně ho pak poslali na práce do Říše, kde zůstal dva a půl roku.“

Když skončila válka, vdala se za Vaška, který se vrátil z „Reichu“. Domluvili se, že opraví svůj původní dům a pak se rodina sestěhuje dohromady. Barák byl zdemolovaný, rozbitá kamna, vytrhané podlahy,

okna i všechny dveře. Ve světnici si pro začátek dali seno na prkna, kde spali a strávili tam i svatební noc. Ještě nebyla hotová podlaha a už se jim narodil kluk. Vše se dávalo postupně do pořádku, jedno po druhém.

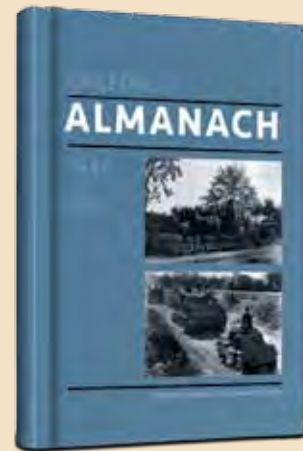
A vraceli se i ostatní obyvatelé, ale už to nebylo stejné. „Dřív to bylo samá teta a strejda, každý večer někdo někoho navštívil, soused souseda, z baráku do baráku, hráli třeba karty nebo se zpívalo... Teď už je to jen samá paní a pán, už tomu asi nerozumím. Co tady bylo za rok muziky, bálů, zástěrkový věneček, jahodářka, posvícení či silvestr...,“ srovnává babička dobu svého mládí s pozdějšími léty.

A znovu přišli o všechno, když se kolektivizovalo. Život ubíhal všelijak, až přišla sametová revoluce. To už se však k práci v zemědělství nevrátili. Děti vyrostly, odešly z domu – o tak těžkou dřinu už neměly zájem.

„Nevím, jak jsme to tenkrát mohli všechno zvládnout, hospodařili jsme, práce se musela udělat, aby bylo na živobytí, nebylo to žádné bohatství a ještě jsme museli odvádět kontingenty, žádné přídavky na děti jsme nebrali, jen tak jsme byli živi,“ uzavírá své povídání Miroslava Fulínová.

Obraz Větrov. Z archivu Miloslava Rejzka

Mezi řekami, z.s. vydalo Almanach vzpomínek posledních pamětníků vystěhování regionu mezi Vltavou a Sázavou, které zasáhlo za 2. světové války na 30 000 zdejších obyvatel v letech 1942–45

Jan Zajíček, pamětník Vysoký Újezd

„Bylo mi patnáct roků,“ začíná své vyprávění pan Zajíček na lavičce v parku před kostelem ve Vysokém Újezdě, když se na něj obrácíme s mikrofonem a prosbou, aby zapátral ve své paměti. „Naši měli půl hektaru pole a otec ještě obchod smíšeným zbožím, když jsme se odtud stěhovali do Pravonína u Vlašimi. Ubytovali nás v baráčku, z něhož Němci vystěhovali židovskou rodinu.“

I v tom se paradoxně projevovala zřetelnost nacistické ideologie, která dokázala pokořit také touto formou lidí postižené

nuceným vystěhováním do svých zaslíbených představ o nadčlověku.

V první etapě si rodina mohla vzít všechno s sebou, i úrodu. Do své obce se však mohli dostat jen na propustku od německého gestapa, mohli zajít jen na hřbitov a hned zase zpátky. Na svůj barák se mohli podívat jen zvenku. „Když jsme se vraceli na vlak, všude bylo jen mrtvé ticho, ani pes nezaštěkal,“ utkvěla dědovi vzpomínka z té doby.

Ještě horší to bylo po návratu s koncem války. „Než jsme se nastěhovali, museli jsme všechno opravit, uklidit, spalo se přitom

jen na pryčnách, barák byl úplně zplundrovaný. Ale co jsme měli dělat?“ klade otázku, na kterou byla jediná odpověď: „Bylo to naše a chtěli jsme se vrátit.“

Sestra pracovala u Bati ve Zruči, druhá zůstala doma a ještě tu byl nejmladší tříletý bráška. Přitom se muselo pracovat na poli, úplně zarostlém a zdevastovaném. Všude hrozila nějaká ukrytá nálož. Báli se chodit i do sklepa. K jídlu byla polívka a hlavně brambory. V obci se první opravila hospoda a pak kostel, farář přivezl oltář i varhany. Pomáhal, kdo mohl.

„Němci nás sice tenkrát při stěhování odškodnili, ale peníze dávali na knížky, a když se lidé vrátili na usedlost, kdo si je vybral, musel to stejně vracet. Náhradu jsme žádnou nedostali. A my jsme ani nic nežádali. Mnozí z těch, co našli své baráky úplně zničené, se už ani nevraceli. Já jsem sem přišel zpět, když mi bylo osmnáct, vyučil jsem se obchodním příručím, ale našim obchod v 50. letech normálně zavřeli. Tak jsem šel dělat na přehradu, do lomu. Peněz bylo potřeba, přece jsem nemohl zůstat sedět doma,“ loučil se s námi pan Zajíček.

Jan Zajíček, pamětník a újezdský nestor

Jan Zajíček – stav kostela Narození Panny Marie ve Vysokém Újezdu v roce 1945

Jan Zajíček. Oltářní kámen

Vystěhování Vysokého Újezda za druhé světové války 1942–1945

Násilná migrace a vyhánění obyvatel

doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc.

Přednáška doc. PhDr. Jana Němečka, DrSc., Historický ústav AV ČR ze setkání v Senátu Parlamentu ČR 18. března 2017, které uspořádalo Společenství Mezi řekami společně s městysem Neveklov, městem Sedlčany, Netvořicemi, Hradištěm, Krňany a Vysokým Újezdem za účasti starostů a pamětníků vystěhovaných obcí a městeček k 75. výročí této události.

Doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc. Historický ústav Akademie věd České republiky, výzkum v oboru českých, československých dějin

přívrženců republikánské vlády či tzv. interbrigád, kteří v dubnu 1939 po porážce uprchli do Francie.

Násilné migrace a vyhánění obyvatel se staly významným prvkem nacistické politiky od samého počátku. Co se týče Československa, byly úzce spojeny s mnichovskou dohodou. Bezprostředně po jejím podepsání 30. září 1938 byly tisíce Čechů, německých antifašistů a Židů vyháněny z území připojených

Ohlédnutí, Senát Parlamentu České republiky, setkání obyvatel a pamětníků vystěhovaného prostoru mezi Vltavou a Sázavou za 2. světové války

Nacistická politika v Německu, zvláště po vyhlášení tzv. norimberských zákonů, vedla k exodu zejména Židů již před rokem 1938. S uprchlickou vlnou, která přišla po nástupu Hitlerova režimu v Německu, opustilo v letech 1933–1939 tuto zemi na 290 000 uprchlíků. Anšlus Rakouska v březnu 1938, Mnichovská dohoda a zvláště protizidovský pogrom známý jako „křišťálová noc“ z 9. na 10. listopadu 1938 vedly židovské

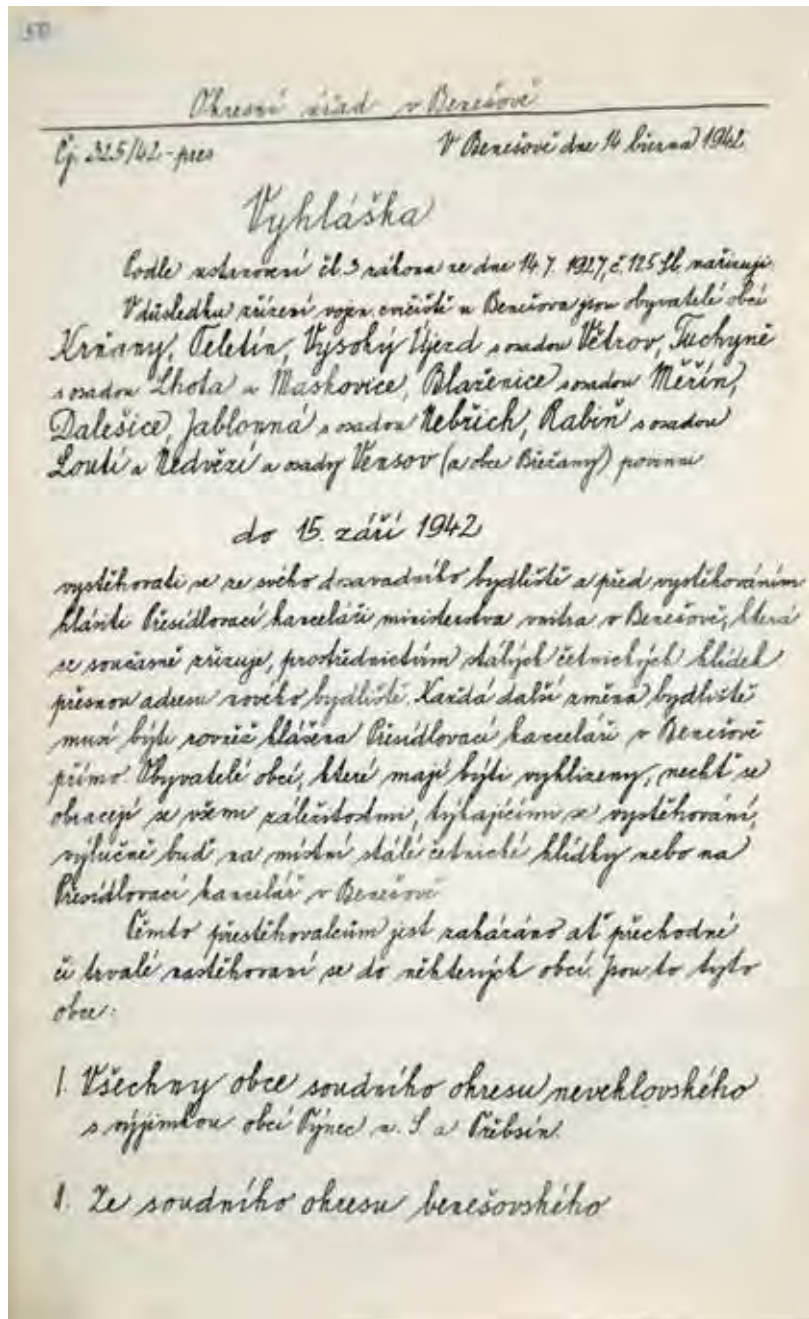

Prvé setkání a uctění památky vystěhování regionu se uskutečnilo v Senátu Parlamentu ČR 15. března 2012. Za pět let, v roce 2017 se opakovalo

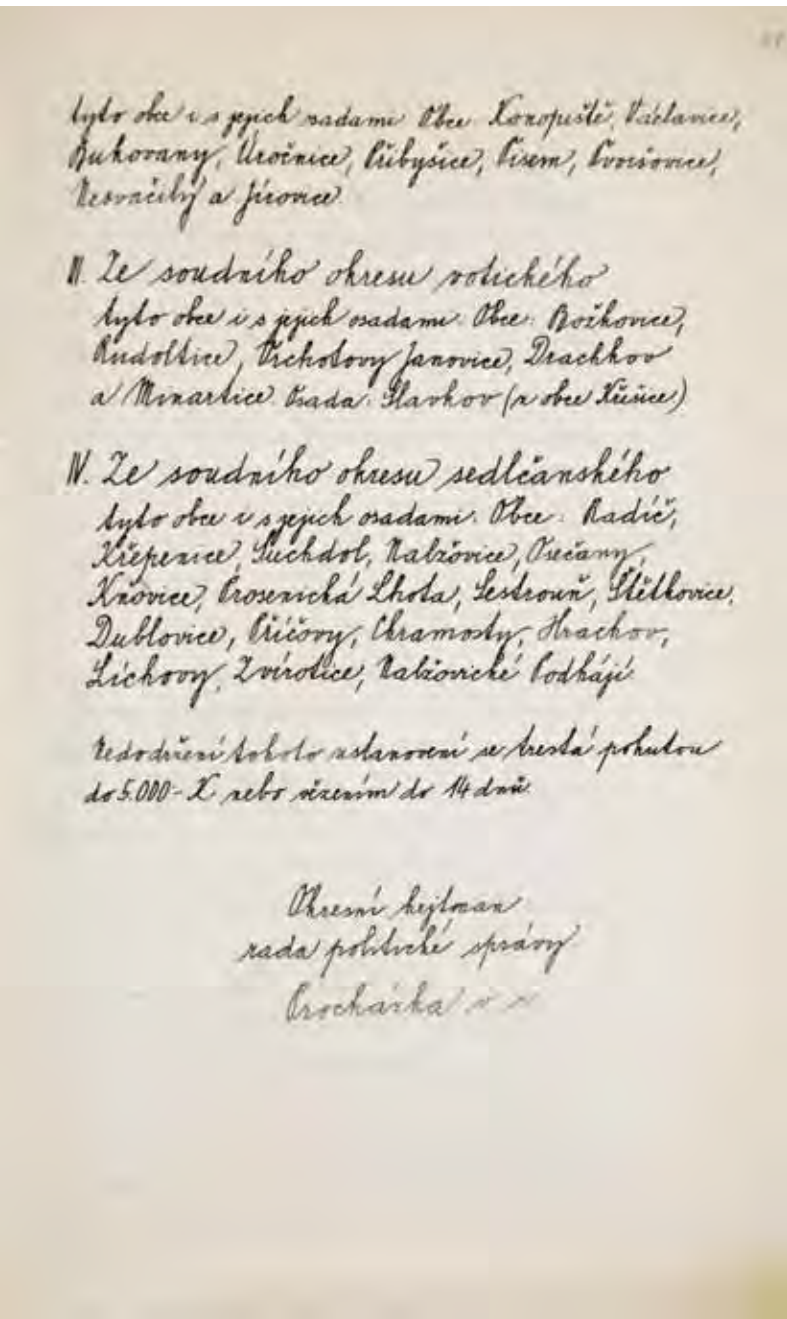
k Německu, mnozí z nich násilně. Nejnovější odhady hovoří podle statistik ministerstva sociální péče druhé republiky o tom, že jen mezi zářím 1938 a březnem 1939 uprchlo z odtrženého území celkem 139 000 českých, 10 500 německých (zejména sociálních demokratů a dalších antifašistů) a 18 000 židovských uprchlíků vedle dalších státních zaměstnanců.

obyvatelstvo v Německu i v územích nově k němu připojovaných ke hledání dalších cest útěku za svobodu.

Říšský kancléř Adolf Hitler používal násilné migrace jako součást své velmocenské politiky. Jeho politika „Heim ins Reich“ (Domů do říše) vedla k přesídlování etnických Němců z jejich původních domovů. Již v roce 1938 přišlo

Kronika Vysokého Újezdu. Opis vyhlášky, která sdělovala vystěhování obce

Kronika Vysokého Újezdu

Co předcházelo vystěhování obyvatel mezi Vltavou a Sázavou?

Násilné přesuny obyvatelstva v Evropě v době nacistické expanze započaly již v období před samotným vypuknutím druhé světové války. Předobrazem těchto exodů se staly až statisíce uprchlíků španělské občanské války, ať španělských

v této souvislosti řešení tzv. jihotyrolské otázky, tj. německy mluvících obyvatel severní Itálie. Přesídlení cca 250 000 tyrolských Němců do Říše nabídl Hitler italskému diktátorovi Benito Mussolinimu již v roce 1937, avšak reálně se tento krok uskutečnil teprve dva roky poté, kdy začal za asistence SS. Potenciální přesídlenci se tomuto kroku často snažili vyhnout a po skončení války se většina přeživších vrátila zpět do severní Itálie.

Pokračování tohoto procesu se pak dotklo i dalších německých menšin v Evropě, v pobaltských státech, východní Evropě i na Balkáně. Německo tak v tomto ohledu uzavřelo v roce 1939 smlouvy s Estonskem, s Itálií, s Lotyšskem i se Sovětským svazem. Tak bylo během roku a půl přesídleno na území Německé říše na 800 000 etnických Němců, v řadě případů nedobrovolně, na základě dohod s příslušnými státy.

Tato politika byla úzce spojena s plánem germanizace území župy Warthegau a Generálním plánem – Východ, týkající se přesídlení polského obyvatelstva na východ z polských západních oblastí a vytvoření životního prostoru pro Němce. Během jednoho roku Němci vyhnali přes milion polských obyvatel ze západních polských oblastí. Tento exodus spolu s územními změnami v rámci německé „východní“ politiky pak vyvolal následnou vlnu přesídlování obyvatelstva v celé středovýchodní Evropě a také na Balkánu (Transylvánie, Jižní Dobruďa, Makedonie etc.).

Česká republika v předvečer 2. světové války

Tyto procesy zasáhly pochopitelně také české země. Již krátce po jejich okupaci a po vzniku Protektorátu Čechy a Morava byly aktivizovány všechny projekty na přípravu „konečného řešení“ české otázky. Jejich finálním cílem, o kterém Hitler hovořil ještě před svým nástupem k moci, byla úplná germanizace českého prostoru i obyvatelstva. Nacisté vycházeli z premisy, že Čechy a Morava jsou starým německým prostorem, ve kterém Češi „nemají co pohledávat“. V tomto duchu vznikl již v létě 1939 návrh „Český problém“, vypracovaný zplnomocněncem německé branné moci u říšského protektora, gen. Erichem Fridericim na „zrušení“ českého společenství odstraněním jeho vedoucí vrstvy v tomto prostoru. Počítal s vystěhováním představitelů českého kapitálu, inteligence,

Kotkovo stavení čp. 10, vpravo vrata od Zmeků čp. 8

Schüttovo stavení čp. 9

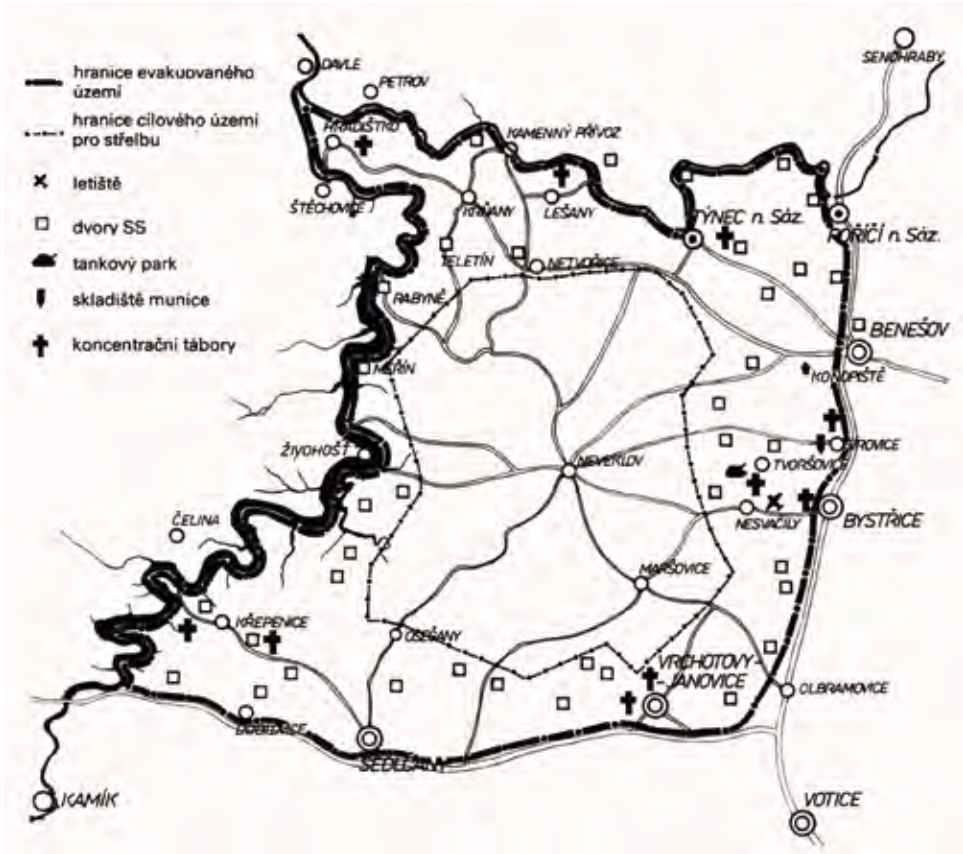
Další z jízdských stavení

Židů, dále s nasazením českých dělníků do německého hospodářství a s jejich postupným odnárodnováním v Říši, součástí byla i kolonizace českého území německými osadníky. Na tento plán navazoval další, pro osud českého obyvatelstva ještě osudnější plán, jenž vznikl v létě 1940 ve štábu vůdce sudetských Němců Konrada Henleina. Podle něj měla být rozbita územní jednota protektorátu a jeho jednotlivé části měly být začleněny do sousedících německých žup.

Říšský protektor Konstantin von Neurath a státní tajemník Karl Hermann Frank naproti tomu vypracovali dlouhodobější program germanizace, který předpokládal delší časovou perspektivu a zachování protektorátu. Směrodatné však bylo nakonec rozhodnutí A. Hitlera z počátku října 1940, kterým byl stanoven jasný cíl: „Poněmčení českomoravského prostoru germanizací Čechů, tj. jejich asimilací. Z asimilace je třeba vyjmout ty Čechy, o kterých jsou rasové pochybnosti anebo kteří mají k říši nepřátelský postoj. Tuto kategorii je třeba vyhubit.“

Konkrétní plány realizace vůdcova rozhodnutí přišly s nástupem zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha 28. září 1941. Ten se ukázal být – vedle K. H. Franka – nejbezohlednějším realizátorem nacistické germanizační politiky v českých zemích. Na jeho příkaz vypracoval Hlavní rasový a osídlovací úřad v Berlíně studii, podle níž bylo možno 45 % českého národa germanizovat, 40 % bylo označeno za nevyrovnané míšence a 15 % za osoby rasově cizí. Heydrich po svém nástupu ve svém projevu z 2. října 1941 formuloval další úkoly německé politiky v protektorátu jednoznačně: „Základní linie však musí, ač nevyslovena, i při takovém jednání platit: tento prostor se jednou musí stát německým a Čech tady nemá už konečnou co pohledávat.“ Realizace německé politiky měla probíhat formou poněmčení části českého obyvatelstva, část pak měla být přemístěna do východních oblastí či přímo do říše a část, která by se nechtěla podrobit germanizaci, měla být postavena ke zdi – tedy vyhlazena.

Způsoby, jakými mělo být tohoto cíle dosaženo, bylo několik, počínaje potlačováním českého jazyka a českých škol, silnými útoky proti českým intelektuálům a české vědě, poněmčováním protektorátní správy a hospodářství, pozemkovou politikou jak v říšské župě Sudety, tak i v protektorátu,

Mapka vystěhovaného území Neveklovsko se zakreslením koncentračních táborů a dvorů SS

podporou německého obyvatelstva v protektorátu apod. Germanizace v hospodářské oblasti probíhala kapitálovou expanzí německých koncernů a bank, které se zmocňovaly strategických průmyslových podniků. Práce Alice Teichové přesvědčivě na číslech dokazuje dominantní úlohu německých účastí ve většině průmyslových odvětví v protektorátu (90 % u černého uhlí, 100 % u těžby ropy a výroby papíru, 90 % u výroby cementu atd.).

Mezi metody, jichž mělo být použito, patřilo také osídlování české půdy nově příchozími německými osadníky – z Besarábie a později z Bukoviny a Dobruďe. Měli být dosazováni na pozemkové majetky, které zbyly po provádění první

pozemkové reformy, další, které byly v majetku státu či patřily židovským osobám nebo byly převzaty do nucené správy. Podle údajů německého historika Detlefa Brandese bylo do ledna 1944 usídleno v protektorátu celkem 5797 Němců, z toho 5075 z Dobruďe.

Nejnak postupovala germanizace i v sousedním Polsku, okupovaném po německo-sovětské agresi v září 1939. Okupovaná země byla prvoplánově rozdělena mezi Německo a jeho nového spojence – Sovětský svaz, který si podržel východní oblasti Polska, obsazené po vstupu sovětských jednotek na polskou půdu 17. září 1939. Ani zbytek Polska pod nacistickým panstvím nezůstal jednotný. Byl rozdělen na západní

Mapka zabraného území „Vojenské cvičiště SS“ Neveklovsko 1942–1945

části, které byly začleněny přímo do Německa (jednalo se o Pomoří a Poznaňsko, polskou část Slezska a Zaolší, celkem 91 900 km²) a oblast tzv. Generálního Gouvernementu.

Klíčovou roli v plánování dalšího osudu Poláků sehrával již zmíněný tzv. Generální plán Východ, jehož podstata je známa z poznámek říšského vůdce SS Heinricha Himmlera. Vyplývalo z něj, že po vítězství nad Sovětským svazem bude třeba přesídlit více jak 30 milionů lidí ze střední a východní Evropy na Sibiř. Oblasti jimi opuštěné, které zahrnovaly Polsko, pobaltské státy, Ukrajinu, Bělorusko a evropskou část Ruska, měli kolonizovat Němci. Konkrétní výraz to-muto plánu dal Heydrich při svém již zmíněném nástupním

projevu v Praze, kde při obecném formulování německé okupační politiky v Evropě prohlásil na adresu všech slovanských národů: „Druhou skupinou jsou východní prostory, kde je třeba vědět, že dobrota bude chápána jen jako slabost, to jsou prostory, kde sám Slovan vůbec nechce, aby se s ním zacházelo jako s člověkem rovnoprávným a je zvyklý, že pán si s ním nezačívá. To jsou tedy prostory, které máme nyní na východě vést a udržet. Jsou to prostory, v nichž musí jednou vládnout německá horní vrstva, po dalším vojenském vývoji budou sahat až hluboko do Ruska, až daleko k Uralu...“ Heydrich plánoval na východě vytvořit systém obranného valu, který měl zabránit „bouřlivému přívalu z Asie“, valu, který měl začít na východním okraji Německa, odkud se měly vysouvat obranné německé valy směrem na východ formou německé kolonizace. První část tohoto plánu se měla týkat právě Polska: „První val... tvoří na východě obě provincie Gdaňsk – západní Prusko a župa Wartha, které spolu s východním Pruskem a slezskými částmi ještě asi před rokem byly vcelku plně osídleny téměř 8 miliony Poláků; to jsou prostory, které se nyní musí osídlovat zcela systematicky Němci, aby se polský živel kousek po kousku, krok za krokem vytlačil. Jsou to prostory, jež musí být jednou celé osídleny Němci. Pak stále dál na východ, k Baltu, jenž jednou bude muset být osídlen jen Němci... Dále se jedná o velkopolský prostor, jenž je nejbližší oblastí, která se musí zcela pozvolna osídlit Němci a ze které se polský živel musí postupně zatlačit na východ...“

Již těsně před vypuknutím války představil říšskoněmecký ministr zemědělství a výživy Richard Walther Darré konkrétní plán na vysídlení Poláků a jejich nahrazení německými kolonisty, podle něhož mělo být vysídleno 200 000 Poláků a nahrazeno 64 000 německými rodinami na Pomorí a ve Velkopolsku. Polákům v těchto oblastech tak mělo zůstat jen 80 000 malorolnických hospodářství. Hitler však tento program shledal málo radikálním. Začalo se diskutovat o plánech mnohem radikálnějších, jejichž cílem bylo nejspíše do 10 let úplně germanizovat polská území začleněná do Říše a osídlit je 4–5 miliony Němců.

Obdobně jako v případě protektorátu i na polských územích měl být využit princip německých osídlovacích pásem, které měly spojit německé sídelní oblasti a naopak

rozdělovat souvislé polské osídlení. K osídlování se mělo využít německého obyvatelstva jak z ostatních částí Polska, tak z Říše či ze Svobodného města Gdaňsk. V rámci realizace tohoto plánu bylo na polská území, přičleněná k Říši, přestěhováno do poloviny roku 1941 na 360 929 etnických Němců. K nim později přistupovali i Němci z dalších okupovaných oblastí, např. 3287 Němců z Bosny či 600 z Alsaska.

Další fáze osídlování – již ne tak plánovaných, jako vyplývajících z německých porážek na východní frontě – přišla v druhé polovině roku 1944, kdy na polská území přišli „etničtí“ Němci z východních oblastí, kteří se zde v počtu takřka čtvrt milionu usídlili. Tak bylo na polská území připojena

Vysoký Újezd na přelomu 19. a 20. století, nejstarší dochovaná foto, kronika pana Mühlbacha

k Říši usazeno 631 485 etnických Němců, které však po pádu Německa a obnově Polska čekalo další stěhování.

Po porážce Francie v létě 1940 měl přijít v germanizaci na řadu i Generální guvernément. První jednání o realizaci tohoto plánu na nejvyšší úrovni – mezi Adolfem Hitlerem a guvernérem Hansem Frankem – započala v březnu 1941. Germanizace se měla nejprve týkat oblastí Lublina a jeho okolí, kde Himmler vyhlásil 12. listopadu 1942 zamojský okres za první Němci osídlenou oblast v Generálním guvernémentu. Vojenské porážky Němců na východní frontě, stejně jako aktivní činnost polského hnutí odporu znemožnily Němcům realizaci germanizačních plánů.

Jak v případě Polska, tak v případě českých zemí (ostatně právě tyto dvě oblasti byly nejdříve a nejvýrazněji postihnuty germanizací, i když nacisté upřeli později pozornost i na další okupovaná evropská území – Slovinsko či Ukrajinu) vývoj druhé světové války odsunul germanizační snahy do pozadí, když naprostou prioritou se stala hospodářská exploatace těchto prostorů jako zdrojů pro další vedení války. Avšak i v těchto případech – jak bude ukázáno na příkladech vysídlování – zůstával podtón germanizace stále přítomný v přípravách na plné využití okupovaných zemí.

Nacistické plány na germanizaci českého prostoru zůstávaly konstantou po celou dobu války a promítala se do nich celá řada zájmů, které počítaly i s přičleněním „autonomních“ protektorátních oblastí přímo k Německé říši, jež vycházely ze sousedících žup, zejména ze Sudetengau. Ačkoliv Hitler potvrdil Neurathovi počátkem prosince 1939, že Čechy a Morava mají zůstat pospolu, přesto plány na rozdělení protektorátu vznikaly i nadále.

Nicméně druhá polovina války však byla především ve znamení nutnosti využít všech lidských rezerv protektorátu pro německé válečné úsilí. Přesto státní ministr Frank ještě v březnu 1944 zopakoval zásady svého memoranda z roku 1940, tedy změnu národnosti Čechů rasově vhodných, dále vystěhování rasově nepřijatelných Čechů a znovuosídlení uvolněného prostoru „německou krví“. Frank v projevu v Karlově Studánce mj. prohlásil: „Čech musí být veden a musí se mu vládnout, a to pevnou rukou, ale spravedlivě. Nesmí být propuštěn z odpovědnosti, nýbrž musí jí být plně zatížen. Když zklame, musí se tvrdě zakročit.“

Jednou z konkrétních forem realizace nacistické germanizační politiky se pak stalo vysídlování celých oblastí v protektorátu. V prvních měsících po okupaci zahájil Pozemkový úřad konfiskaci církevního majetku na Moravě, státních pozemků i židovského majetku se snahou o zřízení tzv. zemských mostů. Tyto mosty měly postupně spojit německé národní ostrovy v protektorátu – na Jihlavsku o rozloze 23 000 hektarů, na Vyškovsku a Brněnsku (5000 ha), na Olomoucku (2316 ha) a Budějovicku (3265 ha).

Již 6. března 1940 bylo na poradě německých zemských radů (oberlandrátů) stanoveno vytvořit tzv. německý zemský most od severu k Praze, tzn. poněmčít území mezi Prahou

a Litoměřicemi, dále vytvořit německou přehradu vedoucí přes Prahu, Brno, Olomouc až k Ostravě, přičemž se počítalo i s německou oblastí na Jihlavsku. Na jižní Moravě chtěli nacisté osídlit oblasti jižně od Brna a tak je propojit s rakouskými župami. Český národ měl být tak postupně rozdělen do malých izolovaných celků a v budoucnosti asimilován německým živlem. Tato idea se nacházela již v memorandu vedoucího brněnské pobočky Úřadu říšského protektora Horsta Naudé z 26. února 1940, kde stanovoval spojování německých národnostních ostrovů na Moravě. Germanizace tak zůstávala konstantním prvkem nacistické okupační politiky a s ní úzce souvisely velké migrační pohyby obyvatelstva v průběhu druhé světové války i po ní.

Kronika Vysokého Újezdu

Vysoký Újezd žije dál

Foto Lenka a Ladislav Krulíkoví, Václav Šmerák

Vánoční koncert CHAIRÉ s Josefem Krčkem

Čert Ríša Janda pro děti ze souboru Zvoneček

Pomlázka 2012

Čekání na jaro

Brigáda vodoteč 2011

Taneční zábava v nově upraveném sále SDH ve staré škole

Den matek 2016

Dětské odpoledne 2016

Je navařeno

Nově opravená původní škola

Pečení vánočních perníčků 2011

Silvestr u Kloubských 2012

Lampionový průvod

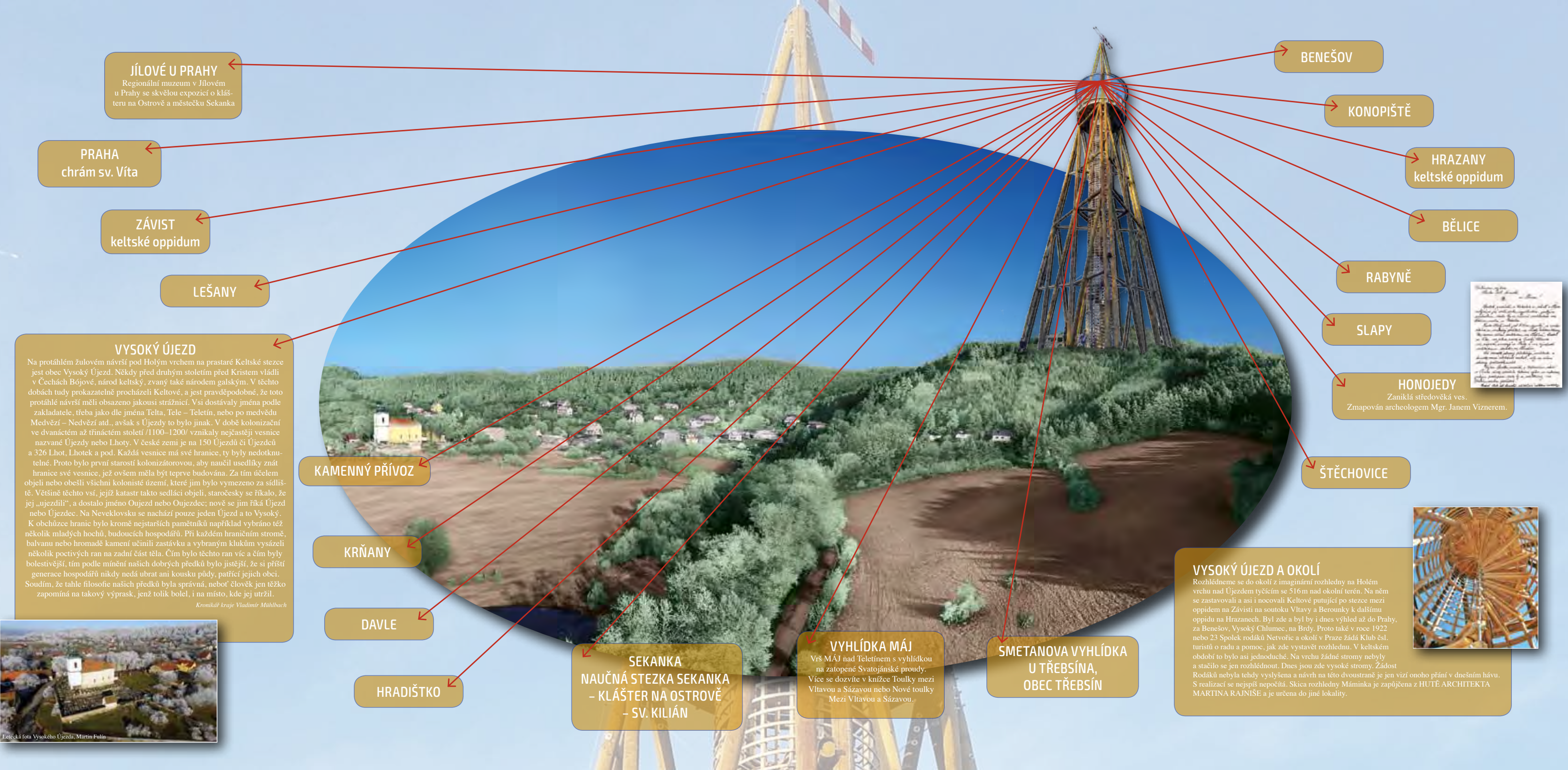

Myslivci - tombola 2013

VYSOKÝ ÚJEZD A OKOLÍ

Skica rozhledny Máminka je zapůjčena z HUTĚ ARCHITEKTA MARTINA RAJNIŠE a je určena do jiné lokality. Se stavbou rozhledny na vrcholu vrchu Holý se nepočítá.

Koláž: Pavlína Najfusová
Texty: Václav Šmerák
Foto: Martin Fulín

Tvrz ve Vysokém Újezdu

Vysoký Újezd s Mariánským kostelem je spolehlivě datován do poloviny 14. století, ale pravděpodobně to může být i svatyně starší. Je dokonce možné, že tomu předcházela i nějaká pozdně románská nebo časně gotická svatyně. Byl po celou dobu farním kostelem, pod který patřil i Teletín. Ve Vysokém Újezdě byla také tvrz, která je doložena i z historických pramenů, a dokonce se zbytky její zříceniny, patrně dost výrazné, zachovaly až do 17.–18. století. Ještě August Sedláček zaznamenává, že podle místní, ještě živé tradice, tedy na přelomu 19.–20. století, tam zříceniny stály a podle pamětníků byly spojovány s jakýmsi ženským nebo, jak se tenkrát říkalo, panenským klášterem. Ale nejspíše tam nic takového skutečně nestálo, protože u církevních staveb neexistuje, aby se nedochoval nějaký záznam v písemných pramenech. Není to jediný případ, kdy zbytky tvrze nebo tvrziště jsou spojovány s podobnou legendou. Takže by to byla jenom místní a chybná, byť nicméně hezká tradice.

Vysoký Újezd, volná plocha mezi kostelem a farou je nejspíš pozůstatek po újezdském tvrzišti. Na konci 19. století zde byly ještě patrně rozvaliny středověké stavby. Foto Jiří Jiroušek

90 A ta tvrz se dá přesněji situovat?

Tvrz stála zcela nepochybně od kostela na západ, to znamená směrem od Vltavy naopak. I od kostela se táhne hřbet a hned bezprostředně za kostelem a za hřbitovem je takový prázdný prostor, který v současné době slouží jako parkoviště a hřiště či něco podobného, a přes cestu

Kostel Narození Panny Marie ve Vysokém Újezdu s náhrobkem rodu Nedvězských

Domky ve Vysokém Újezdu, jak mohly vypadat ve středověku. Kresba Mgr. Jan Vizner

Tvrz Nedvězských Vysoký Újezd, 14. století v kresbě Mgr. Jana Viznera

Vysoký Újezd. Po pravé straně původní keltská stezka spojující oppida na Závisti nad Vltavou s Hrazany. Vysoký Újezd byl tak na polovině této spojnice

je škola a obecní úřad. V prostoru toho prázdného místa za kostelem nejspíš stála zmíněná tvrz. Její podobu si můžeme opravdu jenom představovat nebo analogicky odvozovat, rekonstruovat podle toho, jak vypadaly soudobé tvrze. Ale opět, bez archeologického průzkumu nelze absolutně určit ani dobu jejího trvání, ani to, jestli to byla tvrz celokamenná nebo celodřevěná, jaké tam měly podíl lehčí konstrukce. Nicméně máme k ní písemné prameny.

U kostela tedy stála tvrz, na které sídlili nejenom příbuzní, ale i jedna rodina Nedvězských

z Nedvězí. A to tak, že nejspíš jeden z bratrů držel Nedvězskou tvrz, druhý z bratrů nebo bratranců – podle situace – držel tvrz ve Vysokém Újezdě. Jako prvního tam máme zmiňovaného Buška k roku 1358, to znamená, že je to ještě starší záznam než první písemná zmínka o Teletíně. Jedná se tedy o Buška, což byl bratr Filipa z Nedvězího. Znovu k roku 1362 a k roku 1382, tam máme zmiňovaného Bernarta, to byl strýc nedvězských vladyků. K roku 1402 se větší část Újezda připojila už přímo k Nedvězí, část zůstávala svobodnou vladyckou držbou, ale větší část přechází k Nedvězí, k němuž patřila ještě roku 1542 a 1596. To znamená i po vymření Nedvězských z Nedvězí. Mimochodem poslední příslušník rodu má ve Vysokém Újezdě v kostele velice pěkný náhrobek.

Po vymření Nedvězských z Nedvězí přechází celý Vysoký Újezd roku 1596 ke Konopišti a od roku 1683 potom k panství Lešany. Menší díl – ten, který předtím zůstává v svobodné držbě, když ten zbytek přechází k Nedvězí – je roku 1521 uváděn jako příslušný k Netvořicím, poté k Břežanům a roku 1622 přechází rovněž ke Konopišti, to znamená tentokrát do držení Pavla Michny z Vacínova, který ho koupil od Valdštejna, který skoupil v rámci konfiskací i celé toto panství. Následovně Vysoký Újezd sdílí osudy panství, kterým připadl. Samostatná držba končí opravdu na sklonku 80. let 16. století vymřením Nedvězských z Nedvězího, ale naprosto samostatná držba Vysokého Újezda, to znamená vladycký statek Vysoký Újezd, končí již k roku 1402. Jenom pro druhou polovinu 14. a úplný začátek 15. století ho máme uvedený jako samostatný vladycký statek, takže lze předpokládat, že poté, co se připojil v roce 1402 k nedvězímu majetku, tak zdejší tvrz ztratila rezidenční funkci. Můžeme s jistotou předpokládat její zpusnutí už před husitskými válkami.

Holý vrch a Keltská stezka procházející Vysokým Újezdem

Vrch Holý nad Vysokým Újezdem. Foto Jiří Jiroušek

Co skrývala lokalita nad původní tvrzí u kostela Narození Panny Marie ve Vysokém Újezdu?

Z vrcholových partií Holého vrchu mezi Vysokým Újezdem a Netvořicemi, cca 1,5km vzdušnou čarou od Teletína, se nám podařilo při povrchovém průzkumu získat unikátní nález železného kopí z období laténské kultury, konkrétně ze středoláténského období, tedy asi okolo poloviny 2. století před Kristem. Jednalo se o období, kdy na našem území žil kmen Bójů, tedy Keltové, a kdy začínala vznikat první oppida. Tento nález nás vedl k podrobnějšímu průzkumu lokality, při kterém se nám podařilo zachytit zatím blíže neurčený objekt s kůlovými jamkami ve svahu Holého vrchu odvráceného od Vysokého Újezda, kde z kulturních vrstev máme nález prvořadého významu, a to římskou keramiku z období pozdní římské republiky, tedy před polovinou 1. století před Kristem. Tyto keramické fragmenty pocházejí z amfory a byly určeny několika předními odborníky na archeologii pojednávaného období i na Středomoří před zlomem letopočtu. Další průzkum zachytil několik totožných fragmentů a drobné nálezy železitých rud a strusky, které by mohly souviset s železářskou činností Keltů v této lokalitě. Nález kopí a především římské keramiky dokládá v daném mikroregionu přítomnost luxusního

zboží, což může být dokladem pohybu mezi oppidy Závist a Hrazany po tzv. Keltské stezce, kterou místní tradice spojuje s hlubokým úvozem, který se táhne s místními přerušeními vinou novějších polních prací od Kamenného Přívozu a Hostěradic přes Teletín a Vysoký Újezd dále k jihu. Pokud bychom přijali hypotézu, že toto byla skutečně spojnice mezi oppidy, pak by právě Holý vrch ležel přibližně na polovině vzdálenosti, kterou nebylo dost dobře možné při tehdejšímu stavu komunikací urazit za jediný den. Mohli bychom tu někde předpokládat jakýsi keltský „motorest“ s příslušným zázemím, ale to už se pohybujeme pouze v rovině dost odvážných dohadů.

Vrch Holý za keltské doby

Co tedy povrchový výzkum v lokalitě potvrzuje?

S jistotou nálezy z Holého vrchu, ale i přítomnost Keltů ve zdejší krajině, a navíc nám jsou dokladem intenzivního osídlení a využívání lokality po dobu více než 2 000 let, neboť z Holého vrchu máme i zjištěné středověké a novověké

Unikátní nález železného kopí z doby Keltů

Unikátní nález železného kopí z období laténské kultury, konkrétně ze středoláténského období, tedy asi okolo poloviny 2. století před Kristem. Jednalo se o období, kdy na našem území žil kmen Bójů, tedy Keltové, a kdy začínala vznikat první oppida.

lomy na žulu i břidlici s nálezy kamenických želez a dalších dokladů lidské přítomnosti a činnosti. V neposlední řadě jsou odtud pak nálezy střepin munice z německých zbraní z období II. světové války, a to konkrétně ze 155mm houfnic a z raketometů.

Soubor nesourozých dobových mincí

Železná hřívna

Netvořice v souvislostech dějin

Co víme o klášteře na Ostrově a netvořickém panství?

Procházíme-li první historické zmínky o Netvořicích, opět u toho bude Ostrovský klášter a zavede nás, jak červená nit, až do pozdního

středověku nebo do raného novověku, ale ještě předtím si dovolueme takový menší exkurz, který nás posune o nějakých dejme tomu tisíc dvě stě, tisíc tři sta let před založení ostrovského klášteře. V dobových listinách souvisejících

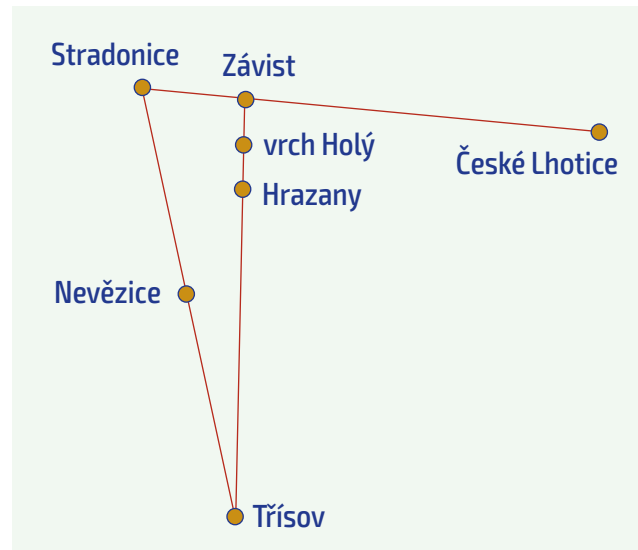

Katolický kostel Nanebevzetí Panny Marie v Netvořicích. Foto Martin Fulín

s ostrovským klášteřem nebo urbářem ostrovského klášteře velice často nacházíme zmínky o některých obcích nebo osadách zde mezi Sázavou a Vltavou, které již v době vzniku klášteře existovaly. Máme doklady, že osídlení je nejenom raně středověké, ale že je prehistorické. Jsou zde i některé nálezy již z doby bronzové, především z pozdního bronzu. Význam regionu můžeme sledovat od dob keltských. Byla to civilizace, kterou u nás skutečně překonala dejme tomu až doba posledních přemyslovských králů a Lucemburků. Někdy na sklonku druhého století před Kristem vznikají keltská oppida, města, tak jak se je Keltové naučili znát a užívat v Itálii, tedy centra kultury, centra řemesel, centra obchodu, centra peněz, kde běžně razili, odlévali, vytlačovali zlaté mince. A jedno z nejvýznamnějších oppid budované na starších základech tak vzniklo na Závisti na Zbraslavi na jihovýchodním okraji Prahy a další oppida vznikala podél jednotlivých řek, ať už podél Berounky, to bych jmenoval třeba Stradonice, anebo podle Vltavy, kde se jedná o Hrazany, které od Netvořic nejsou příliš daleko. Nad Slapskou nádrží následuje Zvíkov, kde stojí nádherný gotický hrad, právě na místě původního oppida. Následuje Třísov u Českého Krumlova a můžeme jmenovat dál.

Přiložená mapka naznačuje jakousi geografickou představu o rozmístění oppid, která byla nutně vzájemně propojena dálkovými komunikacemi. A jedna z nich a pravděpodobně hlavní a páteřní dálková komunikace procházela od Závisti ve směru do prostoru Netvořicka. Keltské osídlení je archeologicky doloženo na Borku, následně na druhém břehu v Hostěradicích i na dalších místech až do Vysokého Újezda. Máme zde skvostně zachovaný, v terénu výborně pozorovatelný pozůstatek obrovské vozové cesty, která nepřehlédnutelným rozměrem i celou konfigurací je nepochybně

Geometrické souvislosti mezi keltskými oppidy v Čechách

již pravěkého původu. Pravěký původ uvádí archeologie, jako takřka vše, co je do roku tisíc po Kristu, takže ještě svatý Václav je z archeologického hlediska pravěk. Zmíněná cesta je s velkou mírou pravděpodobnosti onou spojnici mezi hlavním centrálním oppidem na Závisti u Zbraslavi a dalšími oppidy, která byla jak korálky navlečena na Vltavu a první z nich jsou Hrazany.

A význam Netvořic?

Vrch Holý nad Netvořicemi, s výhledem k Brdům na Vysoký Újezd, je zhruba v polovině mezi Závistí a Hrazany. Kdybychom zapíchli na vrchu Holý kružítko, jedno rameno nám dosáhne na Závist, obkroužíme a dostaneme se do Hrazan. Takovým prvním vodítkem byl náhodný nález keltského vrcholně laténského kopí někdy z prvního století před Kristem na Holém vrchu mezi Netvořicemi a Vysokým Újezdem. Následná archeologická prospekce a zjišťovací výzkum potvrdil pravděpodobně výrobní

objekt související s železářstvím. Ve výsledku se podařilo zrekonstruovat nalezené laténské kopí a našlo se zde i větší množství železné strusky, což dokládá železářskou výrobu a pak něco, co v téhle té oblasti středních Čech absolutně nemá obdobu – keramiku, o které brigádníci, kteří u toho byli, řekli „to jsou střepy z květináče“. Říkám „ne, to je římská keramika!“ „To není možný?“ „Je.“ Ale vzhledem k tomu, že jsem jaksi profesně orientován na středověk, tak jsem si nález nechal určit kolegy z katedry pro výuku klasické archeologie, to znamená oblastí Středomoří, a bylo to exaktně určeno jako střepy z římské amfory vyrobené ve věčném městě Římě někdy kolem roku sedmdesát před Kristem. To znamená v době středního věku až Julia Césara.

Nálezy tedy doložily nejenom keltskou přítomnost v této oblasti, ale i dálkový obchod v době prvního století našeho letopočtu. Amfory sloužily jako obal, tak jako dneska, když si koupíme okurky v zavařovací sklenici a pak sklenice používáme k něčemu jinému. V amforách antický Řím exportoval olivový olej, víno, ocet a tak dále. Pokud to někdo koupil, samozřejmě po vyprázdnění nádobu nevyhodil, ale používal dál k čemukoliv, co mu přišlo vhodné. A tímto způsobem se keramika dostala právě na Holý vrch a pro nás je to doklad nejenom kontaktů střední Evropy a středních Čech se středomořským římským světem, ale je to i důkaz o vedení dálkové komunikace. Zdejšími nálezy máme exaktně doloženou nejenom přítomnost Keltů v celé oblasti, ale i význam pro oppidální kulturu, pro oppidální stádium latěnu, pro vrcholící keltskou kulturu, která u nás zaniká přelomem letopočtu. Ve starší literatuře bychom se dočetli, že zaniká vpádem Germánů, invazí germánských kmenů nebo kmenového svazku, ale ten proces je mnohem složitější. Hlavní mocenské centrum střeoevropských

Keltů bylo v Panonii, dnešním Maďarsku. Tam se někdy ve čtyřicátých, padesátých letech před Kristem dostali Keltové do ostrého střetu s Dáky, které v té době konsolidoval dácký král Burebista. Dácký panovník, který v době, kdy se Řím konsoliduje pod Césarem, tak Dácie se konsoliduje pod Burebistou a je zajímavé, že oba, César i Burebista se ve stejném roce narodili. Následně stanuli proti sobě, protože dvě mocné říše se jaksí vždy musí potkat. K té konfrontaci ale nedošlo – oba byli ve stejném roce zavražděni. Snad tedy jen na okraj, jak si dějiny někdy hrají se svými figurkami a aktéry. Tím, že Dákové, Burebista, zlikvidoval vojensky celou keltskou Panonii, po které zůstala vyprázdňená krajina, kde opravdu zlikvidovali a vyvraždili vše, co se hýbalo, nutně nastala destabilizace Keltů i u nás a ti postupně odcházejí do Galie, do zaalpské nebo zarýnské Galie, do prostor dnešní Francie, Švýcarska... Následně do vylidněného prostoru přechází Germáni, nesetkávají se s odporem a nachází oppida ne už hájená a bráněná, ale více méně připravená přijmout nového pána. Tak padá největší civilizace, která na našem území v prehistorii byla.

Co nám zbylo po Keltech?

Keltové, jak jsme již říkali, jsou opravdu naši antikou, jejich výroba, jejich státní správa, jejich samospráva, ražby zlatých mincí, jejich zahraniční obchod, zahraniční politika, schopnost vojenských akcí, kterých se účastnili statisíce bojovníků. To všechno je opravdu paralela na antický Řím, na antický svět. Může nám posloužit jeden příklad za všechny. Keltští kováři neměli žádný problém vykovat pily, velké kaprovky, dvojmužné pily. Poté, co od nás Keltové odcházejí, tak už kováři tohle nedovedou. Germánští kováři, ale i naši slovanští předkové, si s tímhle problémem neumí poradit a znovu se to, co Keltové uměli v druhém a prvním století

před Kristem, naučí až někdy ve třináctém století v době Václava I. nebo Přemysla Otakara II. A tehdy se začíná pomaličku vracet civilizace na úroveň, na které byla v době latěnu – keltské civilizace. Nabízí se opět paralela na Řím, na výdobytky, které získal antický Řím – to znamená samospráva, politika, vojenská služba, sociální služby, nemluvě o takových věcech jako lázně, tekoucí teplá voda a podobně. K tomu se Evropa znovu propracovávala mezi sedmnáctým až devatenáctým stoletím. Naši dědečkové

Laténské kopí z vrchů Holý

Model běžné antické amfory

Ukázka nalezených fragmentů amfory z vrchu Holý

a babičky nebo pradědečkové a prababičky žili v té úrovni, v jaké žili jejich předkové nebo respektive v jaké žil antický Řím. A otázka zní, jestli, když užíváme elektřinu, užíváme jadernou energii, se nám podařilo skutečně ve všem na antický Řím dosáhnout.

Takže odpověď zní, že raným Slovanům po Keltech mnoho nezbylo.

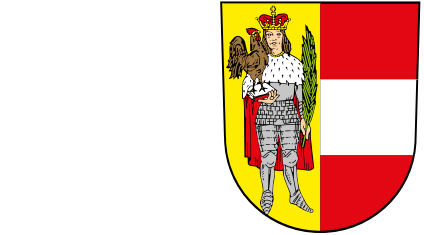
Po odbočení do antiky se pojďme vrátit do slovanského středověku

Na začátku nového letopočtu nám českou kotlinu opustili Keltové, prošli Germáni, prošli Slované, kteří zde zůstávají, částečně asimilují původní obyvatelstvo a teď se ocitáme v době konsolidace českého státu jako jakési velmoci evropské.

Založení Netvořic spadá do doby krále Přemysla Otakara I., je prvním dědičným panovníkem s královským titulem. On získává od Fridricha Sicilského Zlatou bulu sicilskou, všichni si pamatujeme trauma, kdy jsme se museli učit zpaměti rok 1212. Na našem území je to první panovník, který pro sebe i své potomky získává královský titul. Tím pádem se české země

Katolický kostel Nanebevzetí Panny Marie v Netvořicích

Erb městyse Netvořice

Kresba tvrziště

stávají jedním z mála království v říši a následně český král má privilegium nejvýznamnějšího kurfiřta, volitele římského krále. Jedná se o naprosto výsadní postavení české koruny v celém svazku středověké evropské unie, tedy svaté říše římské. V době panování Přemysla Otakara I., v roce 1205, nacházíme v tehdejších listinách první zmínku o Netvořicích.

V roce 1205 Netvořice vlastní vladýka jménem Čas a sídlí zde. Vlastní dvě popluží, dalo by se říci dva dvory nebo dvě velké parcely, které lze objet pluhem za jeden den a daruje je klášteru na Ostrově. Dar je první písemnou zmínkou o Netvořicích. Je zde jednak držba šlechtická a následně držba klášterní. Ostrovský klášter (někdy tak zvaný) se skutečně velmi dramaticky podílel na osídlení oblasti mezi

řekami, mezi Sázavou a Vltavou. Většina vesnic je buď poprvé zmiňována jako již dříve existující v listinách Ostrovského kláštera, anebo je Ostrovský klášter přímo založil. Zůstaneme-li u Netvořic, předpokládáme, že vladýka zvaný Čas tu měl jakési sídlo. Kde přesně ho měl a jak to sídlo vypadalo, nevíme, ale navážeme-li na mladší historii, vyvodíme si, jak sídlo mohlo vypadat. Jednalo se jistě o hrazenou dřevěnou nebo dřevohlinitou stavbu opevněnou valy, palisádami a příkopy a můžeme tedy předpokládat, že vladýka Čas sídlil na něčem podobném. Nicméně je to první zmínka. Druhá zmínka je o téměř půldruhého století mladší a je z roku 1350. V té době zde sídlí vladýka Doběš. Víme o něm, že měl sestru jménem Ofka, což je zdobnělina pro Žofii nebo Eufénii a tato byla jeptiškou v benediktinském ženském klášteře u svatého Jiří na Pražském hradě. A víme také, že on byl patronem kostela Panny Marie, farního kostela v Netvořicích. Jedná se o první zmínku o Netvořickém kostele, ovšem nikoliv o jeho založení, ale o jeho existenci. Kostel mohl být mnohem starší a mohl být do určité míry, hypoteticky, součástí původního feudálního

Netvořice, Hrubínova ul.

dvorce. Z původní gotické fáze kostela nám zůstalo pravděpodobně obvodové zdivo hlavní lodi, což nám dokládá na jižní straně částečně odkrytý gotický portál, který by mohl souviset se stavbou zmiňovanou v roce 1350. Kostel byl farní, to znamená, že u něj byla fara se stálým sídlem faráře, který měl na starosti okolní filiální svatyně a na přelomu čtrnáctého a patnáctého století máme doloženu i farní školu. Což souvisí i s tím, že od poloviny čtrnáctého století jsou Netvořice, třebaže k tomu nemají privilegium, uváděny jako městečko. Abychom si udělali představu o zdejší zástavbě v oné době, vraťme se o sto let do třináctého století, kdy k nám přichází revoluce v bydlení: trojprostorový dům se základním členěním na vstupní síň, komoru a případně podsklepenou a obytnou jizbu. Tímto způsobem se staví až do počátku dvacátého století. Kdybychom si zajeli do Muzea lidové architektury v Koločanech, těsně za slovenskými hranicemi, máme tam dům, o kterém bychom tipovali, že byl vystavěný ve čtrnáctém století, ale on má křestní list na rok 1906.

Čtrnácté století je v Čechách dobou rozkvětu a rozvoje i menších lokalit

Ano, jednalo se o období maximální prosperity českého státu. Jednalo se o vládu Karla IV., Čechy se stávají naprostým středobodem Evropy, rezidencí císaře a centrem Svaté říše římské, což byla bez nadsázky tehdejší „evropská unie“, v zásadě ta naše. Tehdy se ale inspiruje jednak z antické říše římské a jednak ze Svaté říše římské. V této souvislosti můžeme uvést jako perličku, že v berlínském archivu je uchována listina z roku 1373, kdy město Berlín za Martu Braniborskou přísahá na věčné časy věrnost království Českému. Je škoda, že to v roce třicet osm, třicet devět nikdo nepřipomněl... Je dobré si uvědomovat historické paralely a je

dobré se někdy v historii vrátit zpátky a podívat se, co naši předkové dělali, co je k tomu vedlo a co se z toho vyvinulo, protože historie se neustále obrací a neustále otáčí. Jsou jiné podmínky, jsou jiné situace, ale v zásadě to dění se nám opakuje.

Reprodukce kresby Mistra Bělka, Petr Chelčický - Masarykův dům. Archiv Šechtl a Voseček

A jak vypadaly okolo roku 1350 Netvořice?
V podstatě nejstarší stojící památkou Netvořic je kostel Panny Marie, který byl tedy nepochybně založen před rokem 1350, kolik před tím rokem, nevíme. Jeho současná podoba tak pochází z barokní přestavby z let 1747–53 a následně ji ještě doplnila taková spíše revitalizace než přestavba po roce 1825, kdy kostel poškodil požár. Ale byly tu minimálně jedna a pravděpodobně dvě další stavby, které by kostel svým stářím předčily nebo se mu rovnaly a byla to nebo byly to netvořické tvrze. Vzhledem k tomu, že máme od roku 1432 doloženo dvojí vladcké držení Netvořic, tak je pravděpodobné, že zemané, kteří zde žili, také někde sídlili. Mohly to být i neopevněné velké dvorce, ale můžeme předpokládat existenci tvrze. Zvláště proto, že ona dvojí držba zde prokazatelně kontinuálně probíhala již od roku 1205, který jsme zmiňovali v souvislosti se zemanem Časem, až do roku 1432, kdy císař Zikmund rozdává majetek Ostrovského kláštera a díl, který patřil ostrovským benediktýnům, se dostává do feudální držby. Starší literatura, August Sedláček, dá se říci praotec české kastologie, vědy, která se zabývá feudálními sídly, uvádí v době, kdy ještě našel pamětníky, že starší tvrz stála na východním okraji Netvořic někde v prostoru, co je dnes třeba Husův sbor nebo Muzeum motocyklů. Byla to vodní tvrz a ještě v polovině devatenáctého století v těch místech stála stavba, která ji částečně zachovávala. V devatenáctém století byla stržena a na jejím místě postavena stodola. Další informace nemáme, protože stavebně historický průzkum nebyl proveden, ale vzhledem k tomu, že je ještě na Josefinském katastru uváděn zaniklý rybník, který působí dojmem vodního opevnění, můžeme tam předpokládat jednu z netvořských tvrzí. Nicméně určité průzkumy, které v Netvořicích proběhly, předpokládají, že by feudální sídlo mohlo být

také nad kostelem na Pražské ulici. Asi tak sto metrů nad kostelem je krámeček a větší statek s Muzeem smaltu, též feudální sídlo. Jestli stála současně nebo postupně, lze jen předpokládat, ale jistě existovala. Netvořice se tedy dělí mezi dva zemanské šlechtické majitele a jedním se stává Svatomír z Bílska. Je to osoba pro nás zajímavá hned ze dvou důvodů. Jedná se o Svatomíra z Bílska a Březí, zakladatele rodu Netvořských z Březí, kteří až do poloviny šestnáctého století vládli netvořickému zboží a jejichž náhrobky si můžeme prohlédnout v netvořickém kostele.

Zajímavější je další informace. Svatomír z Bílska a Březí, zakladatel rodu Netvořských, je současně strýcem Petra Chelčického. Byl bratrem matky našeho jednoho z nejvýznamnějších církevních reformátorů a svým způsobem zakladatelem církve českobratrské, která je svojí nemilitantností, svým pacifismem velice sympatická a milá.

Jedná se o velice pěknou a velice úzkou vazbu na jednoho významného člověka s krásnými myšlenkami promlouvajícími i k dnešku. Ale není jediný, kdo v historii Netvořic byl významnou osobností.

Po roce 1400, ještě před netvořickými zemanými, držel Netvořice jakýsi Petr z Netvořic, dvořan Václava IV., a asi musel mít značný význam a postavení, když mu roku 1405 dává král Václav IV. do zástavy, respektive je tam psáno držení, celé jílovské zlaté doly, knínské zlaté doly a kašperskohorské zlaté doly v Pošumaví. Ono se nám může zdát, že získal neuvěřitelně bohatství, ale dle našich současných znalostí spíš dostal horký brambor z královských rukou, protože ony doly v té době již přestávaly prosperovat. Částečně je zaplavovala voda, částečně byly vytěženy, takže jestli Petra z Netvořic měl král natolik rád, že mu věnoval několik zlatých dolů nebo jestli ho natolik neměl

Nutno dodat, že po vymření netvořských z Březí před rokem 1550 přecházejí Netvořice k panství Tloskov a následně do držení Svatovítské kapituly, která je přičleňuje ke svému statku v Lešanech, ale Netvořice mají ještě jednu historickou budovu - radnici. Šipka naznačuje netvořickou radnici ze začátku dvacátého století.

Netvořice na přelomu 19. a 20. století

rád, že mu prostě hodil celý onen neprosperující podnik na krk a porad' si!, to dnes těžko soudit. Z dalších významných držitelů Netvořic je to řekněme donquijotsky profilovaný rytíř smutné postavy Jan Sádlo ze Smilkova, který získává Netvořice roku 1419 jako dvořan krále Václava, nejvyšší lovčí, držitel blízkého hradu Zbořený Kostelec, tehdy Kostelec. Byl to člověk, který se

z počátku přimyká k Husovu učení, je relativně věrný Pražanům a podporuje byt jako šlechtic a mocný pán veškerou jejich politiku. Ovšem jak je vše ošidné! Opět zde máme paralely na jiné dějinné události. Důvěřujte politikům a podlehněte nějaké euforii z předpokladu kladného vývoje. V roce 1421 je Jan Sádlo ze Smilkova obviněn, že se snažil navázat kontakt s králem Zikmundem a zradit Pražany a bez soudu je popraven na Staroměstské radnici. Rok na to ho následuje Jan Želivský. Jana Sádla je nutné litovat, byl pravděpodobně idealista, který věřil. Jana Želivského nelze až tak pardonovat, neboť to byl diktátor stalinského typu. Ale sudme, když jsme v té době nežili...

Ono se nejprve nejednalo o radnici, ale přízemní hospodářskou budovu vystavěnou nejspíš po roce 1683 řemeslníky najatými Svatovítskou kapitulou, nebo, což je pravděpodobnější, využili starší hospodářské stavby, kterou představili. Nicméně Netvořice získávají na počátku osmnáctého století od císaře Leopolda I. privilegia městská. Jako městečko je nejprve potvrdil již v roce 1521 Ludvík Jagellonský, ale Leopold privilegia potvrzuje znovu. Netvořice získávají určitý statut, a tím pádem potřebují vytvořit vlastní municipalitu, veřejnou správu. Obrací se na svatovítské kanovníky s žádostí, jestli by jim tuto velkou budovu, v zásadě v té době největší stavbu v Netvořicích, odprodali, což svatovítské kanovníky roku 1713 skutečně učiní a od tohoto roku vzniká v tehdy ještě přízračné budově nejenom zasedací prostor a sídlo samosprávy Netvořic, ale zároveň i nejstarší, dodnes zachovaný šenk, hospodu souvisle provozující pohostinské zařízení v regionu, v Benešovském okrese. Současnou podobu si pak radnice získává v polovině devatenáctého století, kdy je na ni nastavěno patro a od té doby se nezměnila. Po poslední zdařilé rekonstrukci vypadá velmi půvabně.

Městys Netvořice v datech

Archeologické nálezy z okolí Netvořic dokazují osídlení kraje již v době kamenné a bronzové. První písemná zpráva, potvrzující existenci Netvořic, pochází z roku 1205. Tehdy český král Přemysl Otakar I. potvrdil darovací listinu rytíře Časa z Netvořic, stvrzující odstoupení pozemků Ostrovskému klášteru na Vltavě. Tam se poprvé objevuje latinský název Netvoricum.

Po rytíři Časovi jsou připomínáni další držitelé Netvořic. K roku 1350 jakýsi Dobeš, k roku 1393 Mikuláš z Temeřic a k roku 1400 Petr z Netvořic, jinak zvaný Pecha, syn Jankův. Je uváděn mezi hospodáři nebo domovníky dvora králova v letech 1404 až 1414. Hovoří se o něm jako o sousedu staroměstském. Jedná se patrně o syna Janka Sádla ze Smilkova a Kostelce, nejvyššího lovcího krále Václava IV. Na sklonku doby husitské měl Netvořice v držení vladyka Chval z Chotče. Jeho jméno se objevuje při řešení sporu mezi Starým a Novým Městem pražským v roce 1429. Při jednání byl Chval z Chotče, seděním v Netvořicích, purkrabí hradu Kostelce na Sázavě, zvolen od Staroměstských jejich vyjednávčem.

Roku 1443 se usazují v Netvořicích Svatomír a Nedamír, strážcové Sádla ze Smilkova, který jim Netvořice odkázal. Jednalo se o příslušníky staré vladycké rodiny z tvrze a vsi Břeží (Břízy) u Osečan za Neveklovem. Jejich sestra Marta z Břeží byla matkou Sádla ze Smilkova. Ten zemřel bez pravých dědiců. Po usazení na tvrzi netvořické nazval Svatomír svůj rod

Radnice v Netvořicích

rodem Netvorských z Břeží. S jeho jménem byla pak historie Netvořic spjata až do počátku 17. století.

K roku 1350 je připomínán mezi farními kostely benešovského děkanátu i zdejší původní kostel. Jestliže k netvořické farnosti patřily další obce, znamená to, že Netvořice byly z nich největší. Podle soupisu z roku 1384 byla v benešovském děkanátu netvořická fara podle výše odváděných desátků hned za farností benešovskou. Toho roku odvedla 38 grošů půlročního desátku králi.

Netvořická tvrz stávala na východním konci obce. Ještě v polovině 19. století byla obydlena, ale později její zchátralá budova byla stržena a z části stavebního materiálu, včetně využití některých zdí, byly postaveny stodoly při hospodářském dvoře. V té době zmizely i stopy po někdejším příkopu.

Rod Netvorských z Břeží

Erb rodu se skládal z červeného štítu se zlatým pruhem kolmo nebo šikmo položeným, nad helmou křídlo týchž barev. Stejného erbu používal i Jan z Břeží, roku 1454 purkrabí na Konopišti za Zdeňka ze Šternberka. Po Svatomírovi dědil Nedamířův syn Aleš Netvorský. Roku 1521 podělili se o dědictví po něm synové Jan a Přibík. Podle rozsahu děděného majetku je vidět, že Netvorští byli zámožný rod. Netvořice získaly tak dva majitele. Zatímco Jan zdědil tvrz se dvorem a půl městečka s kostelem, zbylá část Netvořic připadla Přibíkovi. Jan Netvorský zemřel roku 1527 bez potomků a před smrtí upsal své zboží rytíři Janu Řepovi z Neveklova na Tloskově. Přibíkovým dědicem se stal Albrecht Netvorský. Takovýmto dědictvím měly Netvořice i nadále dva majitele. Potomek Jana Řepy Jan Adam odkázal své jmění včetně tvrze a půle Netvořic roku 1573 Bernardu Hodějovskému z Hodějova. Hodějovským potom část Netvořic patřila až do doby pobělohorské.

Albrechtův syn Aleš (Alexius) Netvorský se stal významným představitelem rodu, když byl okolo roku 1600 jmenován regentem panství konopištského. Po své smrti v roce 1602 byl pochován v Netvořicích, stejně tak jako jeho manželka Marie (Marjána), rozená Beřkovská ze Šebířova, která zemřela v roce 1616. Jejich náhrobní kameny jsou umístěny dodnes v netvořickém kostele. Aleš Netvorský zemřel v době, kdy konopištské panství bylo prodáno Dorotě Hodějovské, rozené

Hrzánové z Harasova. Tím se dostalo i konopištské panství do rukou Hodějovských, kteří v té době vlastnili již i část Netvořic.

I Alešovi synové se jmenovali jako jejich předci, Jan a Přibík. Jan se usadil na Jablonné, která Netvorským také patřila a přečkal na ní třicetiletou válku. Přibík po bitvě na Bílé hoře byl odsouzen ke ztrátě části majetku, mezi jiným i náležející části Netvořic. Před konfiskací se zachránil prodejem Pavlu Michnovi z Vacínova v roce 1622. Po účasti při vpádu Sasů do Prahy roku 1631 byl mu zabaven i pražský dům ve čtvrti sv. Štěpána, který se mu původně před královskou komorou podařilo zatajit. Obratem pak koupil Přibík dům v dnešní Palacké ulici v Praze 1.

Jablonnou dědil Albrecht, toho jména v rodu již také druhý. Zemřel roku 1683. Jeho syn Václav Ferdinand na Jablonné roku 1717 zemřel. Syn Václavův Jan Vojtěch v roce 1729 Jablonnou prodal a zakoupil Rtišovice u Milína. Jím postavený zámček z roku 1738 zde stojí dodnes. V roce 1755 dosáhl Jan funkce hejtmana berounského kraje. Zemřel ve vysokém věku roku 1771. Nejstarší syn Jana Vojtěcha František Ferdinand se dal na církevní dráhu a roku 1739 vstoupil do řádu theatinů. Druhý syn Ignác sloužil ve vojsku a držel Eš u Pacova. Třetí bratr Václav Ferdinand, toho jména druhý, koupil roku 1753 statek Pluhův Žďár na Jindřichohradecku, kde žije ještě roku 1786. Po smrti své první manželky Anny de Lazzari v roce 1756 se znovu oženil s Kateřinou de Monte Albano. Žádný ze

Netvořice - náměstí

Městys Netvořice

synů Jana Vojtěcha neměl mužských potomků, jen Václav měl dceru Marii, poslední známou příslušnici rodu Netvorských.

Jména některých manželek, do rodu přivdaných, a časté jméno Ferdinand ukazují, jak původně protestantský rod pozvolna splýval s rody katolickými, přicházejícími k nám v době pobělohorské z ciziny. Tak se z řad české šlechty vytratil rod, který byl asi po tři staletí spjat s českou historií a nesl jméno naší obce.

Historie městyse Netvořice s dalšími podrobnostmi na www.netvorice.cz

Tvrze v Nedvězí

Kolik vlastně těch tvrzí v Nedvězí bylo?

První nedvězská tvrz Nedvězí je téměř s jistotou až ze 14. století. Ta tvrz, která je dnes zachovalá ve statku Michael, v jeho zadní části, úplně nad Potočným údolím, je taková polověžňová stavba, samozřejmě s novověkými,

nicméně velmi pěkně udělanými pavláčkami. Pochází z 16. století, není-li ještě mladší. Ale nicméně v té době ještě stavba jako tvrz fungovala.

Myslím, že se dá předpokládat, že stavebníci této podoby tvrze byli asi z posledních z rodu Nedvězských z Nedvězího. Ale určitě stavěli na starších základech, takže stavebně historickým průzkumem by se existence tvrze určila minimálně pro přelom 14.–15. století.

A ta druhá, podle letopočtu první?

Kdybyste se podívali na Google mapy anebo i přímo na místě, tak uvidíte, že rybník vedle současného statku vytváří, když budeme stát na hrázi čelem k rybníku, po pravé straně výrazný ostruhovitý výběžek, na kterém stojí chalupa. A když ho budete obcházet ze všech stran, tak jsou tam ještě pozůstatky dodnes částečně zavodněného příkopu. Tam stála pravděpodobně starší tvrz. Je to hypotéza, ale troufám si

jí dát tak 95 procent. Ale jestli ta tvrz tu opravdu byla po určitou dobu současně s vedlejší mladší tvrzí nebo jestli byla předchůdcem té tvrze, to by nám zase odhalil až archeologický výzkum. Ale s jistotou lze říct, že tam stála tvrz, která asi mohla být, nebo spíše s jistotou byla starší než ta současná. A opět říkám, jestli stály tvrze současně nebo po zániku starší ji nahradila ta mladší tvrz, dodneška zachovaná částečně ve statku Michael, nemůžeme říct, ale rozhodně

Nedvězí

Tvrz Nedvězí, současný stav

Tvrz Nedvězí – pivovar, současný stav

Teletínská tvrz se znakem pánů z Nedvězí

Tvrz Nedvězí, část zástavby poplužního dvora, stav v devadesátých letech

Nedvězí – rybník se znatelným obrysem původní tvrze

tam byly soutvrziště, byly tam tvrze dvě. Pak je ještě situace spojená s Vysokým Újezdem, vladycké sídlo zcela nepochybně bylo i na druhém, levém břehu Vltavy v Třebenicích. Vysoký Újezd měl šlechtické patrony, to znamená, že faráře tam dosazovaly šlechtické rody. Jednak to byli Nedvězští z Nedvězího, jednak jejich příbuzní ve Vysokém Újezdě, pak to byli Teletínští, z čehož lze odvozovat, že s nimi rovněž byli spřízněni nějakým způsobem, minimálně erbovně, a dále to byli třebeničtí vladkové. V Třebenicích není nikdy tvrz uváděna, není tam ani žádné místo, které by se dalo s tvrzištěm ztotožnit, ale opět – oni mohli sedět na neopevněném dvorci anebo na statku. Lepší statek anebo tvrz tam mohly být a zanikly beze stopy v mladší

zástavbě, což také není ojedinělý případ. Ale každopádně dá se předpokládat, že i Třebeničtí byli nějakým způsobem spřízněni s Nedvězskými. Můžeme tedy u těch prvních držitelů teoreticky předpokládat společné užívání erbu tatarské čapky. Pokud by se nám náhodou nepodařilo dohledat prameny, které by je opravdu ztotožnily s rodem Talacků.

Tvrziště na Rabyni?

Je možné, že tvrz byla i v Rabyni. Ale tam pro to máme jedinou zmínku. August Sedláček ve své Encyklopedii hradů a tvrzí v Čechách uvádí, že starší literatura – konkrétně se odvolává na Hebera – uvádí do Rabyně tvrziště, které se

tam jemu nepodařilo nalézt. Hledal ho tam už na přelomu 19.–20. století. Což ale zase neznamená, že Heber, který pracoval podstatně dřív, tam v té době nenašel něco, co už mohlo být dávno rozvezené, rozorané. I do dnešní doby se rozorávají tvrziště, i v dnešní době, v současné době památkové ochrany zanikají tvrziště, památkově chráněné lokality. Takže co se dělo v 18., 19. století, si umíme asi představit. Nicméně co se týče Rabyně jako takové, tak byla klášterním zbožím, ale nepatřila ke zboží ostrovského kláštera, byť patřila benediktinům, ale patřila ženskému klášteru, patřila jeptiškám Řádu svatého Benedikta u svatého Jiří na Pražském hradě. A v jejich držbě je také zmiňovaná už od roku 1227, to znamená, že už na začátku 13. století ves Rabyně nepochybně existovala a patřila benediktinkám. Není důvod, proč by v té době nemohl existovat i Teletín a proč by v té době nemohly existovat i ty okolní obce, proč by Rabyně měla být výrazně starší. Teletín i Vysoký Újezd měly svůj význam polohou při zemské cestě nebo při jedné z větví zemských cest. Můžeme opravdu s velkou pravděpodobností říci, že stejně jako Rabyně na počátku 13. století, už v době panování Přemysla Otakara I. a Václava I., skutečně existovaly i obce Teletín a Vysoký Újezd. Držba Rabyně jeptiškami skončila rokem 1420, kdy husité se zachovali tak, jak měli ve zvyku ke klášterním držbám. Zničili je a připojili k majetku pražských husitů.

Roku 1436 nebo na přelomu let 1436–1437 získal koupí rabyňské panství Vysoký Chlumeč, ke kterému Rabyně pak připadla. Tehdy tam rozhodně tvrz nestála, protože nikdy už pak Rabyně nebyla rezidencí. Je možné, že v době klášterní držby tam mohl klášter nebo některý z klášterních nápravníků, to znamená drobných šlechticů v klientské službě kláštera, zbudovat opevněné sídlo, které mohlo sloužit k ochraně

Stará Rabyně

Cesta u Staré Rabyně

Tvrz Nedvězí, část zástavby poplužního dvora, stav v devadesátých letech 20. století

majetku relativně od kláštera vzdáleného. Totéž budoval Svatojiřský klášter ve Štěchovicích, kde byla trojklášterní držba, tu držely benediktinky, Ostrovský klášter a cisterciáci ze Zbraslavi. A Svatojiřské benediktinky tam také ve Štěchovicích nechaly budovat opevněnou tvrz. Takže je možné, že stejně si počínaly v Rabyni, ale nemáme k tomu jinou analogii než Heberovu mapu, která nám zakresluje tvrziště. Vzhledem k tomu, že Heberova mapa právě neoplývá přesností, při troše dobré vůle by se dalo říct, že ta tvrz označená k Rabyni může být totožná s naším Kročákovem, že se jenom o kousek netrefil – o kopec, takže je možné, že Heberova mapa naopak je nejstarší kartografickou zmínkou o tvrzi na Kročákově.

Nálezy středověkých tvrzí v lokalitách Nedvězí a Teletín

Co ve středověku znamenaly tvrze v menších vsích?

Venkovské tvrze byly významným faktorem středověké společnosti, ekonomických a přes jejich zemany společenských vazeb. My víme, proč vznikaly a jak vypadaly. Doba středověku byla nebezpečná, mnohem drsnější, a tudíž kdo měl nějaký majetek, měl potřebu si ho chránit. Ale představa, že tvrz byla vojensky skutečně hájitelný objekt v případě nějakého opravdového konfliktu, je nesmysl. Sloužily spíše k tomu, že například když dva zemani po mši šli do hospody a tam se spolu pohádali, kdo má lepší krávy, oba byli neústupní a jeden druhému vypověděl nepřátelství. Jeden z nich sebral deset pacholků a šel na toho druhého. Na své tvrzi se těm deseti opilým pacholkům třeba i ubránil. Nebo když šlo pět lapků a řeklo si – tady budou mít plné sklepy, tam si užijeme, tak na to opevnění stačilo. Ale už kdyby jel i malý oddíl královského vojska nebo nějaká šlechtická hotovost, tak neměli šanci. To byly maličké objekty, polodřevěné. Existovaly i větší tvrze, rozsáhlejší objekty, lépe opevněné, ale většinou ono opevnění sloužilo jen k ochraně majetku. Asi tak, jako když si zamykáte dům, aby se vám do něj nedostal běžný zloděj.

Takhle to bylo i s těmi tvrzemi. Pak pochopitelně působila otázka prestiže. Sečteno

Mgr. Jan Vizner při terénní práci na Kročákově

a podtrženo, tvrzí bylo pravděpodobně hodně, ale s různým významem. Bylo běžné, že ve vesnicích byly dvě i tři, Teletín v tom není žádná výjimka... Dokonce máme z písemných pramenů doloženo, že jednu vesnici drželo osm vladyckých rodů. Neznamenal to, že by tam stálo osm tvrzí, ale minimálně tam bylo osm velkostatků a ke každému patřily dvě poddanské chalupy. Zemani na tom byli také různě, ti nejchudší byli na úrovni lehce zámožnějších sedláků, až po opravdu zámožné pány, kteří drželi dvě, tři i čtyři vesnice a kteří pak byli schopni si stavět i hrádky nebo hrady, protože bohatli v královské službě. A úplně běžné bylo – zvláště v pokročilém 14. století nebo v době Václava IV. – že zemani vstupovali do služeb nejenom královských, ale i významnějších feudálů, ať světských, nebo církevních. Sloužili klášterům jako úředníci, vojáci nebo jako správci a sloužili třeba i městům, například jako velitelé městské hovatosti. Někteří ovšem jenom jako žoldnéři. To byli profesionální zabijáci, z nichž se potom rekrutovali třeba husitští hejtmani. A to byli opravdu profesionální žoldáci, kteří neměli nic, protože to byli třeba mladší synové, kteří tvrz nepodědili a zmohli se na to, že měli dva pacholky, jakous takous zbroj, koně, meč a teď hledali, kdo je najme do služby. Buď měli štěstí a najal je

někdo do vítězné války a oni pak získali nějakou kořist, kterou zpeněžili, najali si větší družinu, za dražší peníze se nechali najmout. Znova zbohatli, když ovšem jejich strana vyhrála, a pak se mohli vrátit a postavit si tvrz a koupit i vesnice. – Anebo naopak zchudli a pak ty rody zanikly úplně. Takto vzniklá drobná a střední šlechta se tedy těžko mapuje. Ale tvrzí bylo na území českého státu tisíce. Tisíce!

Tvrz Kročákov

Historie tvrze Kročákov nad Teletínem na dohled z Vysokého Újezda

Na základě předběžného povrchového průzkumu, který byl proveden na zbytcích středověké tvrze Kročákov, se podařilo zachytit průběh valů, příkopů, do značné míry pravděpodobný průběh zděného ohrazení a minimálně dva reliktu zděných staveb. Dále porostové příznaky dvou dalších roubených staveb nebo staveb lehčí konstrukce, které byly navázané na jednu z těchto staveb zděných, a také místo pravděpodobné věžové nebo zděné brány.

Z toho jsme si mohli udělat představu, jak stavby teoreticky vypadaly v té nejzákladnější podobě. Samozřejmě nelze s určitostí stanovit, kde byla okna či jak vypadaly lehčí konstrukce, nemohu určit, jestli zděné konstrukce měly jedno nebo dvě patra. Ale mohu vycházet třeba z ikonografických pramenů nebo z analogií jiných výzkumů, případně ze zachovalých staveb. Zhruba se sedmdesátiprocentní pravděpodobností jsem tedy zrekonstruoval možnou obrazovou podobu tvrze na Kročákově nad Teletínem, která by materiálově, to znamená s tím, co z toho máme, měla vzniknout někdy v průběhu 14. století. Budeme schopni vše datovat asi přesněji, jestli se nám podaří v budoucnu udělat základní archeologický výzkum.

Statek Kročákov na mapě z roku 1840

Tvrz Kročákov nad Teletínem s erby pánů z Nedvězí s tatarskou čapkou, Netvořských z Břizy a rodu Talacků

Podrobnější povrchový výzkum

Další povrchový a částečně podpovrchový výzkum v podobě jedné sondy doložil jako ohrazení tvrze na Kročákově val tvořený dřevěnou konstrukcí, dnes pochopitelně zaniklou, kterou vyplňovaly kameny většinou v průměru do 10 cm, ale některé až do 25 cm velikosti. V sondě se našlo i větší množství mazanice, tedy vypálené hlíny z omítání a výplně lehčích konstrukcí staveb. Jejich množství dokládá značný rozsah

těchto staveb a patrně i lehčí konstrukce vyšších pater hlavních obytných staveb, které mohly být zděné možná jen v přízemcích či maximálně do prvního patra. Nicméně se jednalo minimálně u jedné z obytných budov o relativně luxusní provedení, což dokládá nejen nález komorové kachle, ale i nejnovější nálezy většího množství nespalitelné střešní krytiny, tedy pálených tašek.

Nálezy mazanice zároveň dokládají zničení minimálně nějakých staveb či stavby na Kročákově požárem. To nemusí nutně znamenat zánik tvrze vojenskou akcí, je to ale pravděpodobné, a to i vzhledem k nejnovějšímu nálezu tří masivních střel z kuše datovaných před polovinu 15. století. Taková akce mohla souviset s husitskými válkami, ale rovněž s válkami poděbradskými v 60. letech 15. století, při kterých zanikla řada opevněných objektů v dolním i středním Posázaví (Zbořený Kostelec, Zlenice, Stará Dubá a jiné).

Můžeme si tvrz popsat?

Na základě povrchového průzkumu jsme v trojrozměrné podobě vytvořili představu, jak by mohla zástavba na tvrzi Kročákově vypadat. Jedná se o pohled na tvrz Kročákov od lesa, takže pohledově by za tou tvrzí dole byl Teletín, ovšem přes tu tvrz nemáme vesnici vidět...

Zatím se nám nepodařilo stavebně rozlišit jednotlivé fáze, takže nejsme schopni určit, jestli to takhle vypadalo už na začátku existence tvrze nebo až v závěru a jestli obě stavby existovaly současně. Ale je to do značné míry pravděpodobné. Zdejší tvrz byla tehdejší módní typ, který pro to pokročilé 14. století u nás byl v hradní architektuře běžný, ne už ale tolik běžný v tvrzích. Ale také se tam vyskytuje. Je to dvoupalácová dispozice, to znamená dva věžové paláce nebo dvě věžové stavby víceméně totožného nebo téměř shodného půdorysu,

na který se pak vázala nějaká další zástavba, která v tomto případě – což je na tvrzích běžné – byla lehčí konstrukce. To znamená hrázděná, roubená, případně vyplétaná, omítaná. A zachytili jsme tam objekt, který s největší pravděpodobností byl zpevněnou bránou nebo věží, s příkopem, přes který vedlo nějaké přemostění. Vzhledem k tomu, že jsme nešli výrazně pod terén, tak jsme ji zatím nezachytili v podobě nějakých kůlových jam nebo pásů, ale na tom valu je velice pravděpodobná palisáda.

Současný pohled na ostroh lesa, kde stávala na Kročákově pod vrchem Máj tvrz Kročákov

Kdo byl majitelem tvrze?

Můžeme si ukázat erb Nedvězských z Nedvězí, což je rod, který seděl jak na Nedvězí, tak na Vysokém Újezdě. A je pravděpodobné, že byl minimálně spřízněn i s těmi Teletínskými, protože měli společné patronační právo k vysokoújezskému mariánskému kostelu. Je možné, že byl spřízněný i s Třebenickými, protože tam bylo společné patronství, nejenom společné patronační právo. Takže téměř jistě se dá usuzovat, že původně užívali společný erb.

Erb pánů z Nedvězí v kresbě Jana Heřmana

Znak rodu Talacků, možní zakladatelé vsi Teletína

Lze tedy předpokládat, že to byli na Kročákově minimálně jejich příbuzní, a můžeme se domnívat, že je to začátek existence Teletína. Můžeme předpokládat, že tam mohli sedět vladykové z rodu, který užíval nedvězský erb z tatarské čapky, stejně jako ti Nedvězští z Nedvězí. A že stejný rod nebo vladykové z toho rodu mohli sedět i na Třebenicích. Máme pro to analogie z oblasti České Sibiře, která není tak vzdálená, ale i z jiných oblastí, kde opravdu pokud někde bylo patronační právo, byť se týkalo několika tvrzí, několika vladyckých rodin, pak ty vladycké rodiny byly stejného rodu. Například páni z Wartenberka ve finále tvořili deset až patnáct rodin, které se psaly po různých hradech či panstvích, ale užívali stejného erbu, všichni se považovali za Markvartické.

Páni Netvorští z Břízy, kteří v 15. století získali Netvořice, drželi v pozdější době i Břežany, Lešany a před polovinou 15. století získali i část Teletína. Ovšem kterou z těch tvrzí vlastnili, kterou část, to nelze z pozemkové držby určit. Ale rozhodně na Teletíně vlastnictví měli. A k posledním možným majitelům – to je spíš taková hypotéza. To jsou Talackové, kteří jsou pro druhou polovinu 15. století a dále uváděni na Rychnovsku. To znamená

v podhůří Orlických hor. Nicméně poprvé jsou zmiňováni v roce 1448 jako žoldnéři ve službách Jiřího z Poděbrad při obsazení Prahy, kde se o nich uvádí, že to byli vladyčtí, rytířští žoldnéři z Povltaví. Teoreticky by tedy mohlo být něco na tom, že se Talackové mohli ztotožňovat s Teletínem, i vzhledem k tomu, že jde o Povltaví. Ale je to opravdu jen hypotéza, kterou, pokud se nám nepodaří zjistit nějaké další prameny, nemůžeme potvrdit, ale stejně tak těžko ji lze vyvrátit.

Ilustrační snímek

Takhle tedy mohla vyhlížet tvrz na Kročákově se svými dějinami někdy v 15. století nebo na přelomu 14. a 15. století, až do zániku, který se dá předpokládat v pokročilém 15. století.

A co se dál dělo s troskami tvrzí?

Pravděpodobně na život tvrze bezprostředně navazoval statek, který asi vznikl v místech poplužního dvora, který byl součástí tvrze. Půdorys statku je velice pěkně zachovalý v podobě porostových příznaků. Jak jsme to prohlíželi,

byla to stavba ve tvaru delšího obdélného půdorysu. A statek existoval, jak spolehlivě víme z katastrální mapy z období kolem roku 1840. Jeho zánik je otázkou, ale pokud existoval v polovině 19. století, je dost možné, ba i pravděpodobné, že mohl být užíván až do esesáckého vysídlení území. Nálezy, které máme z celého Kročákovy, zároveň ukazují, že statek existoval i dřív, protože jsou tam nálezy kontinuálně od pokročilého 14. století až do 18.–19. století. A samozřejmě i mladší. Byl zde nalezen například dvacetizlatník Františka Josefa. Minimálně do pokročilého nebo konce 19. století ono místo žilo běžným provozem. Je nutné dodat, že statek byl z kamene pocházejícího ze zaniklé tvrze, protože to patřilo také k rysům doby. Z rozpadlé tvrze poblíž vzniká jiná stavba v pozdějším období.

Teletínská tvrz

O Teletínském tvrzi nikdo z místních pamětníků nevěděl a i pro odbornou veřejnost se jedná o novinku.

Budeme-li brát Kročákov jako horní tvrz – a nemysleme si, že ves Teletín, jak ji nyní vidíme, nemohla stát spíše výš než nyní – můžeme hovořit o dolní Teletínském tvrzi stojící na cestě vedoucí od Sázavy na Vysoký Újezd a dál... Současná silnice je jen přeložena o pár desítek metrů nad původní cestu procházející tvrzí. Vzhledem k tomu, že ji máme zatím jen ohledanou a ani k nějakému zaměření, ani pod zem jsme se nedostali, tady se spíš pohybujeme v oblasti doměnek. Vycházím z toho, že v nejvyšší části hledaného tvrziště je zachovalý pahorek, ve kterém se nám podařilo zjistit zděná nároží, pozůstatky poměrně masivního obvodového zdiva. V tomto případě by to mělo souviset se zděnou stavbou. A vzhledem k tomu, že nad současnou stodolou (statek

Teletínská tvrz ve 14. století se znakem pánů z Nedvězí, kteří mohli být k tomuto území v užším vztahu

Josefa Fulína) se nám podařilo zachytit terénní deprese, které pravděpodobně měly být pozůstatkem valů a příkopu, tak bych vycházel z obvodového ohrazení. Přístup by měl být řešen z nejsnáze dostupné strany, to znamená z prostoru dnešní silnice. S ohledem na poměrně velkou plochu vnitřního ohrazení lze na tvrzišti předpokládat nějakou další

Původní teletínský špejchárek z 14. století

zástavbu. Ale pohledově se tam nic nejeví. Je možné, že to byla zástavba kamenná nebo že ta zástavba tam nebyla a jenom se přimykala k obvodovému hrzení. To zatím nemůžeme říci, dokud neproběhne základní výzkum s několika výkopy. Ale vycházejme z toho, že prostor pro tu zástavbu tam je.

Vytvořil jsem rekonstrukci jakési konstrukčně lehčí roubené stavby. Neznamená to, že takhle přesně tvrz vypadala, ale z hlediska dobových souvislostí je to pravděpodobné. Zděnou stavbu máme zachycenou obvodovým ohrazením víceméně také. To odpovídá pohledu na současný terén. Máme zachycený středověký špýchárek, který se zachoval do současnosti, lze tedy předpokládat, že z této strany byl poplužní dvůr. Ale je to opravdu jen ideální rekonstrukce, kterou nemůžeme vydávat za hmotovou rekonstrukci jako takovou.

Kde v Teletíně tvrz stála?

Budeme-li stát u Božích muk, u pomníku obětí první světové války na vrcholu původní návsi, uvidíme vedle svobodnického domu Dvořákových (dnes Vopršalů s prodejem domácího chleba) stávající gotický špýchárek. To by byla hypoteticky zástavba, jak mohla vypadat někdy v počátku 15. století na místě poplužního dvora souvisejícího s tvrzí. S tím, že poplužní dvůr byl pravděpodobně průjezdný. Lze tak soudit podle terénních depresí a určit směr cesty a je tam ještě v paměti, že původní cesta před stavbou současné silnice vedla tím směrem. Tehdejší hlavní cesta nebo silnice by procházela okolo tvrze a z ní by se projíždělo přes příkop skrz val do areálu tvrze, přes hřeben, za kterým vede cesta na vyhlídku Máj. Podotýkám, že kromě špýchárku, který je dochovaný, a kromě základu zděné stavby a obvodového ohrazení je to ostatní opravdu jen hypotetické.

Tvrz Kročákov

Ukázky nálezů prvního ohledání terénu

Nejprve si ukážeme denárek, ražba Vratislav II., to znamená první český král korunovaný, nikoliv tehdy ještě dědičný. A jsme ve druhé polovině 11. století, to znamená někdy v roce 1170, dejme tomu 1180. Denárek nese na rubu ideální portrét svatého Václava s nápisem Wenzeslaus, což měly veškeré přemyslovské denáry. Na líci je ideální portrét krále sedícího na trůně, v ruce se svatováclavským kopím, a nápis Vratislavus. To znamená, že ten stříbrný denárek je ražba Vratislava. Bohužel nám, i když by to bylo krásné, nedatuje existenci tvrze v 11. století ani existenci Teletína v 11. století, protože byl nalezen v depotu, to znamená v soupravě dalších mincí, z nichž nejstarší je z 16. století a nejmladší z konce 17. století, císař Leopold I., to znamená někdy okolo let 1680, 1690.

A vaše hypotéza, jak se tam dostal?

V tomto případě je velice nepravděpodobné, že by někdo měl na konci 17. století u sebe hrstičku málo platných mincí, kde je ražba salcburské arcibiskupství, kde je ražba Pasov, kde je ražba Ferdinand nebo Leopold. To znamená naprosto různorodých mincí, mezi něž by se zamíchal vratislavský denár, v té době už starý nějakých 700 nebo 600 let. Moje hypotéza, které dávám 99 procent pravděpodobnosti, je, že se jedná o torzo jakési amatérské numismatické sbírky, která se mohla ukrývat na nějaké chalupě. V době, kdy ten prostor byl vyklízen pro cvičiště, tak hoši z SS při rabování chalup tu sbírkou našli, mezi sebou se o ni podělili a jakýsi Heinz, který si svůj podíl zabalil do papíru, si pak v lese odskočil a vypadlo mu to z kapsy. A my jsme to takhle našli. Spíše se nám to tedy datuje jako rabovací činnost SS než stáří tvrze. Nicméně nález denárku a ten denárek sám o sobě je hodnotný..., ale bez vypovídací hodnoty pro

Původní tuhovaná keramika z lokality Kročákov

Nálezy prvotního ohledání lokalit tvrzi

Šipka do kuše, pochází z období husitských válek

Nález sbírky historických mincí

Nalezený denárek nese na rubu ideální portrét svatého Václava s nápisem Wenzeslaus, což měly veškeré přemyslovské denáry

Nález komorového kachle. Ty byly obráceny otvorem ven z kamen a byly zakončeny kuželem nálevkovitého tvaru

Nalezené kovové předměty, jako volské podkovy a části kování na hospodářské předměty

Kamenná dlaždice, pravděpodobně z dláždění přízemku nebo suterénu tvrze Kročákov

Na tvrzi se našlo poměrně dost cihlového materiálu a podle jeho struktury a některých tvarovek se pravděpodobně jedná o provenienci cihlen ostrovského kláštera

historii lokality. O historii vysídleného prostoru to ovšem může vypovídat leccos.

A jak lze datovat nalezené části keramiky?

Keramiku je možné datovat do přelomu 14.–15. nebo do první poloviny 15. století. Je to keramika částečně tuhovaná, to znamená, že do hlíny byl přidáván grafit, což ji zkvalitňovalo po stránce propustnosti. Jednalo se o nádobu, která mohla mít výšku zhruba 30 centimetrů, téměř s jistotou to byl hrnec na vaření, který se stavěl přímo na ohniště. A jedná se o nález související s tvrzištěm Kročákov.

Dále je to nález komorové kachle. Byly obráceny otvorem ven z kamen, dole byly zakončeny kuželem, takže to byly takové nálevkovité kachle. Tím docházelo k ventilaci tepla z topeniště ven. Jedná se o nález z prostoru jedné z těch zděných staveb na kročákovském tvrzišti a dokládá to, že přímo v téhle stavbě nebo někde v objektu existovala minimálně jedna kachlová kamna. To znamená, že to byl objekt s relativně luxusním bydlením. Na 15. století to byl určitě přepych, protože kachlová kamna byla vybavením, které by se dalo přirovnat například k dnešnímu topení v podlaze. Luxus nikoliv nedostupný, ale nic, co by měl každý.

Kovové nálezy

Kovové nálezy pocházejí z Kročákova a nejbližšího okolí. To znamená z tvrziště a z plochy mladšího statku, navazujícího na poplužní dvůr od tvrze, a z plochy okolo tvrziště.

Jedná se především o nejrůznější těžce datovatelné, ale patrně středověké a raně novověké předměty, poněkud hřeby a cvoky, dále volské podkovy, čepelky a čepele, střely do samostřílů a kuší, unikátní je nález knižního kování a zajímavé jsou i opaskové a oděvové zápony a knoflíky i kulovité gombíky pocházející ze 14. až 18. století a tři jádra střel do ručnic či hákovnic,

která by, pokud nepocházejí z nějakých pozdně středověkých či raně novověkých loveckých aktivit po době trvání tvrze, mohla dokládat zánik feudálního sídla vojenskou akcí, ale to je též pouze úvaha.

Bylo zkoumané území ještě něčím ohraničeno?

Veškeré kopce, které vedou od Kročákova směrem k Vltavě, byly nepochybně ve středověku a pravděpodobně i v mladší době zcela bez lesů. Budeme-li pokračovat proti proudu Vltavy, narazíme na hradiště zatím nedatované. Jedná se také o středověký hrádek, který pravděpodobně souvisel s kolonizačním úsilím ostrovského kláštera, a nebo se může jednat i o miniaturní pravěké hradiště. Ale nemáme to zatím datované, takže nejsme schopni říci, o co skutečně šlo. Je to proti proudu Vltavy ve směru od Máje, již na rabyňské straně Pexova luhu, na rabyňské straně v Třeblově.

Jak vypadala místa kolem Teletínského tvrze?

Máme zde pod Májem zachovalé středověké plužiny, terasovité úpravy kopců nad Vltavou, které ukazují, jak se tehdy snažili okolí tvrze maximálním způsobem zúrodnit.

Můžeme si slovo plužiny vysvětlit?

Plužina je místo upravované pluhem. To znamená místo orané.

Byla to terasovitá úprava strání tak, aby se dala zemědělsky využít. Plužina měla na šířku 10–15 metrů, ale mohly to být i louky, které byly sečené. Ale spíše bych to viděl opravdu na políčka, kde bylo buď seté obilí, nebo hrách, nebo jakékoliv zemědělské plodiny. Sahaly bezprostředně až k těm skalním srázům nad Vltavou, aby místní mohli každou píd' půdy zúročit. Po-vltaví je kraj kopcovitý, nepříliš úrodný, takže

šlo opravdu o každý kousek země, kterou bylo možné zorat.

Jaké další zajímavosti první výzkum přinesl?

Například na Kročákově jsme našli šipku do kuše. Je bezprostředně z prostoru jedné z těch zděných kamenných staveb. A šipka do kuše leží na kamenné dlaždici. Ta je

Ostrovský klášter podle F. Stehlíka, kresba Jan Heřman

Pohled na Vltavu z vrchu Máj, pod kterým stála tvrz Kročákov nad Teletínem

pravděpodobně z dláždění, asi přízemku nebo suterénu. Má uhlazený povrch, je z jakéhosi křemence. Vidíme horní plochu danou na vodováhu nádherně ohlazenou a vyleštěnou nejenom původní úpravou, ale i chozením generací. Úplně jako linoleum.

Pak jsou to cihly. Na tvrzi je poměrně dost cihlového materiálu a podle jeho struktury a některých tvarovek se pravděpodobně jedná o provenienci cihlen ostrovského kláštera. To znamená, že bychom byli před rokem 1420. Cihlových věcí je tam poměrně hodně, takže tvrz i s kachlovými kamny mohla být docela výstavná, protože cihly nebyly tenkrát nejlevnější stavební materiál.

To, že se na konstrukcích zděné stavby výrazněji podílelo cihlové zdivo, zas napovídá fachuverku, to znamená hrázděnému nejvyššímu patru, protože na něj se užívaly v luxusnějších případech cihly. Pravděpodobně se jednalo o relativně honosnější objekt.

Nález cihel a jejich datování koresponduje s tím, co bylo nalezeno na ostrovském klášteře. Cihelny tam fungovaly do roku 1420, takže teoreticky stál Kročákov před rokem 1420. Nelze samozřejmě vyloučit, že to bylo převážené později, už z destrukcí kláštera, ale je to málo pravděpodobné. Dá se tedy předpokládat nějaká spolupráce s klášteřem na Ostrově. Je to logické vzhledem k blízkosti kláštera a vzhledem k tomu, že to byl v tehdejší době největší, dá se říci, manufakturní výrobce. Klášter vyráběl cihly, keramiku, dlaždice, náboženské předměty a vyráběl to ve velkém. Z dílen ostrovského kláštera byl zásobován Vyšehrad ve spytihněvské době, to znamená v 11., 12. století. A ty vyšehradské dlaždice, které jsou doloženy z výzkumu na Vyšehradě, jsou naprosto totožné s dlaždicemi nalezenými v ostrovském klášteře. Je nesmysl, aby to bylo obráceně, aby Vyšehrad dodával proti proudu na Ostrov.

Tvrz na Vysokém Újezdu se znakem pánů z Nedvězí

Takže kníže dal objednávku velice výkonným ostrovským klášterním cihelnám a po vorech se to posílalo po vodě pro dláždění knížecího hradu na Vyšehradě.

Jaké jsou vazby mezi ostrovským klášteřem a okolním osídlením?

V okolí velkých šlechtických dominií žila takzvaná klientská šlechta. To znamená ne vysloveně manové urození nebo služební manové, ale šlechta schopná samostatného hospodaření, využívající možnosti získání hotových peněz ve službě těm mocnějším feudálům, ať už církevním, nebo světským. Je to doložené u zlatokorunského kláštera, u sedleckého kláštera, zbraslavského kláštera. Jestliže lze s jistotou u sázavského kláštera určit, kde měli klášterní nápravníci i svůj vlastní dům v areálu kláštera, kde mohli pobývat v době výkonu své služby, není důvod předpokládat, proč by tomu tak nemohlo být i u ostrovského kláštera.

Do určité míry pravděpodobnosti lze tedy předpokládat, že někteří z držitelů Teletína, Nedvězí, Vysokého Újezdu před rokem 1420 mohli být i v nějaké manské nebo služebné

povinnosti k ostrovským opatům. Což by nám potom opět korespondovalo s nějakou proveniencí tvarových cihel z ostrovského kláštera na Kročákově. A pokud oni byli ve službě ostrovskému klášteru, tak využívali všech možností, které jim služba dávala. To by vysvětlovalo například přítomnost knih na tvrzi, přítomnost cihel ostrovské proveniencie a tak dále. Ale to je opravdu hypotéza, kterou lze těžko potvrdit, ale také ji nelze vyvrátit. Není prostě nepravděpodobná.

Několikrát jste použil spojení módní tvrz – tvrze podléhaly tehdejší architektonické módě?

Módní stavba, ano. V druhé polovině 14. a v pokročilém 14. století byl velice módní takzvaný dvoupalácový typ nebo dvoupalácová dispozice. Ta existovala již předtím, na českém území je pravděpodobně nejstarším reprezentantem dvoupalácové dispozice Kožlí. Příkladem může být rekonstrukce hradu Maidstein, jinak Dívčí Kámen, což byl jeden z největších hradů

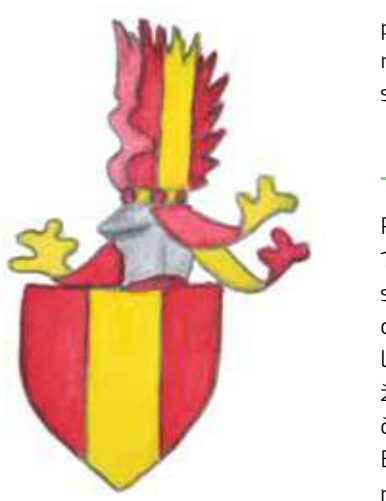
Kročákov nad Teletínem, strategická poloha na dohled Vysokého Újezdu

Páni ze Štěpánova, jedni z pozdějších majitelů majetků v Teletíně

Erb Hostáků, svobodníků z Teletína, kresba Jan Heřman

Znak Netvořských z Břízy

v Čechách, relativně mladý hrad založený 1349. Jednalo se o rožmberský hrad nedaleko Krumlova. A dvoupalácová dispozice znamená toto: hradní jádro tvoří dva téměř identické paláce nebo dvě téměř identické palácové stavby částečně věžového charakteru, mezi nimiž je nádvoří obehnané hradbou. Třeba Léšno u Benešova, tedy Líšno. Na teletínské tvrzi, na Kročákově, je tato dispozice pravděpodobně v určité modifikaci také, byť tam není spojení hradbou, ale byly to dvě zděné palácové budovy. Máme to i jako ikonografii v bibli Václava IV., kde je jako určitá ilustrace k biblickým událostem vyobrazená tvrz, která tuto dispozici rovněž zachovává. Nepochybně to tedy byl i u drobných vladyckých sídel v té době módní typ stavby.

Je zajímavé, že i raný středověk měl vedle účelnosti také své módní vlny.

Ano, i raný a vrcholný středověk měl své módní vlny. Zároveň šlo o regionální záležitosti. Třeba celý jih Čech ovlivňuje takzvaný

severodunajský typ. A když se podíváte na to, jak vypadají kostely třeba ve Vimperku, v Českém Krumlově nebo v Kájově, je to stejný styl, jaký vidíte v Rakousku. A zase úplně jiný typ sakrálních staveb než na zbytku českého území. Zároveň se ale projevuje německý a polský módní vliv ve Slezsku, kde převládá cihlová gotika. Asi Eliška Rejčka, která byla Polka, po matce Švédka a následně vyrůstala, dospívala v Braniborech, si k nám přinesla enklávu cihlové gotiky. A vidíte, že kostel v Hradci Králové, kterého je zakladatelka, kostel Svatého ducha, kostel Panny Marie, klášter cisterciáček na starém Brně, to vše jsou cihlové gotické stavby. I tenkrát stavitelství podléhalo módě úplně stejně jako dneska. Co se projevovalo na velkých stavbách, projevovalo se potom módně i na těch malých. Jako známe secesní paláce typu Obecní dům či hotel Paříž, známe i drobné secesní vily stavěné jako letní byty. Totéž platilo o tvrzcích. Když onen zeman objížděl sousedy, viděl, že tenhle bohatec si postavil takovýto hrad a tamten také, tak si řekl: já to chci rovněž, nemám na to sice peníze, ale

postavím si takovou miniaturku, že? Tohle jsou módní vlivy architektury, nic nového. Podívejme se kolem sebe dnes.

Tvrze v době staletí

První písemnou zmínku k Teletínu máme z roku 1379. Ale je naprosto jisté, že obec má trvání starší. Nejenom Teletín, ale i když vezmu Nedvězí, Vysoký Újezd nebo Krňany, tak to je oblast, kterou kolonizoval ostrovský klášter založený Boleslavem II. roku 999. V zakladatelské činnosti ještě téhož roku pokračoval jeho syn Boleslav III. Dalo by se tedy předpokládat, že někdy už v 11., 12. století mohlo docházet ke kolonizaci regionu. Vysloveně buď přímo ostrovskými benediktiny nebo pod jejich vlivem nějakými jejich klienty. Tyto osady mohly vznikat už někdy ve 12., maximálně 13. století. Týká se to i sousedících Krňan s Teletínem. A kde byly původní Krňany? Nahoře, na výšině nad Šajtovkou a byly pak zničeny za husitských válek, kdy husité procházeli ostrovským panstvím a nemaje nic lepšího na práci, plenili, na co přišli. Na to doplatil i Teletín a další okolní obce v původním ostrovském držení.

Je možné, že i ten původní Teletín jako Krňany a jiné obce mohl být posunut trošku jinam, než je současná zástavba. Na druhé straně si myslím, že současná poloha je natolik příhodná a obec natolik krásně zachovává středověkou dispozici, že bych předpokládal, že původní Teletín je stále na stejném místě a vznikl z původní zástavby už někdy ve 12., 13. století. Nicméně pokud osada v té době opravdu patřila k ostrovskému klášteru nebo k jeho újezdu nebo tam seděli přímo nějací klienti, byť jako vladycká rodina, která byla v bezprostřední službě ostrovského kláštera, tak se to pochopitelně neprojevilo v pozemkové držbě, to znamená ani v deskách zemských. Proto je první písemná

zmínka až ze sklonku 14. století, prvního roku vlády Václava IV.

Následně prvním držitelem, který je zmiňovaný k Teletínu, je Mikuláš z Teletína, který ho držel minimálně do roku 1394. Nevíme, z jakého byl rodu, ale právě u těchto úplně prvních držitelů můžeme předpokládat, že byli nějakým způsobem spřízněni s Nedvězskými z Nedvězího, to znamená, že mohli užívat stejný erb, tedy tatarskou čapku. Ale zároveň nevylučuji, že tam mohli být, ale to nelze potvrdit – oni Talackové, kteří užívali erb, který se potom přenesl na Rychnovsko, to znamená erb s telecí hlavou.

Již na začátku 15. století to po Mikulášovi z Teletína dědí – nelze určit, jestli jeho syn, ale je to pravděpodobné – Zikmund, který se opět píše z Teletína. Část toho teletínského zboží prodává Ješkovi Skomrachovi z Bažimi, respektive tenkrát psáno z Blažimě. A tohle je první zmínka o dvojí vladycké držbě na Teletíně. Vzhledem k tomu, že onen Skomrach z Bažimě se dále psal sezením na Teletíně a zároveň s ním tam fungoval jakýsi Lučistec, vladyka Lučistec, který se taktéž psal sezením na Teletíně, znamená to, že tam musely fungovat dva v tuto chvíli už pravděpodobně příbuzensky nepojené rody, které musely sedět na vlastní držbě. To potvrzuje existenci dvou vladyckých sídel. Nemůžeme je ještě stoprocentně ztotožnit s předpokládanými dvěma tvrzemi, které máme lokalizované – Kročákov a teletínská tvrz. Je však možné, že některá z těch tvrzí vzniká až v 15. století a že tam mohl předtím být jenom dřevěný nebo i částečně kamenný, ale neopevněný vladycký dvorec nebo částečně opevněné sídlo. Máme pro tohle ekvivalenty hlavně z jižních Čech, kde proběhly vykopávky obdobných vladyckých dvorců. Konec konců je tu i známý a velmi důkladně prozkoumaný Trocnov, který nepochybně byl

minimálně po dobu jednoho a půl století, to znamená dvou generací, zemanským sídlem, sídlem zemanského rodu. A přesto to nebylo opevněné stavení. Byl to dvorec, který sice splňoval parametry tvrze, měl i jakési věžové stavení, ale žádné stopy po opevnění zemním, příkopem, valem, nic tam nebylo. Byl to takový pevněji zbudovaný a do určité minimální míry hájitelný, ale opravdu jenom statek. Obdobně se dá říct, že ti první teletínští urození držitelé mohli sídlit i na nějakých neopevněných dvorcích nebo jenom částečně lehčeji opevněných

dvorech. O podobné zástabě můžeme uvažovat i ve Vysokém Újezdu.

Horní teletínskou tvrz v poloze zakresleného statku Kročákova můžeme datovat minimálně do pokročilého 14. století. Potvrzují to provedené povrchové sběry s nálezy dobové keramiky, které tvrz do 14. století datovaly. Máme i cihlové tvarovky, které by svědčily o tom, že objekt byl relativně kvalitnější, protože cihla patřila ve 14. století k dražším a tudíž luxusnějším materiálům. Cihlové materiály nám opět napovídají, že by tam mohlo jít o určité souvislosti

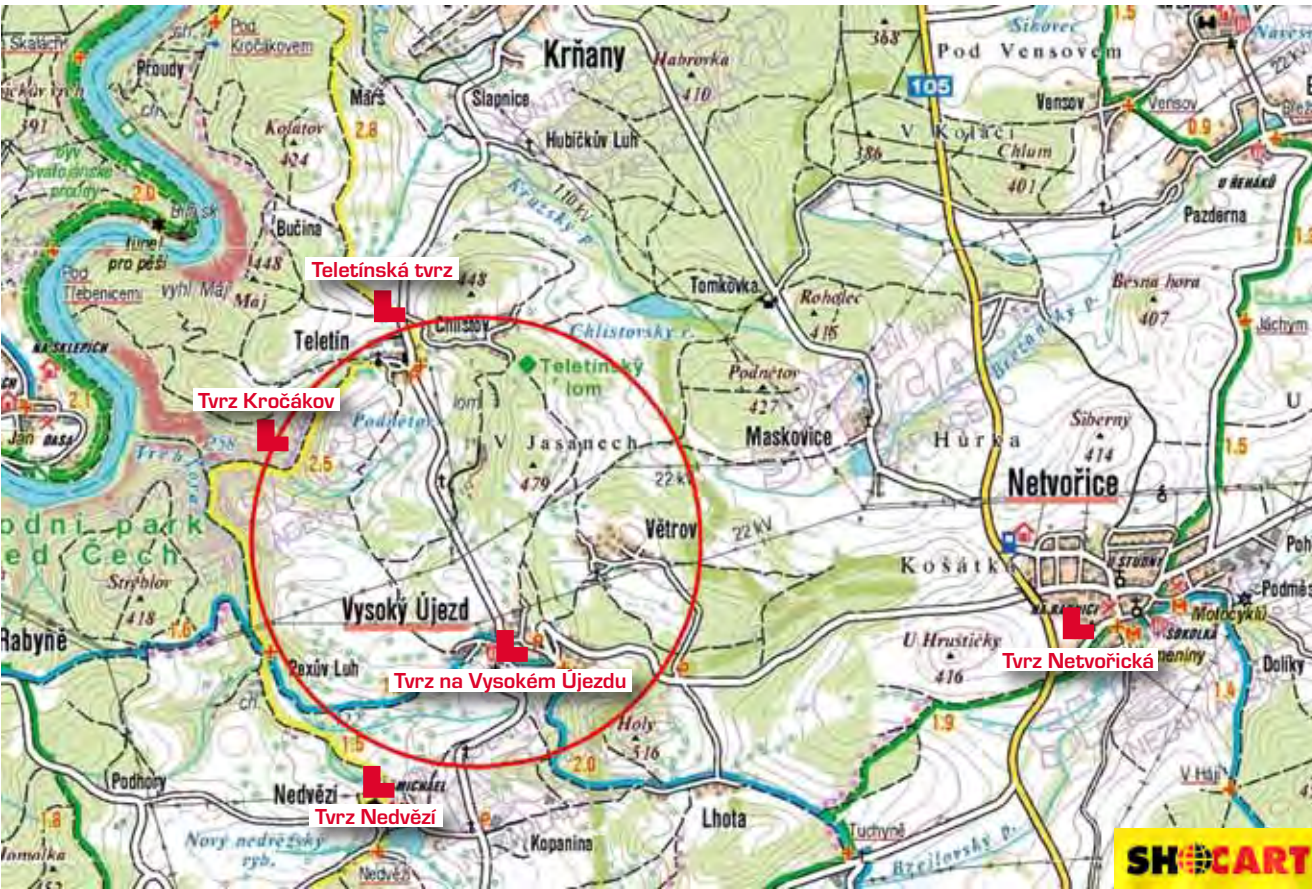
Letecký pohled na Teletín, šipka naznačuje místo, kde stála původní Teletínská tvrz

nebo vazby na ostrovský klášter, protože se pravděpodobně jedná o provenienci cihlen ostrovského kláštera.

Rozhodně bychom tím byli před rokem 1420, protože klášter zaniká až akcí pražských husitů. Vzhledem k těmto faktům i vzhledem k charakteru celé tvrze lze předpokládat datování do 14. a pokročilejšího 14. století. Ze zachycených pozůstatků tvrze a její stavební podoby můžeme usuzovat na moderní dvoupalácový typ, který není u tvrzí natolik běžný, ale není zas až tak výjimečný dobovou hradní architekturou, která

byla běžná za doby Karla IV. Tak se stavěly královské hrady, viz Kašperk či Radyně. A tím se pak samozřejmě inspirovali mocnější šlechtici. V téhle podobě stavěli Rožmberkové, postaven je tak jejich Helfenburg, Dívčí Kámen. Dalšími hrady – analogii máme relativně blízko, to znamená u Benešova a u Václavic. V podobě dvoupalácové dispozice bylo zbudováno Kožlí už někdy k roku 1318 a v první polovině 14. století Léštno. Inspirací bylo dost a dost, a není tudíž nic zvláštního a nic nepravděpodobného na tom, že i tady se dvoupalácová dispozice na horní tvrzi

Kročákov nepromítla. Pro dolní tvrz nejsme schopni v tuhle chvíli určit dobu jejího trvání, protože z ní nemáme žádný relevantní materiál, ale dalo by se předpokládat, že na přelomu 14.–15. století mohla existovat určitě i dolní tvrz. Zde nám již pomáhá psaná historie. Naposledy zmíněné společné držení Teletína Zikmundem z Teletína a Ješkem Skomrachem z Blažimě. Zikmund umírá roku 1405, následně je tam ještě zmiňován Lučistec. Takže opět pokračuje dvojí držba, která spolehlivě pokračuje i po celou první polovinu 15. století. Ješek Skomrach z Blažimě drží své zboží minimálně do roku 1434, kdy je prodává nebo postupuje svému zeti Václavu Lounskému a své dceři Jitce, manželce Václava Lounského. Zároveň je k roku 1435 uváděn Otík z Vestce, takže i k roku 1434 a 1435 je uváděna dvojí držba. Na Teletíně sídlí po delší dobu dva zemanské rody, teď už stoprocentně bez příbuzenské vazby, protože dochází k řadě prodejů. To potvrzuje, že ve vsi musela být dvě zemanská sídla a ke každému z nich patřila část usedlostí. Dál navazovalo v 16., 17. století dělení na jednotlivé svobodnické statky. To už uvedená drobná venkovská šlechta víceméně jako urozenci zanikala, když pak pozbývali erbovního práva, kdy chudli a postupně se stávali jen bohatšími sedláky – nicméně zůstávalo jim ono svobodnictví. To znamenalo, že nebyli nikomu poddaní, hospodařili na svých vlastních statcích, ale už to nebyli erbovníci, už to nebyla šlechta v té podobě nebo v těch představách, jaké my o ní máme, ale byli to jen opravdu bohatí sedláci s určitými privilegii, s určitými právy. Již nevlastnili nevolníky, už nevlastnili poddanství, grunty, nevlastnili kmetčí grunty (kmetčí dvory jsou dvory svobodnické, kmet ve starší češtině značí svobodný sedlák poddaný pouze králi a nikoli jiné světské či církevní vrchnosti, jejich existence je zachována až do 17. století a mnozí z nich patrně byli potomky zchudlých

Zakreslení středověkých tvrzí z Teletína, Nedvězí, Vysokého Újezda a Netvořic na současně turistické mapě Klubu českých turistů č. 38

Václav Šmerák při ohledání základů Teletínské tvrze

Pamětní sloup na místě původní Teletínské tvrze

Mgr. Jan Vizner nad kresbami jednotlivých tvrzí

Místo původní tvrze na Kročákově

Přednáška geologa Václava Cílka st.

Výstava archeologických nálezů v Teletíně

zemanských rodů), ale už jenom drželi ten svůj vlastní statek a k tomu nějaké patřičné parcely a pozemky ve svobodné držbě.

Vraťme se ještě do 15. století, k roku 1444. Je zmiňován Reinhard z Teletína, který zdejší dvůr prodává Václavovi z Netvořic. To už jsme u rodu, na který jsme narazili při rekonstrukci Kročákov a je dokumentovaný erbem. Jsou to ti Netvořští z Břízy, kteří na počátku 15. století dostávají do držby Netvořice a následně i další panství, další statky, další pozemky. Jsou to Břežany u Vestce, Lešany a jiné. Stávají se majoritním pozemkovým držitelem v téhle oblasti.

A posledním jmenovaným držitelem Teletína k roku 1449, to už jsou právě jenom ti svobodníci, jakýsi Kuba a Ctibor. Nejsou už uváděni jako vladykové nebo zemani, ale jsou to svobodníci, kteří jsou uváděni jenom křesťními jmény jako držitelé svobodnických gruntů. Je pravděpodobné, že vladycká sídla zanikla někdy okolo poloviny 15. století a že se na tom zániku minimálně jedné z těch tvrzí podílely husitské války. Byla tam užší vazba na ostrovský klášter a vypleněním kláštera na Ostrově mohly tvrze zaniknout, nebo alespoň jedna z nich. Tohle by nám však potvrdil až případný archeologický průzkum a materiály z něj, které by nám řekly i to, jestli tvrz zanikla násilnou akcí nebo byla opuštěna nenásilně, podle toho, o čem by svědčily nalezené materiály.

Význam tvrzí v Teletíně a Kročákově v okruhu Vysokého Újezdu

Předpokládáme, že na horní tvrz na Kročákově později navázal statek, který byl situovaný do prostoru původního poplužního dvora zaniklé tvrze. A to se dostáváme k pozdějšímu statku Kročákov, který máme ještě na otisku

stabilního katastru z konce první poloviny 19. století jako funkční stavbu. V bezprostředním okolí horní tvrze Kročákov a i v okolí lehce vzdáleném do půl kilometru se podařilo při povrchovém průzkumu a při zkoumání terénu zjistit zachované plužiny, tedy terasovité úpravy svahů na zemědělsky obdělávanou půdu. Zjistily se i zaniklé úvozové cesty včetně zaniklé cesty, která sestupovala skalnatými svahy pravděpodobně k brodu nebo k převozu přes Vltavu. Okolí tvrze bylo bezlesé, takové to bylo zřejmě i na vyhlídce Máj, až po ty skalnaté stráně. Celý prostor byl zemědělsky užívaný, ale opět bez průzkumu nebo alespoň povrchového sběru materiálu nemůžeme říci, jestli uvedené úpravy na plužiny, na terasy souvisejí už se středověkým životem tvrze nebo až s mladším životem pozdějšího statku. Je pravděpodobné, že statek bezprostředně navazoval na život tvrze, na což ukazují logické souvislosti. Totéž dolní tvrz, která se nachází na soukromém pozemku v zahradě statku u Fulínů. Pod ní jsou dochované na dvou nebo třech parcelách, ale původně se jednalo o parcelu jednu, která zachovávala dispozici středověkého poplužního dvora, navazující na Teletínskou tvrz. Nejspíš se jednalo o průjezdný dvůr, kterým procházela komunikace směřující od Vysokého Újezda a od Rabyně, od brodu na Rabyni ke Krňanům a dál ke Štěchovicím anebo k Sázavě, k Hostěradicím a k brodu přes Sázavu ke Kamennému Přívozu. Původní poplužní dvůr sám pravděpodobně žádné hrazení neměl, byl průjezdný a opevněná byla pouze tvrz, která stála nad tím poplužním dvorem, který tvořil její hospodářské zázemí. Lze říct téměř se stoprocentní jistotou, že součástí poplužního dvora byl kamenný gotický špýchárek, který se zachoval v jeho dolní části a má rozhodně gotické suterény a pravděpodobně i přízemky, které se proti svahu jeví jako první patro. Zřejmě se jedná o intaktně

dochovanou gotickou stavbu pravděpodobně předhusitské datace, to znamená někdy z přelomu 14.–15. století. Lze tedy předpokládat, že taková relativně honosná nebo kvalitní stavba mohla být nebo měla být součástí poplužního dvora, to znamená zázemí vladycké tvrze. Všechny uvedené souvislosti může potvrdit nebo vyvrátit až archeologický výzkum.

Původní a současné Krňany v běhu dějin

Text o Krňanech a dějinách regionu mezi Vltavou a Sázavou vznikl na tématické vycházce při instalaci památného sloupu na původním místě osady Krňany

Vzpomínkový kámen u kapličky v Krňanech připomíná tisíciletou historii obce

Takřka na obzoru vidíme remízek, který se táhne po hřebenu kopce nad Šejtovkou, spíš mezi Šejtovkou a současnými Krňany v severozápadním cípu. V mírném svahu byla původní ves Krňany. Můžeme předpokládat, že ona první písemná zmínka z poloviny 11. století, z roku 1061, se nejspíš týká této dnes zaniklé osady, která buď někdy předtím vznikla, což by znamenalo, že souvisela s kolonizační činností kláštera na Ostrově, a nebo mohla být i starší, třeba již z 10. století. Každopádně je to typ osady, jaké se v raném středověku budovaly, nejednalo se o pravidelnou parcelaci, pravidelné rozměření, kde si kdo má postavit dům s návazností na pole, byl to takový shluk zahloubených jednoprostorových stavení. V lesíku jsou vidět nejruznější zahloubeniny a vršičky a prohlubeniny, jsou to vlastně pozůstatky jednak po zahloubených polozemních staveních, jednak po nějakých dalších pluzinách, terasách a podobně. V tomto prostoru, dejme tomu na ploše 150 × 150 metrů, byla původní osada Krňany, která mohla mít 6–7 obytných stavení plus hospodářské zázemí a mohlo v ní žít okolo 30–40 lidí, víc ne. Což byla naprosto běžná osada pro raný středověk, pro 11. století.

Dovolíme si malé odbočení

K úvahám o uvedené lokalitě se traduje, že místní terén zvlhla činnost cvičících jednotek SS za 2. světové války. Pamětníci zde zaznamenali zakopávání vojáků, ale vycházejme z přirozené vojenské taktiky, která platí po tisíciletí. Ves byla

na strategickém místě, kdy odsud navzájem byly vidět ohně až na protější obzor, kde je dnes Mníšek pod Brdy. Opět pamětníci ještě pamatují pálení ohňů, čarodějnic, starého zvyku spadajícího až do období Keltů na tomto místě. To vše nepřímo potvrzuje zájem člověka se právě zde

Zaniklá ves Krňany nad vystouplou ostrožinou v okolní krajině s pohledem směrem k řece Sázavě a na druhou stranu kontrolující křižovatku současných Krňan. Jednalo se tedy o strategické místo na původních keltských cestách. Ves lze s určitostí datovat do 10.–11. století s tím, že zde mohlo být i dřívější osídlení. To by ale řekl až archeologický průzkum. Letecké foto ze souboru snímků Ing. arch. Jaromíra Myšky, který zpracovává nový územní plán pro obec Krňany

usídlit. A na závěr jedna perlička. Na místech, kde uvádíme původní osadu, se traduje zkušenost z minulého století, že se zde rodily vždy první jahody v širokém okolí. Tedy slunné místo, které člověk vždy vyhledával.

Vraťme se k tématu. Jak vlastně ta stavení vypadala?

Na půdorysu, který mohl mít zhruba 4 × 5 metrů, se využilo svahu, vykopala se zahloubenina a do ní se vestavělo nízké stavení. Buď v podobě srubu, anebo to byla kůlová konstrukce, která se následně vypletla proutím, oboustranně omítila hlínou, mazanicí, čímž vznikla poměrně silná, až třeba 15–20 cm izolační vrstva. Jako krytina na klasickou trámovou konstrukci, na krov, pak sloužily většinou slámové, někdy rákosové došky, minimálně šindel, ale ve většině případů to byly došky. Byly to prostě jakési zemljanky, které měly jeden vnitřní prostor, většinou nějakou vstupní šíji, která tvořila cosi jako předsíň, a v tom žila celá rodina. Ovšem oni ten prostor využívali opravdu jenom k přespaní, od rozednění do soumraku byli na poli, v lese, na pastvinách, za prací. A jenom v zimě se tam soustřeďovali a připravovali se na další sezónu. Vyřezávali dřevěné nádoby, dělali násady k nářadí, drali peří a tak dále, tkali len, mykali vlnu.

Tímto způsobem u nás vznikaly a vypadaly osady v začátku raného středověku, někdy od 9.–10. století, s drobnými obměnami až v podstatě do konce 12. století. Jedná se o období takzvané vnitřní kolonizace, kdy zcela přirozeně domácí české obyvatelstvo obsazuje výhodné polohy se zemědělským zázemím. Zůstala ovšem spousta neobdělávané půdy, zvláště v pohraničí nebo v pohorských oblastech, které bylo třeba osídlit. A tudíž přemyslovští králové někdy v době Přemysla Otakara I. a následně Václava I. začali v slovanské kotlině vytvářet výhodné podmínky pro německé

Nápravnický dvůr Mikuláše z Rabštejna, respektive nápravnický dvůr Ostrovského kláštera. Kresba Mgr. Jan Vizner

Zaniklá ves Krňany v 11. st., ilustrační kresba Mgr. Jana Viznera

kolonisty. Německo už bylo v té době „přelidněné“, takže král zde udělil něco jako dnešní daňové prázdny – přijďte sem, dostanete půdu; po dobu jedné, dvou generací z ní nebudete muset platit žádné daně, žádné berně a dále budete mít zvýhodněné podmínky k obchodu. Němečtí kolonisté z přelidněných oblastí začali přicházet do Čech, zakládali zde v období takzvané vnější kolonizace už plánované vesnice, které byly na rozměřeném katastru s určenou

parcelací – kdo si kde postaví dům, kdo kde bude mít pole, louky, pastviny a tak dále. A to už vznikají současné vesnice.

Jak pokračoval vývoj tehdejší vsi Krňany?

My můžeme předpokládat, že v době vnější kolonizace, to znamená někdy v 13., potažmo ještě třeba ve 14. století, už staré Krňany na návrší s výhledem k Sázavě a na křižovatku cest pod sebou, s výhledem na brdské vrcholky v původním raně středověkém půdorysu přestaly vyhovovat. Ve svahu na hřebeni kopce se neměly kam rozšiřovat, byly opuštěny a byly již cíleně založené a rozparcelované nové Krňany, v prostoru, kde je známe dneska, kde vlastně staré historické statky zachovávají původní půdorys dodnes. Takže jedna možnost je přirozený zánik původních Krňan z důvodu zlepšení kvalit zemědělství. Původní obyvatelé se stěhovali blíž k vyklučným pozemkům na rovině kolem křižovatký cest, kde se jim lépe hospodařilo.

To by byl přirozený vývoj, ale doba byla plná výbojů...

Druhá alternativa je, že Krňany nějakým způsobem přežívaly na původním místě, byť třeba jako pomalu se rozrůstající, až do husitských válek, kdy by pak jejich zánik asi souvisel s likvidací Ostrovského kláštera a zabráním klášterních pozemků pražskými husity. Krňany mohly zaniknout vypálením po nějaké vojenské akci a následně byly obnovené už ne na tom starém nevyhovujícím půdorysu, ale na současném. Vycházejme z faktu, že katolické majetky byly vypáleny, vydrancovány až po Benešov a i ten byl husity vypálen. Která z těchto alternativ by mohla být správná, to se bez archeologického průzkumu nedá určit, ale každopádně obě teorie vyplývají z logiky věci. Můžeme říct, že někdy v rozmezí konce 13. až začátku 15. století jsou

Ilustrační kresba středověkého stavení

Tak mohly vypadat Krňany v 13. století. Ilustrační foto

staré Krňany opuštěny a původní obyvatelé se přemístili do plochy dnešní vesnice.

Jaká zástavba zde ještě byla?

Jihovýchodně od starých Krňan, od oné zaniklé vesnice, máme na hřebeni nad Šejtovkou další místo, které je velice zajímavé. Je to poměrně úzká ostrožna, která vede směrem k Sázavě, to znamená východním směrem, a zde spadá dolů velice prudkým skalnatým svahem, zatímco

na druhou stranu se sklání mírným svahem do mělkého údolíčka, v kterém je patrná zaniklá cesta, což mohla být jedna z původních komunikací, spojnic Krňan s brodem v Přívozci, dnes Kamenným Přívozem. A nad touto cestou na oné ostrožně onen mírný svah lemuje v půlkruhu ne příliš široký, ale velmi výrazný, do skály částečně vsekáný příkop, před kterým je vyhozený val. Opět nemáme k dispozici řádný archeologický průzkum, nelze tedy lokalitu lépe datovat, ale podle typologie terénu se bude jednat o nějaký středověký objekt, který mohl souviset s ochranou původní cesty, mohl to být nějaký opěrný bod. Opět je zde dobrý rozhled, je vidět k řece, ke Kamennému Přívozu, k Jílovému, je zde patrná souvislost s onou raně středověkou vsí, nejedná se o hradiště, ale prostě o opevněný dvůr, který mohl sloužit místním obyvatelům v čase nebezpečí za úkryt a zároveň kontroloval a chránil pohyb po obchodní stezce, která sloužila již za Keltů.

Vraťme se ještě k době Keltů, oppidií, kdy Keltové ovliněni Římem, severem Itálie, pozvolna mizí, nahrazují je germánské kmeny a teprve pak přichází slovanské osídlení.

Začneme ještě o něco dřív. Již od prvních zemědělců, kteří k nám přicházejí někdy v 6. nebo na přelomu 6. a 5. tisíciletí před Kristem, žili lidé v sídlech určitého vesnického typu – v zemědělských osadách s nějakým zemědělským zázemím. A od té doby, co v pozdní době kamenné, to znamená, dejme tomu, někdy 3–3,5 tisíce let před Kristem, začali vytvářet nějakou zemědělskou nadprodukcí, to znamená něco, co mohli někde směnit, odprodat a tak dále, tak měli samozřejmě potřebu ten svůj majetek nějak chránit. A začala vznikat drobná hradiště. Ale rozhodně se nejednalo o nějaká větší sídla nebo vůbec sídla městského typu. Byla to útočiště,

kde bydlelo pár rodin, ale v případě ohrožení se tam z širokého dalekého okolí stáhli obyvatelé roztroušených osad s majetkem, přečkali nájezd nepřátel, případně se jim tam mohli ubránit a následně poté se vrátit a zpustošená stavení

Dochovaná dlaždice vyráběná klášterem

Maketa Ostrovského kláštera kolem 12. století

obnovit, postavit znovu. Vzhledem k tomu, že to byly dřevohlinité stavby kryté slámou, tak měli takové stavení opravdu za 2–3 týdny hotové. Městská centra u nás začali budovat až Keltové v pozdním latěnu. Tímto názvem nazýváme období od konce 2. do konce 1. století před Kristem, před zlomem letopočtu, kdy k nám přichází Bójové, kmeny Bójů, kteří předtím po několik staletí obývali oblasti severní Itálie, kde byly v permanentním styku, přátelském i nepřátelském, ale především ekonomickém, politickém, hospodářském, ale i kulturním s Etrusky, s Italiky a následně s Římany. A v té době samozřejmě již středomořská oblast dávno znala život ve městech tak, jak je známe dnes a jak je znal vrcholný středověk. Keltové – Bójové se tam naučili žít v městech, v městských centrech, a k nám transformovali poznanou kulturu, přinesli ji a začali budovat soustavu oppid. Což byla velká opevněná hradiště městského typu, kde se soustřeďoval obchod, řemesla, kde se soustřeďovala správa krajiny, kde se razily mince, zpracovávala ruda, kde byla samozřejmě i nějaká kultovní místa. Konkrétně v naší krajině byla nejbližší centra na Hrazanech, kde bylo velké opevněné oppidum. A potom na Závisti na okraji Prahy, vlastně nad Zbraslaví, kde bylo opravdu největší keltské oppidum, které mělo 153 hektarů, což se nijak příliš neliší od plochy středověké Prahy před založením Nového města Pražského. Takže máme v našem kraji zachovanou cestu, na které leží Kamenný přívoz, Krňany, Teletín, Vysoký Újezd a Rabyně, o které předpokládáme, že mohla být původní spojnici mezi dvěma oppidy. Říká se tomu v tradici Keltská stezka, je velice dobře patrná ve Vysokém Újezdu bokem pod kostelem. Bývá to místy několik metrů hluboký, široký úvoz v polích, už dávno většinou neužívaný, který pravděpodobně mohl být pozůstatkem oné původní

keltské cesty, která ovšem byla užívána samo-
zřejmě dál i ve středověku.

Co následovalo?

Pádem keltské civilizace, na konci starého leto-
počtu obsazují naše území Germáni, kteří byli
sice vojensky velmi zdatní, ale jinak kulturně
a řemeslně absolutně úrovně Keltů nedosaho-
vali. A tato městská centra – oppida tak zanikají,
Germáni žijí dál jenom v drobných rozpínavých
osadách, vůbec nebudují hradiště. Oni nejenom
že nesídlí na starších opevněných hradištích,
ani vlastní nebudují. A souviselo to s jejich urči-
tým postojem ke světu – oni byli válečníci. Nic
jiného. Oni byli prostě na prvním místě válečníci
a velice si zakládali na této vojenské slávě a do-
vednosti. A pro ně budování hradišť, opevně-
ných míst, byl projev slabosti. Já se nebojím, tak
proč bych si stavěl hradby, když na každého pů-
jdu rovnou v poli a tam mu to „nandám“. Takže
nebudovali hradiště, žili opravdu ve vesnicích.
A ta původní oppida zanikají a hmotná kultura
značně upadá. Keltové už běžně užívali hrn-
čářský kruh, běžně užívali pily a podobně. Tyto
dovednosti a znalosti běžného života takřka
zanikají a vrací se k nám až s vrcholným stře-
dověkem, to znamená až někdy na přelomu
12.–13. století, kdy zároveň jsou opět zakládána
města, už středověká města s hradbami. U nás
je tato činnost nejvíce spojena s králem Přemy-
slem Otakarem II., to znamená s třetí čtvrtinou
13. století, kdy jsou zakládána města jako je Be-
roun, Budějovice, Polička a další.

**To znamená, že takřka po dobu
dvanácti století mezi pádem keltské
civilizace a vrcholným středověkem
veškerá ostatní kultura upadla
zpátky téměř na úroveň pravěku?**

V podstatě ano. Takže to, jak tady žili Keltové
před zlomem letopočtu, se znovu naši slovanští

Jeden z výhledů na krajinu kolem obce Krňany

Opačný pohled z původních Krňan na Sázavu, dnes je zde vidět nádherný
Žampašský most

Místo původních Krňan nad Šejtůvkou

Dá se říci nové Krňany, výhled směrem k Vltavě do míst, odkud se přichá-
zelo od brodu na Vltavě

Původní zídka

Pravděpodobná cesta z keltského období

Zbytky základů

Pohled od současné zástavby na původní Krňany

předkové naučili až vlastně o 12, 13 století poz-
ději. Viz třeba i k té pile – pilu, kterou Keltové
užívali, tak takovou se znovu slovanští kováři
naučili vyrábět až ve 12., 13. století, kdy ji zase
technologicky uměli dělat natolik dobře, že
současně s ručními pilami začaly vznikat i ka-
try, to znamená normální velkokapacitní velké
vodní pily.

**Popsali jsme si období, kdy můžeme
předpokládat místní osídlení, ale kde
přesněji začínají dějiny Krňan? A jaký
význam měl klášter na Ostrově pro
tehdejší region mezi Vltavou a Sázavou?**

Z hlediska dějin vsi Krňany začneme založe-
ním kláštera na Ostrově, na samém sklonku
10., nebo respektive přelomu 10. a 11. století.
Jednalo se v podstatě o druhý mužský klášter
v Čechách, benediktinský. A kláštery byly při-
rozená kolonizační centra. V té době vlastně
šlechta jako taková teprve vznikala, diferencio-
vala se z knížecích družiníků, ale naproti tomu
kláštery už byly hotové instituce, které opravdu
měly zkušenosti s tím, jak kolonizovat kraje, jak
šířit kolonizaci. Zároveň to byla přirozená cen-
tra vzdělanosti, řemesel, umění, kultury. Takže
to, že tady na ostrově – nebo tehdy víceméně
poloostrově u soutoku Sázavy s Vltavou – byl
založen benediktinský klášter Svatého Jana
Křtitele, souviselo nepochybně s plánem pře-
myslovských knížat tuto relativně blízkou, ale
tehdy zřejmě minimálně osídlenou oblast ně-
jakým způsobem zalidnit a následně využívat.
A benediktini skutečně na počátku 11. století
a po staletí následující opravdu tento úkol spl-
nili, takže většina vesnic, které na území, o kte-
rém se bavíme, máme, tak souvisejí nějak s ko-
lonizační činností benediktinů. Některé osady
samozřejmě byly starší, ale oni je dál zalidňovali,
rozvíjeli řemesla. Klášter byl také přirozeným
centrem řemeslné výroby, zakládal další a další

Za účasti obyvatel Krňan, Vysokého Újezdu a Kameného Přívozu byl vztyčen památný sloup na místě původních Krňan jako připomínka prvního písemného záznamu z roku 1061

Mgr. Jan Vizner, archeolog

osady, odlesňoval, snažil se splavnit Vltavu, Sá-zavu a tak dále, takže opravdu v rozmezí od počátku 11. až do počátku 15. století benediktinský klášter na Ostrově u Davle nějakým způsobem stál v čele rozvoje zdejšího kraje. Po dobu čtyř století nějakým způsobem vytvářel a ovlivňoval kraj do té podoby, jak ho v podstatě známe dneska. Samozřejmě ne veškerá držba souvisela s klášteřem, byly tu i feudální majetky, byly tu i královské majetky, ale víceméně na začátku oné kolonizace klášter stáhl i ostatní kolonisty, ať už z řad šlechty nebo královských lokátorů. Ti šli pak většinou na území, které klášter nějakým způsobem zúročil, a tím pádem přicházeli už na obdělanou půdu. A myslím si, že spousta i drobných feudálů nějakým způsobem na tom klášteřu více či méně závisela, s čímž už zase souvisí nápravnická soustava.

Můžeme si blíže vysvětlit, co je to ta nápravnická soustava?

K té nápravnické soustavě – kláštery měly manskou soustavu podobně jako králové nebo velcí světští feudálové, kdy vlastně využívali služeb drobných venkovských šlechticů, kterým pronajímali klášterní majetky k hospodaření, k obživě, a za to jim byli šlechtici povinováni nějakou službou, většinou to byla služba vojenská v případě ohrožení toho kláštera. A urbáře Ostrovského kláštera uvádějí těchto nápravnických dvorů 16. Uvádějí je v Březové u Oleška, kde dokonce je jmenovitě zmiňovaný v roce, tuším že 1328, Václav Púzdra jako man, a je tam přesně popsán, jaké on měl manské povinnosti, s jakou zbrojí musel klášteřu sloužit, kde měl povinnosti se starat o cesty, chránit bezpečí, zasedat na manském soudu a tak dále, konkrétně v Třebšíně byl manský dvůr, v Hostiradicích byl nejspíš na místě dnešního velkostatku, dříve panského dvora, v Třebenicích byly dva nápravnické dvory a další byl u Davle.

Nápravnický dvůr v Třebenicích, který stál nebo takřka ještě stojí na místě Dvořákova statku, to je taková hodně zajímavá poloha. Místní tradice uvádí, že tam byl nějaký jako klášterní dům. Tam se dávaly zpronevěřené jeptišky na převýchovu. Což je nesmysl, je to hezká tradice, vtipná, ale je to nesmysl. Zajímavější už je další místní tradice, která zde uvádí celnici na solné cestě, protože ona opravdu tudy asi od třetiny 16. století do poloviny 17. vedla jedna z větví solné stezky, která byla překladištěm ze Svatojánských proudů. Tak je možné, že tam byl onen nápravnický dvůr. Jsou to dvorce lehce opevněné, ne tak jako tvrz nebo hrad, jenom opravdu spíš jako hrazené příkopy, valy, nehájený dvorec, který měl v pronájmu nějaký drobný feudál za to, že sloužil, většinou vojensky, klášteřu a zajišťoval jeho obranu v čase ohrožení.

A zejména v krajině okolo Krňan byly nápravnické dvory v podstatě něco jako prodloužená ruka klášterních pánů a určité se zdejší nápravníci výrazně podíleli i na kolonizaci, na správě zdejšího kraje a na hospodaření v něm. Vzhledem k tomu, že byly v Třebšíně, v Hostiradicích, v Třebenicích, tak to ze všech stran měli kousek k Ostrovskému klášteřu a tuto teorii nám to potvrzuje.

A jaká výroba se vázala ke klášteřu? A co místní dolování zlata?

Klášteř na Ostrově se výrazně podílel na dolování zlata. Jílovské zlaté doly sice patřily králi, ale spousta těch území, na kterých se dolovalo, tak patřila naopak benediktinskému klášteřu, ať už to bylo u Petrova, ať už to bylo u Bohu-lib, u Obory – dnes zaniklá vesnice, tam všude se pracovalo na hlubinných i povrchových důlních dílech v rámci klášterního podnikání. Velká část měchenicko-klíveckého revíru na Bojovském potoce, kde se dobývalo zlato způsobem

takzvaného mělkého dolování, to znamená povrchových dobývek, patřila Ostrovskému klášteřu. Takže i po stránce hornické, báňské činnosti, byl klášteř takový jakoby velký podnikatelský subjekt. Byla to další řemesla, zvláště třeba keramická výroba, takže opravdu až do husitských válek, které tomu učinily přítrž, tak s benediktinským klášteřem opravdu nebylo nic, co by s ním nějakým způsobem v kraji nesouviselo. Myslím, že se zde s jeho činností a vlivem setkával běžný obyvatel zdejší krajiny na každém kroku.

Kostel sv. Máří Magdaleny v Bělci a sv. Havla v Neveklově

Kostel v Bělci je ukázkou podobnosti stavebních prvků s kostelem ve Vysokém Újezdu a spadá do obdobného stavebního období

Kostel sv. Máří Magdaleny v Bělci

Obec Bělce, část městečka Neveklov se nalézá asi 5 km severozápadně od Neveklova. Jedinou dominantou obce Bělce je kostel zasvěcený sv. Máří Magdaleně, zmiňovaný poprvé v písemných pramenech roku 1350 jako kostel farní. Byl založen pravděpodobně ostrovským klášterem, ves je zmiňována již v roce 1310, do husitských válek byla v držení ostrovského kláštera.

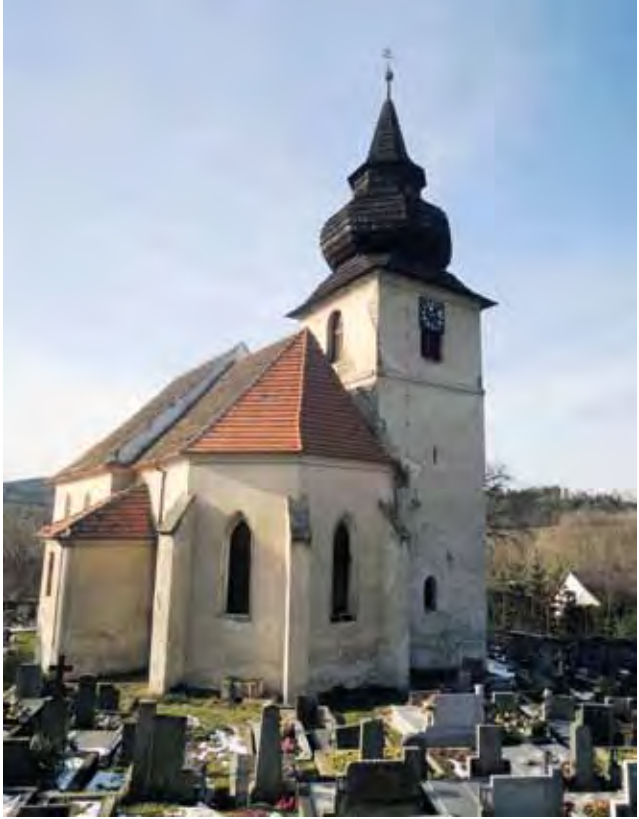
Po husitských válkách byla ves zastavena vladykům z Netluk. Od roku 1522 byli novými patrony kostela rytíři Bechyňové z Lažan na Ne-

Kostel sv. Máří Magdaleny v Bělci

tlukách, kteří kostel obsazovali kališnickými faráři. Od roku 1623 fara osiřela a kostel byl spravován faráři z okolí. Později byl v 18. st. barokně upraven a v roce 1877–8 tehdejší majitelem panství Janem Václavem Caretto z Millesimu upraven do nynější podoby.

Presbytář kostela je o jednom obdélném poli a pětibokém závěru s mohutnou hranolovou severní věží. K němu je připojena lehce širší obdélná loď. Severní lomený portál lodi s jemně profilovaným lineárním ostěním zužuje dodatečná zazdívká, obsahující prostý okosený zalomený vnitřní portál. Klínová, prostě vyžlabená žebra křížové a šestipaprskové klenby vybíhají

Kostel sv. Máří Magdaleny v Bělci

na hrubých kalichovitých hlavicích. Sanktutář je vložen druhotně a vrcholí mitrovým tympanonem a lichou kružbičkou a kytkou. Do valeně zaklenuté sakristie v podvěží vede sedlový portál. Kostelní věž je zdobena hodinami. Ke kostelu náleží i hřbitov.

Obdobné stavební prvky můžeme nalézt i u kostela sv. Havla v blízkém Neveklově.

Ten existoval pravděpodobně již ve 13. století. Středověký kostel byl ve 2. polovině 17. století zbarokizován, jeho zdívo je však zřejmě z velké části gotické. Jednolodní, obdélný, s kaplí po severní straně a s pravoúhlým presbytářem; k němu přiléhá věž se sakristií v přízemí

Kostel sv. Havla v Neveklově

a oratoří v patře a obdélný přístavek schodiště. Západní průčelí členěno pilastry a ukončeno štítem. Roku 1790 vyhořela věž. Interiér obnoven roku 1900. Další obnova kostela proběhla roku 1934 a v 90. letech 20. století. Kolem zrušeného hřbitova obíhá zeď s náhrobky a barokními brankami na západní a severní straně. V západní části zdi je vsazeno několik architektonických článků z 13.–14. století.

Podle: Vlasák Antonín Norbert, *Bibliotéka místních dějepisů - Okres neveklovský*
Líbal Dobroslav, Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek
Podlaha Antonín, Posvátná místa království Českého, II. díl

Týnecký hrad

Při pohledu z vrchu Holý nad Vysokým Újezdem bychom dohlédli i vrchol věže týneckého hradu

Hrad v Týnci nad Sázavou je nejzachovalejší románská hradní stavba ve středních Čechách a jeden vůbec z nejstarších kamenných hradů v celých Čechách vůbec. Nejstarší částí je rotunda z 11. století a ve 12. stol. byl poblíž rotundy v hradním areálu vybudován trojprstový kamenný románský palác, o jehož existenci se dlouho nevědělo, protože zmizel v další gotické zástavbě. Ve 13. st. byl stržen a nahrazen gotickou stavbou, která stojí do současné doby v barokní přestavbě. Románský palác je

Středověký hrad v Týnci nad Sázavou

v současnosti zachován v základech odkrytých archeologickým výzkumem Antonína Hejny v 70. letech. Ve 13. st. byla k rotundě dále přistavěna obytná kamenná věž typu „donjon“, to je vlastně odborný termín pro obytné věže a k ní potom přibyl ve 14. st. přistavěný gotický palác. Původně nebyl propojený s věží samostatným křídlem tak, jako je dnes, ale z patra paláce se po visuté lávce vstupovalo přímo do patra věže. Veškeré vchody v přízemí, které jsou do věže proraženy, jsou mladší, později probourané. V 13. století byla věž přístupná z obranných důvodů pouze patrem.

Týnecký hrad je hradem tzv. přechodného typu, což je termín vytvořený Prof. PhDr. Tomášem Durdíkem, DrSc., dlouholetým pracovníkem Archeologického ústavu Akademie věd v Praze, kastelologem evropského významu, specialistou na hradní architekturu a hmotnou kulturu vrcholného a pozdního středověku. Hrad přechodného typu je mezifáze mezi dřevozemními hradišti, tzn. staršími slovanskými hradišti opevněnými, které opevňovaly dřevohlinité, dřevozemní valy, a mezi kamennou románskou a následně gotickou hradní architekturou. Hrad přechodného typu mají již kamennou architekturu, stojí na nich kamenné stavby, které ovšem zachovávají původní charakter hradišť, tzn. příkopy, valy, palisády. Tak to bylo i na Týnci, kdy celý hradní pahorek v rámcově kruhovém půdorysu obíhaly příkopy, valy, korunované dřevěnými ploty a palisádami. Za nimi, na samém temeni hradního návrší, stála rotunda s věží s románským a následně s gotickým palácem. Z historického pohledu byl vystavěn z vůle přemyslovských knížat, jako mocenské centrum správy dolního Posázaví, kdy nahradil starší hradiště v Lštěni poblíž Čerčan, což bylo původní správní centrum kdysi slavníkovské a potom už od časů prvních Přemyslovců přemyslovské správy celého Posázavského

kraje. A když hradiště v 11. století začalo ztrácet na významu a ve 12. st. zaniklo jako správní centrum, tak ho nahradil právě týnecký hrad. V rukou Přemyslovců, nejdříve knížat a potom samozřejmě přemyslovských králů, tak zůstal

Model týneckého hradu

Současný hrad v Týnci nad Sázavou

až do konce 13. st., kdy se dostává do soukromých šlechtických rukou a to konkrétně rodu Medků z Valdeka. Vlastně prvního historicky známého držitele hradu tak máme Oldřicha Medka z Valdeka a Týnce k r. 1318 zmiňovaného. A Medkové z Valdeka s erbem sviní hlavy, kteří patřili do širšího rodu Buziců, drželi vlastně týnecký hrad po celé 14. a celou 1. pol. 15. st. a byli nejdéle s Týncem spojeným panským rodem.

Týnec jako žalář

Na doplnění také jedna zajímavost. V neklidných dobách před husitskými válkami v časech ne zcela pevné vlády Václava IV., kdy se celá země zmítala v občanské válce v nejrůznějších vzájemných bojích, se panu Vilémovi Medkovi z Valdeka a na Týnci patrně zalíbilo v hradu Taunberku, který stojí nedaleko Sázavy n/Sáz. a pána tohoto hradu, pána z Taunberka zajal a několik let věznil na hradu v Týnci a přesto, že příbuzní zajatého pána z Taunberka si stěžovali u krále a žádali nápravu, tak král s tím nijak nehnul, možná ani nechtěl, takže pan Medek z Valdeka úspěšně držel hrad Taunberk i jeho zajatého majitele. Nakonec ho pustil za jakousi finanční náhradu, takže týnecký hrad byl vlastně také i žalářem.

Pavel Michna z Vacínova

Po vymření rodu Medků z Valdeka, který mimo Týnec držel několik vesnic v okolí a vlastnil také Lešany, které tehdy byly centrem samostatného panství s poměrně velkou vodní opevněnou tvrzí, přestavěnou dnes na současný zámek Lešanský, tedy po vymření Medků z Valdeka se držitelé Týnce střídali, můžeme jmenovat pány z Klinštejna, můžeme jmenovat vladky z rodu hodětínských, až vlastně se po Bílé hoře v rámci konfiskací dostává Týnec do držení

Pavla Michny z Vacínova, velice významného činitele právě ve službách Habsburků, který zasedal v tribunálu, který soudil 27 českých pánů popravených na Staroměstském náměstí. A on získal právě i Konopiště, získal Týnec a tehdy připojil Týnec k panství konopištskému, což v zásadě byl definitivní konec Týnce jako samostatné panské držby, samostatného centra nějakého panství, zboží.

Hrad Týnec nad Sázavou, pozůstatky rotundy propojené do hradního komplexu

Proč byl týnecký hrad na počátku středověku nebo v raném středověku vybudován právě zde?
Důvod je velice logický – chránil velmi důležitý brod přes Sázavu, kudy procházela tzv. Linecká solná cesta. Nebo jednu z větví Linecké cesty, což byla dálková mezinárodní komunikace spojující rakouské oblasti, dále přes jižní Čechy, Neveklovsko, Sedlčansko s Prahou a směřující pak

samozřejmě dál na sever. Páteřní stezka se dál větvila a jeden z významných brodů byl v Kamenném Přivoze, další u Zbořeného Kostelce, další v Poříčí n/Sáz. a hlavní větev tak šla právě přes Týnec a směřovala přes lesy směrem na Těptín, na Sulice, na Psáry a dále ku Praze. Trasa té cesty se při troše snahy dá dohledat v lesích nahoře nad Krhanicemi, kde jsou vidět velice mohutné úvozy, stejně tak jako nad

Psáry a za Radlíkem, a dokonce když se podíváme na staré vojenské nebo myslivecké mapování, tak tam najdeme ještě lesní úseky, které se jmenují „na staré pražské cestě“. Takže k ochraně provozu na této cestě a k ochraně velice významného říčního brodu byl vybudován právě hrad Týnec. A k zajištění bezpečnosti na čilé obchodní cestě sloužil po celou dobu své existence, tzn. po celý středověk.

Vchod do týneckého hradu

HRABĚ MICHNA Z VACÍNOVA, 1572–1632

Sekretář České dvorské kanceláře; císařský generální komisař; královský místodržící

Představitel českého šlechtického rodu Michnů z Vacínova v dvorských službách Habsburků. Byl měšťanského původu (rodina pocházela z Budyně nad Ohří, otec Martin, zakladatel rodu, tam byl úředníkem; nobilitován byl r. 1598 s predikátem z Vacínova r. 1598). Vychován u jezuitů. Před bitvou na Bílé hoře sekretář pražských místodržících. Byl neústupný v náboženských záležitostech a díky protekci nejvyššího kancléře království Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkowicz se stal na počátku 17. století sekretářem České dvorské kanceláře. Po porážce českého stavovského povstání v roce 1620 vycítil příležitost a spojil se s císařským místodržícím Karlem z Lichtenštejna a pozdějším vrchním velitelem císařských armád Albrechtem z Valdštejna. Stal se generálním dodavatelem císařské armády za třicetileté války a byl oddaným stoupencem císaře Ferdinanda II. Podílel se na rozsáhlých majetkových transakcích zabaveného majetku vůdců stavovského povstání a snad byl i podílníkem v tzv. mincovním de Witteovu konsorciu, které razilo znehodnocené mince. Znehodnocení měny vedlo až ke státnímu bankrotu. Michnova účast v mincovním konsorciu ovšem není bezpečně doložena. Ještě před svojí smrtí v roce 1632 začal na malostranském Újezdě (po vzoru Albrechta z Valdštejna) budovat barokní palác (dnes Tyršův dům). Ve dvacátých letech 17. století se mu

navíc podařilo získat ohromný pozemkový majetek, který z převážné části tvořily statky zabavené rebelům. Byl jmenován císařským generálním komisařem a českým místodržícím a roku 1622 byl povýšen do stavu svobodných pánů a r. 1627 do stavu říšských hrabat. Získal velké jmění z konfiskací (Konopiště, Vlašim aj.), obohatil se na nelegálních obchodech. Zemřel roku 1632 ve vojenském ležení Albrechta z Valdštejna nedaleko Norimberku. Mladší bratr Jiří Vilém Michna (+ 1640), císařský rada a rovněž pobělohorský zbohatlík, syn Václav Jan (1609–1667) byl zemským hejtmánem.

Knihovna Národního muzea, současný stav

Zbořený Kostelec

Souvislosti Kostelce s Týnem nad Sázavou, hrad jako kasárna? Jako celnice? Jako strážní místo? Jako palác?

Zbořený Kostelec – zříceniny hradu

Zbořený Kostelec, nebo resp. založení hradu Zbořeného Kostelce, tehdy pochopitelně pouze Kostelce, souviselo s hradem Týnec nad Sázavou, resp. s tím, že hrad Týnec přešel někdy na konci 13. st. z rukou královských do rukou šlechtických. A aby v podstatě královská moc v kraji zůstala zajištěna, tak pravděpodobně někdy v posledních letech vlády krále Václava II., na přelomu 13.–14. st., je založen a budován právě hrad Kostelec nad vtokem Kamenického potoka do Sázavy. To místo opět nebylo

zvoleno náhodně, nebyla to jenom jeho skvělá strategická poloha, ale byla to právě – stejně jako u Týnce – obrana, ochrana brodu, který tu přecházel Sázavu. Ta cesta, která tudy směřovala, je ještě patrná v polích naproti na druhém břehu Sázavy, než je Zbořený Kostelec. Dneska vypadá spíš jako taková zarostlá mez, ale je to právě prastarý středověký úvoz, kudy se sjíždělo k sázavskému brodu. Ten hrad měl nejenom funkci ochrannou, ale zároveň by se dalo říct i funkci represivní, protože na všech brodech se vybíralo mýto a hradní posádka tady byla právě proto, aby mýto vybírala, případně i vymáhala, když nebyli pocestní příliš ochotní zaplatit. Nejenom ochrana cesty, ale i jakási celnice, jakési mýtné zařízení. V původní podobě hrad vypadal poněkud jinak, než nám dnes jeho zříceniny napovídají. Na vrcholku hradní skály vyrostl palác, věžový palác, v nejchráněnější části nad ostrožnou a k němu přiléhalo opevněné oválné nádvoří a pod ním ze tří stran obíhala hradba, vedla okolo celého hradního jádra, předhradí s kamennou zástavbou hospodářskou a s věžovou bránou. Možná už k té nejstarší fázi může patřit i dominanta celého Zbořeného Kostelce – kruhová hláska, válcová věž dole na skále, ale není zcela jasné, jestli není dílem až pozdějších přestaveb. Protože hrad byl několikrát přebudován, velké přestavby, které zdokonalily jeho opevnění, proběhly před polovinou 15. st., samozřejmě už v reakci na vývoj palných zbraní, jejichž účinky dobře ukázaly doznívající husitské války, a další nejvýraznější přestavba proběhla na zač. 2. pol. 15. st., kdy hrad získal pan Zdeněk Konopištský ze Šternberka, ale hrad nesloužil jako šlechtické sídlo, protože pobýval na jiných svých hradech, ale jako sídlo vojenské posádky, v zásadě jako kasárna. A právě tomu uzpůsobil stavební podobu hradu, kdy nechal strhnout stavby stojící do té doby na horním nádvoří a vybudoval tam velký několikaprostorový,

Zbořený Kostelec, dobové foto, první polovina 20. st.

několikapatrový palác, sloužící doslova jako kasárna, to znamená k ubytování hradní posádky. A právě ta nejmladší hradní stavba dneska tvoří dominantu celého areálu.

K historii hradu: zpočátku byl v královské držbě. Na počátku 14. st. ho nikoliv do majetku, ale do zástavního držení získává nám již z Týnce známý pan Oldřich Medek z Valdeka a pak se

tu střídají různí držitelé, kteří hrad nedostávali dědičně, ale byl jim právě svěřován za určité služby králi. Hrad Kostelec nebo respektive jeho držba mohla souviset s úřadem nejvyššího královského lovčího, protože šlechticů, kteří zastávali tenhle ten úřad, máme mezi držiteli Týnce hned několik. Za Karla IV. se hrad Kostelec stává velice významným, protože ho spolu s panstvím jedenácti vesnic Karel IV. zapůjčuje svému vzdálenému příbuznému magdeburskému purkrabímu Janovi z Hardega, příslušníku rakouské šlechty, kterého sám Karel nazýval svým sestřencem a velice si ho vážil. Byl to jeho úzký spolupracovník a mimo jiné Karel jeho služby ocenil tím, že sjednal sňatek Jana z Hardega s dcerou saského vévody Rudolfa s Helenou. Takže v té době byl nepochybně Kostelec místem, kde byl udržován honosný panský dvůr, kam pán z Hardega často zajížděl z Prahy od císařského dvora a nebudu daleko od pravdy, že v té době sem určitě někdy zavítal i sám císař Karel IV.

Po Janovi z Hardega se tu střídají majitelé velice často. Jedním z nejzajímavějších, v 80. letech 14. st., je majitelem hradu právě jeden z dvořanů Václava IV., z jeho tzv. milců, a to vyšehradský purkrabí Chval ze Rzavého, který se právě v těchto 80. letech zapletl do pustošení církevního majetku a do různých bojových akcí, které v té době království sužovaly. Po Chvalovi ze Rzavého máme další a další majitele, je tu opět lovčí krále Václava Filip Lauta z Dědic, který patřil k moravskému rodu pánů z Kravař a poměrně zajímavou postavou, která se na sklonku vlády Václava IV. ujímá držení Kostelce, je pan Jan Sádlo ze Smilkova. Je to poměrně zajímavá a poněkud tragická postava. On byl od počátku ctitelem Husova učení, samozřejmě přijímal podobenství, postavil se na stranu husitskou a jaksi pod heslem známým z francouzské revoluce, že revoluce sama požírá své děti, tak to dopadlo

Zbořený Kostelec, strážní věž pod hradem. Foto Zdeněk Kučera

134 i s Janem Sádlem z Kostelce: s čím zachází, tím také schází. Byl Pražany, pražskými husity obviněn ze zrad, z toho, že vyjednával tajně se Zikmundem, a prakticky bez soudu okamžitě popraven na Staroměstské radnici. Strůjce téhle popravy Jana Sádla ze Smilkova byl kazatel Jan Želivský, v té době v podstatě pražský

diktátor, kterého do roka stihl úplně stejný osud jako Jana Sádla ze Smilkova – byl bez soudu sťat na Staroměstské radnici.

Po husitských válkách se dostává hrad Kostelec spolu s relativně blízkými hrady Dubá a Zlenice do rukou pana Kuneše Rozkoše z Dubé, který v těch neklidných politických

časech tak jako mnoho jiných urozených pánů se živil, po našem bychom řekli, řemeslem loupeživého rytíře, takže místo aby Brod chránil, tak na něm přepadával kupecké karavany a vůbec pustošil celý kraj, což vedlo nakonec k tomu, že Jiří z Poděbrad sem poslal své vojevůdce Zdeňka Konopištského ze Šternberka

a Parduse z Bradkova, aby hrad oblehli a dobyli. První akce úspěšná nebyla, nicméně při druhé akci už hrad dobyt byl a možná, že právě tehdy poprvé získal přídomek Zbořený. Vítež ho dostal jako náhradu škod, které při tom utrpěl. Pan Zdeněk Konopištský ze Šternberka, který hrad držel, ale nezůstal dlouho spojencem Jiřího z Poděbrad. Odpadl, založil tzv. Jednotu zelenohorskou a stál v čele domácího odboje proti Jiřímu z Poděbrad, který vyvolal mnohaletou občanskou válku, včetně zahraničních intervencí a při těchto akcích byl opět hrad Kostelec obležen královskými vojsky, patrně za osobní účasti Jiřího z Poděbrad

Model hradu ve Zbořeném Kostelci - Městský úřad Týnec na Sázavou

a tentokrát s definitivní platností dobyt a zbořen. Takže minimálně od téhle doby je to zcela s jistotou Zbořený Kostelec, to znamená, jsme v 60. letech 15. století a kdybychom se nechtěli spokojit jenom s prohlídkou hradní zříceniny, ale chtěli nalézt i pozůstatky po obléhání, tak na několika nejbližších vršcích jsou hezké stopy po prakovištích, po příkopech a dalších obléhacích okolnostech a relativně donedávna byla na jednom místě i zachována pyramida kamenných koulí do praků, ale bohužel 90. léta

Zbořený Kostelec - Johann Venuto (1814)

Ilustrační středověká kresba, dobová vojenská taktika

nepřála této památce, která se patrně ocitla někde v nějakých různých zahrádkách někde po okolních vsích. Myslím, že ještě tak dvě, tři největší, které nikdo neuvezl, tam zůstaly.

Konopiště

Pohled od vrchu Holý na konopištský rybník a zámek Konopiště

Konopištský rybník a zámek Konopiště s výhledem do zvlněné středočeské krajiny

Kostel sv. Jakuba a Filipa na Chvojně

Kostel sv. Jakuba a Filipa na Chvojně u Konopiště

Na místě starého keltského hradiště byl v roce 1217 postaven pozdně románský kostel Sv. Jakuba a Filipa. Je to druhý nejstarší kostel na Benešovsku.

Kostel má 30ti metrovou věž a stojí na energeticky pozitivním místě. V minulosti také sloužil jako pevnost, kam se schovávali okolní obyvatelé před napadením. Dokazují to až 4 metry silné zdi kostela.

V kostele byla objevena freska sluneční soustavy znázorňující Zemi jako střed vesmíru, okolo které se točí hvězdy.

Na hřbitově u kostela je pohřbeno 7 obětí konopištské selské rebelie z roku 1775.

Chvojínek - na pravé straně kostelík sv. Václava

Co o Chvojínku praví Ottova encyklopedie z roku 1908? Chvojínek – Chvojenec, osada v Čechách u Neštětic, hejt. Benešov, okr., fara a pš. Neveklov; 20 d., 137 ob. c. (1890), fil. kostel sv. Václava (ve XIV. stol. far.), 2tr. šk. Osada původně rozdělena na vladycí statky, z nichž zůstal v XVI. stol. některý svobodnický statek rodiny Sezimův a udržel se do r. 1850. Kostel stal se v XVII. stol. filiálním.

Dále se o obci zmiňují Genealogické stránky – Historický lexikon obcí z roku 2005. CHVOJÍNEK v r. 1869 pod názvem Chvojinec t. Chvojence osada obce Neštětice v okr. Benešov, v r. 1880–1890 pod názvem Chvojinec osada obce Neštětice v okr. Benešov, v r. 1900–1979 osada obce Neštětice v okr. Benešov, od 1. 1. 1980 část obce Neveklov v okr. Benešov.

Strohé úřední stránky praví, že v obci je evidováno 22 adres, ale není tu evidována žádná ulice.

Kostel sv. Václava

Pod Neštětickou horou (okres Benešov) asi 5,5km západně od samoty Chvoje najdeme osadu, jejíž jméno je od této lokality zřejmě odvozeno – jmenuje se totiž Chvojínek. Osada je stulena v údolíčku a na kopci nad ní je hřbitov s kostelem sv. Václava. Kostel je raně gotickou jednolodní stavbou z konce 13. století s trojboce ukončeným presbytářem, v němž se dochovala tři lomená okna s původními kružbami.

Ten kostelík na kopečku, co jako kdyby utekl ze štětce mistru Ladovi, je zasvěcen sv. Václavovi a je hřbitovní. A také pěkně starý – raně gotický. Ale nenechte se zmást; jeho vnější úprava je totiž pseudorománská. Jednolodní stavba však pochází z konce 13. století (1262). Má trojboce ukončený presbytář, v němž se dochovala tři lomená okna s původními kružbami. Prý tu kdesi stával i klášter, ale ten byl vypálen husity.

Kostel je uveden v Seznamu opevněných kostelů v Čechách s komentářem: Chvojínek (BN) – Za ostěním severního vstupního portálu jsou kapsy po odsouvací závoře.

Kostel sv. Václava - Chvojínek

Honojedy

Pohled přes Slapskou přehradu. Na pravé straně tušíme Honojedy mezi obcí Slapy na vrcholu stoupání a Třebenicemi pod vlastní přehradou. Označený ostroh nad Vltavou je bývalé středověké strážní tvrziště.

HONOJEDY MEZI SLAPY A TŘEBENICEMI

Unikátní zaniklá středověká ves Honojedy dokumentuje vznik vesnic mezi Vltavou a Sázavou.

Komentuje archeolog Mgr. Jan Vizner

Z vrchu Holý nad Vysokým Újezdem bylo velice dobře vidět na Třebenice a Honojedy. Dnes můžete z terásky hospody U Taterů v Třebenicích vidět věž kostela Narození Panny Marie ve Vysokém Újezdu a nebo od kapličky nad Teletínem pod Újezdem až na Slapskou přehradu pod Třebenicemi. Unikátní zaniklá středověká ves Honojedy dokumentuje vznik vesnic mezi Vltavou a Sázavou.

Mapování z období 1842, kdy ves Honojedy byla ještě v povědomí

Nedaleko vsi Slapy, na úpatí, nebo ve svazích Červené hory, což je kopec mezi Slapy, Třebenicemi a Štěchovicemi, je v půdorysu skvostně zachovaná, zaniklá středověká vesnice. Neznáme ji z písemných pramenů, nicméně místo je označováno jako Honojedy, dokonce ve starších mapách je německy psáno jako Honoget, překládat není nutné. Můžeme tedy předpokládat, že jméno zaniklé vesnice bylo skutečně Honojedy nebo ještě jadrnější. Byť to místo nebylo nikdy podrobněji archeologicky zkoumáno, tzn. neproběhl tu větší archeologický výzkum, pouze několik prospekcí, zaměření atd., tak je to nádherně zachovalá lokalita.

Současný stav rozvalin vsi Honojedy

Historie Honojed

Zaniklá středověká ves Honojedy podle pojmenování onoho místa na mapách je unikátní ukázkou vrcholně středověké vesnice, tzn., jak vypadaly osady od druhé poloviny 13. století až v podstatě do století 16., 17. Právě díky tomu, že zanikla ještě ve vrcholném středověku, tak se nám zachovalo půdorysné rozložení domů, celé vsi i jejího hospodářského zázemí přesně tak, jak bychom ho mohli vidět i ve Vysokém Újezdě i ve veškerých dalších vesnicích v celém kraji mezi řekami Vltavou a Sázavou po celý vrcholný středověk. Tzn. základní stavební jednotkou od poloviny 13. století a výš, která v podstatě s určitými

Pozůstatky pece na kolomaz

Původní přístupová cesta

drobnými obměnami ovládala venkovské stavebnictví až do začátku 20. století, byl tzv. trojprostorový dům. Tenhle typ stavby k nám přišel pravděpodobně s německými kolonisty za posledních Přemyslovců. Někteří badatelé uvažují, i že se vyvinul v podstatě v našich domácích poměrech splynutím samostatně stojící hospodářské stavby s jednoprostorovým obytným stavením, ale přidržíme se té tradice, že tedy sem přichází s německými kolonisty, a jedná se o stavbu rozdělenou na tři základní prostory – vstupní síň, která je základním komunikačním prostorem, komoru, která slouží v podstatě jako hospodářská část, pokud je podsklepená, tak se zpravidla místo té komory nachází špýchar, tzn. sýpka na obilí, a ta třetí, hlavní část, je obytná jizba, jediný obytný prostor, který v tom domě byl. Tenhle dům se stal nebo byl základem každé kvalitnější zemědělské usedlosti vrcholného středověku, raného novověku a na Honojedech se nám dochovalo pravděpodobně víc jak deset půdorysů takovýchhle domů, které byly částečně budovány z kamene. Jednalo se o kamenné podezdívky, v případě špýcharových částí to možná byly celokamenné polopatrové stavby, zbytek stavby byl roubený, samozřejmě spárovaný a omazávaný hlínou, střechy mohly být kryty buď slaměnými nebo rákosovými došky nebo dřevěným šindelem. Půdorysy jsou poměrně

Tzv. ortopedická podkova, okování prasklého kopyta koní

rozsáhlé, u některých usedlostí se jednalo o délku až ke 20 metrům a šířku standardně kolem 5 metrů, sklepní zahloubené části byly rovněž velice rozsáhlé, prostorově i do hloubky. Takže se jednalo o poměrně kvalitně zbudovanou ves. Naprostým unikátem je i zemědělské zázemí, protože v lese jsou výborně patrné plužiny, tzn. pozůstatky terasovitých polí. Na jižních svazích jsou znatelné terasy po vinicích, které si nelze s ničím splést. Máme také blízko vsi zachovány destrukce dvou až tří kolomazných pecí, krásně jsou vidět meze, které vznikaly vyvážením vyorávaného kamene, je znatelná síť zaniklých cest a komunikací, velice pěkně je zachován

Archeologické nálezy z Honojed a lokalit v okolí. Podkovy, šipky, ostruhy, spony z vrcholného středověku

návesní rybníček, který pravděpodobně fungoval jako napajedlo pro dobytek, i další dva menší rybníčky, které mohly fungovat jako rezervuáry vody. Honojedy byly postaveny ve výhodné poloze, v sedle mezi kopci, otevřené na jihovýchod, z ostatních stran chráněné hřebeny, a hlavně byly založeny na pramenné pánvi. Takže ideálnější místo pro stavbu vesnice si těžko lze představit a dokonce se podařilo při prospekcích a sběrech materiálů zjistit, že vrcholně středověká ves Honojedy měla svoji předchůdkyni v raně středověké osadě, která musela vzniknout právě z hlediska oné výhodné geografické polohy. Tuto myšlenku podporují nálezy, které lze datovat

už někam do 12. století, možná někam dokonce ještě na přelom 11. a 12. století, ale přidržíme se 12. století, tedy pravděpodobně na místě starší osady, jejíž stavební pozůstatky zcela překryla mladší fáze.

Někdy ve 13. a 14. století pak vzniká již kolonizační ves na pravidelném půdorysu protáhlého trojúhelníku s centrální návší, jejímž středem je rybníček, s pravidelnou zástavbou usedlostí, na kterou pak navazují jednotlivé polnosti v plužině, viničné terasy atd. Zajímavostí jsou jihozápadně od vsi na menším hřebenu jakési ostrožně vyvýšené, velmi výrazné kamenné destrukce, nějaké větší stavby, obklopené zděným ohrazením a vzhledem

Jezdecké kolečkové ostruhy

k množství kamenných destrukcí, k půdorysu té stavby i k její orientaci, si dovoluujeme s velkou pravděpodobností předpokládat, že se mohlo jednat o svatyni, o kapli nebo možná dokonce o kostel, a v určité míře si můžeme dovolit hypotézu, že se mohlo jednat o kostel sv. Gotharda, který je ve středověkých písemných pramenech ke Slapům zmiňován, nicméně kostel v Slapech má patrocinium – svěcení jiné a měl ho již v románském období. Takže pravděpodobně je možné vlastně spojit tuto svatyni, pokud se skutečně o svatyni jednalo, s kostelíkem sv. Gotharda.

Honojedy – dům od domu

Zaniklá středověká ves leží na východním svahu vrcholku, vybíhajícího v podobě táhlého hřbetu jihovýchodním směrem z vrcholku U skotácké louky. Jádru osady zaujalo mírné rovinné sedlo, chráněné od západu nízkým hřbetem s ojedinelými skalními výchozy. Směrem k severu a k východu přechází terasovitá rovina sedla ve svahy, klesající k Vltavě a jejím levobřežním přítokům v podobě drobných bezejmenných vodotečí. Ve středu popisované plochy se nachází prameniště, z něhož vychází dnes již takřka zaniklá vodoteč.

Původní vesnice byla vybudována okolo centrální návsi s půdorysem protáhlého trojúhelníku, jehož nejkratší strana směřovala v ose JZ–SV. Podél této strany návsi v mírném svahu přecházejícím pozvolně do roviny sedla byly vystavěny tři usedlosti, jejichž podobu lze i bez

Honojedy – perspektivní rekonstrukce, kresba Mgr. Jan Vizner

hloubkového průzkumu dokonale rekonstruovat.

Nejlépe v terénu rozeznatelnou je usedlost č. 1. Jedná se o největší a také nejlépe v terénu zachovanou stavbu celé zaniklé vsi, což vedlo k myšlence, že by se mohlo jednat o stavení rychtáře. Pro zbytek průzkumu pak tomuto objektu již zůstal pracovní název rychta, kterého se pro lepší srozumitelnost přidržíme i zde. Usedlost, respektive její jádro, tvořil rozlehlý trojprostorový dům s delší stranou v ose JZ–SV. Celé stavení bylo minimálně v základech zděné na sucho

Honojedy – perspektivní rekonstrukce, kresba Mgr. Jan Vizner

(bez použití malty) z kamenů až do velikosti 70 × 50 cm, materiál tvoří vulkanity jílovského pásma. Jihozápadní část byla podsklepena a podezděna mnohem výrazněji než zbytek domu, lze předpokládat, že zde se v polopatře nacházela sýpka. Ve střední části domu je dobře patrný prostor síně, tvořící na půdorysu protáhlého obdélníku příčnou osu celého stavení. Síň je ovšem umístěna poněkud excentricky, neboť téměř 50 % celkové plochy domu zaujímá prostor jizby v severovýchodní části. Rozměry celé stavby jsou cca 18 × 5,5 metrů,

výška destrukcí nad terénem dosahuje maximální výšky 0,80 m a hloubka propadliny původního sklepa maximálně 1,7 metru od stávajícího terénu. Vstup do domu byl, jak ukazuje situace v terénu, s největší pravděpodobností situován z návsi, což odpovídá, stejně jako dispozice a orientace celé stavby, většině analogických pramenů /R. Nekuda: Zemědělská usedlost ve středověké vesnici na Moravě, P. Vařeka: Archeologie středověkého domu aj./

Usedlosti číslo 2 a 3 jsou již na první pohled v terénu hůře patrné, přesto však stupeň zachovalosti jejich reliktů umožňuje alespoň přibližnou rekonstrukci stavební podoby a vnitřního členění.

Usedlost 2 byla rovněž v základech vyzděna z vulkanického na sucho kladeného kamene, zde již bez výraznějšího zdíva okolo podsklepené části v severním prostoru stavby. Konkrétní členění interiérových prostor není

Honojedy a stavebně historický vývoj svatyně ve Slapech

Původní datace kostela ve Slapech byla připisována k roku 1137, kdy měl v této obci postavit šlechtic Mladota baziliku sv. Gotharda. Tato informace se objevila v údajích sepsaných Kanovníkem vyšehradským a poté bylo toto datování přebíráno do dalších spisů. Například v Topografickém spisu „Smíchovsko a Zbraslavsko“ (1899) a také ve třetím svazku Posvátných míst národa českého (1909) od Antonína Podlahy. Podle F. Hansla, autora Smíchovska a Zbraslavska, stála bazilika sv. Gotharda ve Slapech až do roku 1693, kdy místo ní zbudovali v obci zbraslavští cisterciáci nový kostel sv. Petra a Pavla.

Tato interpretace byla badateli napřed potvrzena (ztotožnil se s ní Zdeněk Wirth), ale zejména Anežka Merhautová se zasloužila o reinterpretaci, protože ve Slapech při svých

výzkumech nenašla žádné románské prvky. Kostel sv. Petra a Pavla byl tedy označen za novostavbu, jejíž stavba započala mezi lety 1644 a 1693. Datace se ještě několikrát v závislosti na výzkumech změnila. Dodnes nemůže jistě říci, kdy tato stavba vznikla a zda se na její stavbě podíleli i zbraslavští cisterciáci. Jako prapočátek kostela se označuje stavba středověkého, pravděpodobně gotického původu. Nemůžeme ani odpovědět na otázku, zda dnešní kostel odpovídá původnímu umístění dřívějšího svatostánku a jeho pozůstatky byly včleněny do zdíva barokního kostela. Tyto hypotézy nahrávají úvaze, že kostel sv. Gotharda mohl stát v Honojedech...

Literatura: Anežka Merhautová, Raně středověká architektura v Čechách, Praha 1971

Ukázka dobové obytné stavby z Archeologického parku Liboc, Praha 6, která charakterizuje středověké stavby z období Honojed a obdobných lokalit. Foto Václav Šmerák

jasně patrné, vzhledem k orientaci sklepa i celého domu lze předpokládat, že stejně jako u rychty se jizba nacházela ve východní části usedlosti, oddělená sítí od prostoru komory nad podsklepenou částí. Rozměry zaniklé budovy jsou cca 12 × 5 metrů, zahlobená část má proti současnému terénu hloubku až 2 metry.

Usedlost 3 je již z jihozápadní osy nejkratší strany návsi excentricky vysunuta západním směrem nad delší osu zaniklé vsi, nicméně svojí orientací přísluší ještě k zástavbě usedlostí na této straně vesnice. Půdorys budovy svojí orientací v ose koresponduje s usedlostmi 1 a 2, proti usedlosti 1 je však plošně méně rozměrný a vůči oběma popsaným pozůstatkům staveb 1 a 2 je podstatně méně zachovaný. V západní části objektu je dobře patrná zahlobenina po původním sklepu, rozeznat lze i celkový půdorys stavení. Kamenné destrukce se zde výrazněji neprojevují a proto lze předpokládat, že se jednalo o stavbu převážně lehkokonstrukční, tedy dřevozemní. Protáhlý půdorys má délku 11 metrů, šířka je maximálně 4,5 metru a hloubka někdejšího sklepa činí v současnosti cca 1,3 metru.

V objektu byla při náhodném zásahu nalezena bronzová opasková zápona bez výraznějšího uměleckého a řemeslného zpracování, která se typově hlásí do 14. až prvé poloviny 15. století.

Východní stranu návsi lemují minimálně čtyři zaniklé stavby, respektive usedlosti, z nichž pozůstatky objektů 9 a 10 jsou mimořádně dobře zachované a v terénu výrazně patrné. Všechny usedlosti mají vůči návěsnímu prostoru štítovou orientaci, čímž se tato strana vsi zcela odlišuje od zbytku intravilánu.

Usedlost 10 je stejně jako usedlosti 1, 2 a 3 orientována přibližně v ose jihozápad – severovýchod a je situována v mírném svahu klesajícím směrem k východu, přičemž delší osa stavby kolmo protíná vrstevnice. Celý relikt se projevuje velice výraznou destrukcí kamenného zdiva bez pozůstatků malty. Mocnost těchto destrukcí dovoluje úvahu, že se mohlo jednat o celokamenou a nebo ve větší části z kamene postavenou budovu. I zde je výborně rozeznatelné vnitřní členění na síň, jizbu na západní a podsklepenou komoru ve východní části usedlosti. Rozměry půdorysu stavby se téměř blíží usedlosti 1, v tomto případě ji tvoří strany 13 × 6 metrů a zahlobená část – sklep – má hloubku cca 2 metry proti koruně destrukcí zdiva, které se ovšem výrazně podléjí na jejím zavalení.

Usedlost 9 je s usedlostí 10 téměř identická, a to jak pohledově a orientací, tak i stupněm zachovalosti a plošnými mírami. Zde je to půdorys o stranách 13,5 × 6 metrů, pouze prohlubeň někdejšího sklepa je zde výraznější. Má

horní rozměr téměř 5 × 5 metrů a hloubku až ke dvěma metrům.

Usedlosti 7 a 8 se projevují v terénu pouze jako protáhlé, přibližně obdélné zahlobeniny a vyvýšeniny, z nichž lze rozměr i vnitřní členění budov pouze vytušit. Kamenné destrukce jsou nevýrazné, i zde tedy patrně šlo o stavby lehčí konstrukce. Delší osou jsou obě usedlosti orientovány zhruba stejně jako objekty 10 a 9.

Celá severní část východní strany bývalé návsi je pokryta hustým náletovým mladým porostem, která znemožňuje bedlivější prozkoumání terénu. Vzhledem k jeho členitosti nelze vyloučit, že se zde nacházela i další usedlost či usedlosti, při současném stupni poznání lokality to ale nejsme schopni potvrdit.

Západní a nejvýše v terase svahu položená strana bývalé návsi obsahuje terénní stopy nejméně tří dalších objektů, které je možné určit jako pozůstatky trojprostorových domů venkovských usedlostí. Na rozdíl od pozůstatků zástavby zbytku zaniklé vsi nejsou příliš výrazné a takřka neobsahují destrukce kamenných zdív. Všechny objekty jsou shodně orientovány delší stranou k návěsnímu prostoru, což odpovídá orientaci staveb v horním dílu intravilánu. Rozměrově se stavení přibližují dolní hranici půdorysů ostatní zástavby zaniklé osady.

Zhruba uprostřed jihovýchodní poloviny návěsního prostoru se

nachází výrazná oválná zahlobenina s náznakem valového reliktu směrem ze svahu. Prohlubeň je zavodněna, patrně prameništěm a může se jednat o pozůstatek návěsního rybníčku. Rovněž ovšem nelze vyloučit, že celá situace je výrazně mladší datace a se zaniklou vesnicí v době jejího života nijak nesouvisela. Další, výraznější relikt vodní nádrže se nachází SSV směrem u trati lesní cesty za obj. 9. Objekt, dosud výrazně zavodněný, má mohutné hrázové těleso a je proti stávajícímu terénu zahloben až 2 metry. Pravděpodobně se i zde může jednat o pozůstatek někdejšího vesnického rybníčku, který mohl sloužit jako rezervoár vody, pokud by první nádrž byla napájená pro dobytek.

Mstěnice – Honojedy z jihozápadní Moravy

Obdobou Honojed je zaniklá středověká ves Mstěnice, rekonstrukce vesnice ukazuje stav na začátku 15. století. Základní trojúhelníková, čokovitě protáhlá náves, okolo další zástavba, většina usedlostí je se štítovou orientací, což máme i na Honojedech, kromě některých výjimek. V případě Mstěnic doplňuje půdorys vesnice v nížinné podobě feudální sídlo, tzn. tvrz. V případě Honojed je v tomto prostoru naopak ve vyvýšené poloze svatyně.

Ukázka lokality – Mstěnice. Obdobně vypadala zástavba v Honojedech

Ves Mstěnice, Moravské zemské muzeum

Srovnání středověkých vsí Honojedy – Pfaffenschlag u Slavonic

Pro lepší představu, jak vypadaly domy v Honojedech, si prohlédněme také kresebnou rekonstrukci domů v zaniklé středověké vsi Pfaffenschlag u Slavonic.

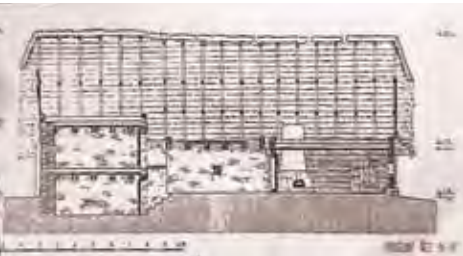
Prof. PhDr. Vladimír Nekuda, DrSc.:

Vesnice se skládala z šestnácti usedlostí, mlýna, hospodářských budov, sklepů a podzemních chodeb (lochy), které sloužily jako skrýše (až 30m dlouhé). Usedlosti se rozprostíraly ve dvou řadách podél potoka, který tvořil osu návsí. Domy byly z kamene a na ně navazovaly hospodářské dřevěné nebo proutěné budovy se sklepy a podzemními prostory. Jednotlivé domy sestávaly z jizby s pecí nebo ohništěm, síně a komory; větší stavení měla i patrovou sýpku, která byla zapuštěna do země. K vesnici patřily přilehlé louky a pastviny. Osada byla však v době husitských válek vypálena a nebyla již obnovena. Pravděpodobně byla vypálena z důvodu, že ves patřila slavnickým farářům a Slavonice jako takové nebyly nakloněny husitům.

Půdorysné uspořádání vesnice bylo řadové, domy a hospodářské budovy stály rozložené podél břehů Slavonického potoka v délce 140m. Na pravé straně tvořily pravidelnou zástavbu se štítovou

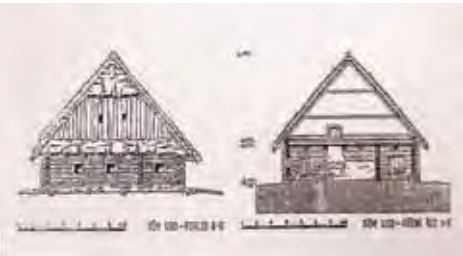
orientací vůči potoku. Vznikla tak nedokonalá návěs otevřená ve směru potoka.

Stavebním materiálem bylo dřevo, proutí, kámen a hlína, na kamenných základech stála sroubená část jizby, síň s komorou byly celokamenné. Vstup do domu byl do střední síňové prostory, odtud byl přístup do jizby a do komory. Domy měly patrovou sýpku.

Slavonice

Nejdůležitější částí domu byla jizba vybavená otopným zařízením – pecí s ohništěm, podlaha byla udusána, vymazána nebo také vydlážděna kameny. Součástí některých domů byly sklepy zahloubené mimo půdorys domu. Hospodářskými objekty byly obilní jámy s obsahem 6 – 20hl, vypálenými stěnami a přístřeškem, dále podzemní chodby, tzv. lochy dlouhé

Slavonice

Pfaffenlag u Slavonic, základy domů

až 30m a stavby jako chlévy, kotce a ohrady.

Zdrojem zemědělské produkce byla plužina, upravená pro trojpolní hospodaření, délka pásových parcel zde činila 800m, šířka 18, 27 a 36m. Katastr osady měl obdélníkový tvar o rozměrech 3km/2km. Jednotlivá pole jsou dodnes oddělená nízkými mezními pásy valovitého tvaru. Celková výměra orné půdy činila cca 120ha. Za předpokladu 11 usedlostí připadalo na jednu 10ha a stejně velkou výměru měly louky a pastviny.

Na základě písemných zpráv a pylových analýz se zjistilo, že středověcí lidé pěstovali pšenici, žito, oves, ječmen, proso, pohanku, hrách, čočku a vikev. Společně s chovem dobytka musel rolník získat prodejem produktů tolik, aby mohl zaplatit feudální rentu a zbylo mu na nákup nejnужnějších potřeb a náradí.

Sociální a hospodářské poměry obyvatel žijících v Pfaffenschlagu nebyly stejné. Zatímco na pravém břehu potoka byly jen lánové usedlosti, na levém břehu stály také dvoudílné domky bez hospodářských budov osídlené podsedky – čtvrtina obyvatel obce. Privilegované postavení ve vsi zaujímal rychtář a mlýnář. Nejpočetnější skupinou byli sedláci – držitelé lánů nebo jeho dílu (pololánu).

Mgr. Jan Vizner dodává:

Nicméně prototyp trojprostorového domu byl univerzální, takže

stejně jako to vypadalo v Pfaffenschlagu, tak obdobně to vypadlo v Honojedech, ale stejně například na ukázce z německého archeoparku.

Obdoba staveb u Berlína

Prof. PhDr. Vladimír Nekuda, DrSc.

byl významný český archeolog věnující se slovanské a středověké archeologii a specializující se na problematiku zaniklých středověkých vsí.

Honojedy a sousední ves Třebenice

Když se posuneme dál od Honojed nebo resp. blíž k řece, přijdeme do Třebenic, což je opět velice stará osada, která je spojena s dalším klášteřem, a to je tentokrát benediktinský klášter Stětí sv. Jana Křtitele na Ostrově u Davle. Třebenice k němu patřily pravděpodobně od svého založení, u něhož nejspíš stál pravděpodobně právě tento

klášter a to až do roku 1420, kdy došlo k sekularizaci klášterního majetku po husitských výbojích. V Třebenicích bylo také sídlo dvou klášterních nápravníků. Nápravník byl drobný venkovský šlechtic, ovšem nepřilíší majetný, který si svoji životní situaci zlepšoval tím, že sloužil nějaké, v tomto případě církevní, lépe situované, výše postavené vrchnosti a za tuto službu, kterou vykonával, dostal od oné vrchnosti do držení nějaký majetek. Většinou se jednalo o dvorec, případně i část vesnice. Takové dvorce Ostrovského kláštera byly například v Malčanech, poblíž zaniklé vsi Moráň, víme, že takové byly v Olešku, v Hostiradicích a víme, že dva takové stály i přímo tady v Třebsíně. A byli to právě zemané nebo nápravníci z Třebsína, kteří měli velice úzký vztah k Vysokému Újezdu, protože spolu s teletínskými, nedvěžskými a újezdskými vladyckými rody se podíleli na založení, případně na dalších přestavbách újezdského kostela. Byli jeho patroni a měli společně s těmi ostatními zmiňovanými zemaný právo dosazovat sem faráře, rozhodovat o tom, kdo bude správcem farnosti. Ostatně neměli to sem přes vodu až tak daleko a jak je vidět, tak nejezdili do kostela do Slap, ale právě taky do Vysokého Újezda – na věž kostela Narození Panny Marie velice dobře viděli. Mohli vidět i kostelík z Honojed. Všechny tyto tři body jsou v jákési jedné přímce.

Kde ty nápravnické dvory stály?
O jednom bychom mohli vést různé diskuze a netroufl bych si ho přesněji lokalizovat. Druhý bychom mohli asi určit velice přesně a to na místo nynějšího Dvořákovy statku, dnes bohužel už polozpustlé usedlosti, ve velice výrazné poloze vlastně uprostřed Třebenic a myslím si, že právě díky oné syrovosti místa, každý kdo do něj přijde, velice živě si představí, jak asi nápravnický dvorec vypadal. Podařilo se stanovit, že minimálně obytná budova zmíněného statku stojí na základech středověkého zdiva, takže víceméně koresponduje s původním, pravděpodobně nápravnickým dvorem. Kdybychom z Třebenic šli strání směrem po proudu ke Štěchovicím, tak by se nám podařilo v délce několika kilometrů sledovat zaniklou historickou komunikaci, poměrně nákladně budovanou nad Svatojánskými proudy. V písemných pramenech se ji nikde nepodařilo zachytit. Rozhodně přestala být využívána dost dávno a předpokládáme, že by mohla souviset s původním provozem solné cesty z Rakouska, částečně i po řece. Konec jejího využívání může souviset s opatřením, kdy v první polovině 16. století Habsburkové přeložili dovoz soli z Pasova nově po tzv. Zlaté cestě, přes Prachatice, Volary, Vimperk a Kašperské hory. Do té doby se sůl z Rakouska dopravovala především vodní cestou, tzn. na lodích po Vltavě. A vzhledem k tomu, že

dopravy byly právě Svatojánské proudy, a vzhledem k tomu, že sůl je zboží, kterému opravdu kontakt s vodou nesvědčí, tak máme dokonce zmínky podporované ústní tradicí, že v Třebenicích byla jakási překladová stanice, jakási solní celnice a s tímto provozem může souviset právě tahle zaniklá cesta, kdy byl náklad překládán na soumary. Zatímco prázdné lodě sjely Svatojánské proudy, soumaři přenesli vzácný náklad po oné potahové stezce a pod Svatojánskými proudy byl náklad zase na lodě naložen. Trasování oné cesty a její délka by tuto úvahu podporovala, ale jedná se v zásadě o hypotézu, které by určitě zasluhovala hlubší bádání.

Jak byla objevena středověká vesnice Honojedy?

Východně od střediskové obce Slapy v roce 2014 upozornili místními znalci a patrioti, manželé Wanda a Jiří Šimonovi a Blanka a Honza Raichardtovi na výrazné terénní relikt z zaniklého sídliště. Díky skvěle patrné dispozici původních staveb i nálezům, které zde byly získány povrchovým sběrem jsme byli schopni datovat mimořádně zajímavou lokalitu do období vrcholného středověku.

Archeolog Mgr. Jan Vizner, Regionální muzeum v Jilově u Prahy

Slapy

Ves poblíž Honojed, solné stezky nad Vltavou a s barokním skvostem

Nejstarší nepochybná zmínka o Slapech je z 10. srpna roku 1292. Český král Václav II. založil jeden z největších a nejbohatších klášterů – klášter Zbraslavský. V zakládací listině Václav II. vypočítával řadu vesnic, které se stávaly klášterním majetkem. Mezi jinými jsou to Slapy a Přestavky. Obec tedy nutně musela existovat již před tímto datem.

První písemná zmínka o obci Slapy je až z roku 1495, kdy Petr z Rožmberka odprodal obec Vítovi ze Rzavého a obec Slapy příslušela k Dobronicům.

Archeolog Mgr. Jan Vizner poznamenává: Slapy jako prastará ves je od prvopočátku spojovaná s premonstrátským klášteřem

Slapy, první polovina 20. století, archiv Vojtěch Pavelčík

na Strahově v Praze a nutně ovlivňovala své nejbližší okolí. Patřila klášteru bílých premonstrátských mnichů po celý středověk. Měli tu svůj hospodářský dvůr, pravděpodobně opevněný a dokonce v čase husitských válek se na krátko stal slapský hospodářský dvůr i jejich sídlem poté, co jim na jaře 1420 pražští husité vypálili Strahovský klášter; tamější řeholní komunita přesídlila právě do Slap, kde ovšem nezůstali příliš dlouho, během několika let je husité vyhnali i odsud. Přímo ve Slapech pak byl vystavěn kostel, pravděpodobně se jednalo už o románskou svatyni, goticky přestavěnou – zde však nejsou dostatečné důkazy, nicméně podoba této sakrální stavby zcela přetřela nádherná, skvostná barokní přestavba, která je dílem přímo Giovanniho Santiniho, jednoho z nejvelkolepějších stavitelů českého baroka a tvůrce tzv. barokní gotiky. Slapský kostel je plným právem tím, co od Santiniho očekáváme.

Zajímavostí zdejšího kostela, resp. hřbitova u kostela je i to, že je zde pohřben ing. Rudolf Formis, což byl vlastně protinacistický německý agent, který v době nástupu fašismu k moci utekl z hitlerovského Německa, usadil se na hotelu v Záhoří, který byl v místech nynější hráze Slapské přehrady a zřídil si tajnou vysílačku, kterou narušoval ve zprávách radiové Hitlerovy projevy, až si ho tu našli němečtí agenti a zlikvidovali ho tzv. fémovou vraždou.

Kostel sv. Petra a Pavla ve Slapech

Barokních forem kostela si poprvé všiml spis Smíchovsko a Zbraslavsko (1899) a datoval stavbu rokem 1693. Datum však bylo uvedeno bez pramenu a zdroje již nelze vypátrat. Datum 1693 však přebíral Podlahův svazek Posvátných míst (1909), který stavbu charakterizoval

Kostel sv. Petra a Pavla, foto Vojtěch Pavelčík

již jako barokní a všiml si zejména její cihelné kupole. Půdorys stavby i s přilehlou márnicí (původně pravděpodobně kostnicí) přinesl třetí svazek Uměleckých památek Čech (1980). Popis kostela se ale nezmiňuje o charakteristickém barokním prvku kostela – konkávně prohnutých stěn jeho osmiboké věže. Tento svazek však přinesl cenný údaj – znak s datem 1716,

který byl namalován na klenbu lodi a odkryt byl až roku 1912 při rekonstrukci kostela. Podle iniciál TBAAR jde o znak zbraslavského opata Tomáše Budecia (nar. kolem 1669 – zemřel 1738), který byl ve funkci od roku 1716. Tímto objevem je tedy zpochybněn dřívější údaj o stavbě kostela roku 1693, pokud se tedy stavba nevělela v celém mezidobí 1693–1716.

Slapy a Santini

Kostel sv. Petra a Pavla ve Slapech můžeme dát do slohové kontinuity dvou pražských staveb: křížovnického kostela sv. Františka (1679–88, Matthey) a karmelitánského kostela sv. Josefa na Malé Straně (1687–92). Motiv konkávně stlačených stěn osmiboké věže, který se v českých zemích objevil prokazatelně až po roce 1700, nám ale dataci posouvá. Architekt, který tento motiv do české architektury přinesl jako první, byl Jan Blažej Santini-Aichel (1677–1723). V Santiniho díle se tento motiv objevuje již u kaple Jména Panny Marie v Mladoticích (1708–10) či u kněžiště kostela sv. Prokopa v Chotouni (1708–10).

Podle Santiniho vlastních záznamů víme, že v roce 1705 stavěl pro zbraslavský klášter a také k jeho zásahu ve Slapech odkazuje stylový rozbor stavby a užití jeho charakteristických motivů. U věže je to například mansardová střecha či soustava říms a rustikovaných lizén na vnějším plášti. Tyto motivy v téže době najdeme u Santiniho jiných staveb, u kterých je jisté autorství.

Literatura:
Mojmír Horyna, Jan Blažej Santini-Aichel, Praha 1998
Anežka Merhautová, Raně středověká architektura v Čechách, Praha 1971
Emanuel Poche (ed.), Umělecké památky Čech 3. P-Š, Praha 1980
Rostislav Švácha, Kostel ve Slapech a dílo Jana Santiniho, Umění XXXV., 1987

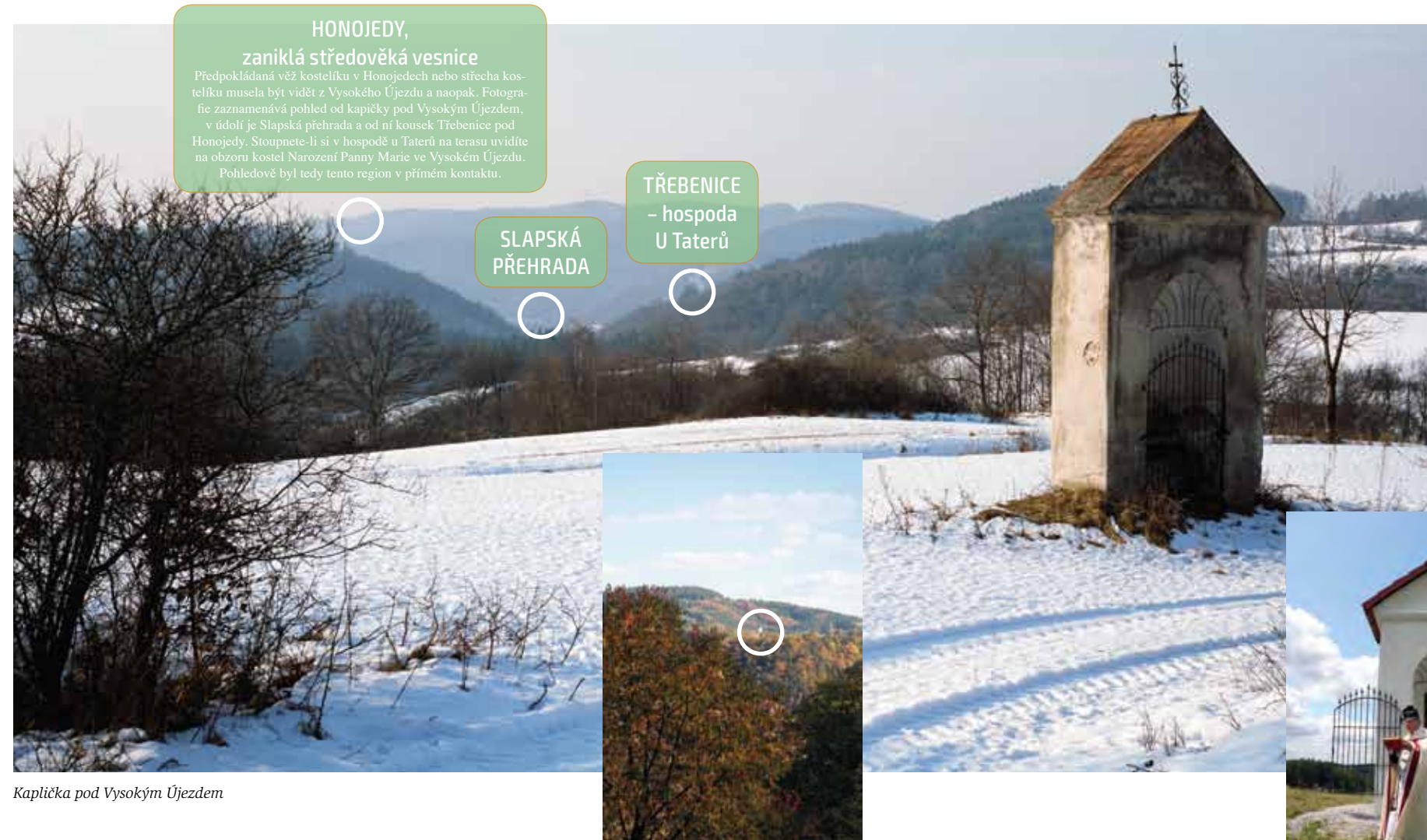

Kostel sv. Petra a Pavla, foto Vojtěch Pavelčík

Kostel sv. Petra a Pavla, foto Vojtěch Pavelčík z publikace Slapy&Santiny, Petr Macek a kolektiv, vydal Obecní úřad Slapy, Slapy 72, 25208

Předkové na sebe pohodlně viděli

Kaplička pod Vysokým Újezdem

Pohled od Taterů na kostelík ve Vysokém Újezdu

Současný stav kapličky opravené občany Teletína s panem farářem Jindřichem Brandejsem. Foto Václav Šmerák

Soutok Vltavy a Sázavy s částečně zatopeným ostrovem, kde jsou odhaleny základy kláštera na Ostrově a ostrohem nad soutokem zvaným dnes Sekanka. Na světlé ploše dnešní pískovny v úrovni kláštera na Ostrově stával kostelík tohoto zaniklého středověkého městečka.

KLÁŠTER STĚTÍ SVATÉHO JANA KŘTITELE NA OSTROVĚ

Konec putování po regionu mezi řekami Vltavou a Sázavou

Soutok Vltavy a Sázavy s ostrohem Sekankou a klášterem na Ostrově, str. 155–156, foto Jiří Jiroušek

Klášter na Ostrově řádu sv. Benediktina s mottem „Ora et labora“ – česky „Modli se a pracuj“ v období čtyř století od roku 999 až po zničení husity 1420 ovlivnil významně tvář krajiny, její obyvatele. Přispěl k rozvoji zdejšího osídlení, zemědělského i řemeslného hospodaření, rozšíření vsí a podnítil stavbu řady sakrálních staveb, mezi kterými je i kostel Narození Panny Marie ve Vysokém Újezdu. Kraj nese i otisk českých králů od Boleslava I. po Karla IV.

Na konci putování po regionu mezi řekami Vltavou a Sázavou nelze než tiše poděkovat našim předkům za práci a lásku, kterou zvelebili zdejší kraj.

Děkujeme

Václav Šmerák

Klášter na Ostrově

Vizualizace středověké podoby kláštera na Ostrově z roku 2017

Řád svatého Benedikta (latinsky Ordo Sancti Benedicti, OSB) je nejstarší existující mnišský řád západního křesťanství. Řídí se Řeholí svatého Benedikta z Nursie z počátku 6. století, která byla sepsána pro mnišské společenství na Monte Cassinu.

Klášter Stětí svatého Jana Křtitele na Ostrově

Založen roku 999 jako druhý nejstarší mužský konvent v Čechách.

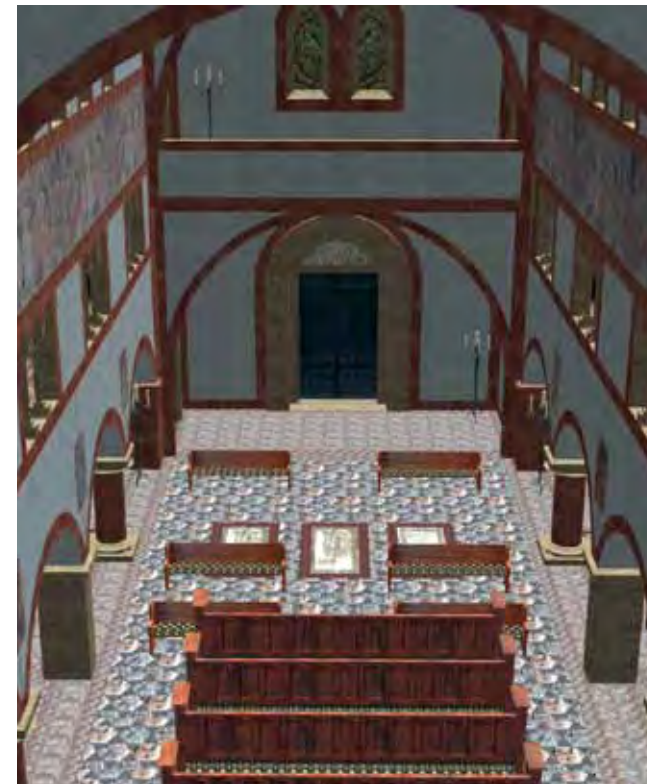
V počátcích kláštera byly jeho stavby zbudovány ze dřeva. V 11. století byla zahájena velkolepá přestavba konventu v románském slohu.

Ve druhé polovině 13. století vyrostlo nad soutokem Sázavy a Vltavou řemeslnické a kupecké opevněné městečko v poloze dnes zvané Sekanka. Zničeno bylo roku 1278 vpádem Braniborů, při němž byl vážně poničen i klášter. Před rokem 1300 za opata Heimana byla zahájena obnova a přestavba kláštera, nyní již ve slohu vrcholné gotiky. Toto dílo násilně ukončilo až zničení kláštera husity v létě roku 1420.

Muzeum Jilové u Prahy
Mgr. Sárka Jufinová
Mgr. Jan Vizner
Mgr. Hana Vondrová

Univerzita Karlova
RNDr. Přemysl Štych, Ph.D.
Mgr. Tomáš Palatý
Mgr. Pavlo Kryshenik
Mgr. Josef Laštovička

(2017)

Modelace historické podoby kláštera a zaniklého středověkého sídliště na Sekance byla vytvořena pro Regionální muzeum v Jílovém u Prahy díky grantové dotaci společnosti Mitsubishi Corporation s podporou Středočeského kraje. Kolektiv Regionálního muzea v Jílovém u Prahy dále děkuje za pomoc, spolupráci a odborné konzultace Ministerstvu kultury ČR, společnosti Mezi řekami a Václavu Šmerákoví, Prof. PhDr. Petru Sommerovi CSc. DSc., společnosti Archais o. p. s., Národnímu muzeu a všem, bez jejichž pomoci by projekt nemohl vzniknout.

Sv. Kilián na protějším břehu proti klášteru. Svatostánek pro okolní věřící. Fota Jiří Jiroušek

Středověké sjezdy ke klášteru

Ostroh Sekanka a dávkův mosty

Mgr. Jan Vizner
Václav Šmerák

VYSOKÝ ÚJEZD u Netvořic a okolí

Unikátní fotografie kostela narození Panny Marie,
zaniklá ves Honojedy, středověká tvrziště,
vrch Holý a Keltové

Texty komentářů a přednášek: Mgr. Jan Vizner
Editor, obrazový doprovod: Václav Šmerák
Grafická úprava a sazba: Pavlína Najfusová
Korektury: 4 Advantage
Vydalo: Mezi řekami, z.s. jako 12 publikaci
Vytiskl: Tisk do 1000
162 stran, první vydání 2018

Kontakt: Mezi řekami, z.s., mob. 603 196 678, e-mail: v.smerak@seznam.cz

ISBN 978-80-270-4023-0

SKUPINA ČEZ

Tato publikace vznikla za laskavého přispění Skupiny ČEZ

Foto obálka:
Kronika Vysoký Újezd

Zadní strana obálky:
Mapový archiv

OBEC
VYSOKÝ ÚJEZD

Vysoký Újezd – mapa z roku 1842

První podrobné mapování Čech proběhlo

v letech 1842-1852. Morava a Slezsko

byly mapovány v letech 1836-1840.

Měřítko mapování je 1:28 800. Popud

k vytvoření dal císař František II.

Obsahem mapy jsou cesty, zděné budovy,

kamenné mosty. Z přírodních prvků: pole, louky

a pastviny, lesy, rybníky a toky. Výškové poměry

jsou vyjádřeny Lehmannovými šrafováními.

